

les **BANLIEUES** de **HAINÉ**

η άνοδος και η πτώση των παρισινών προαστίων

Πετάρη Δανάη

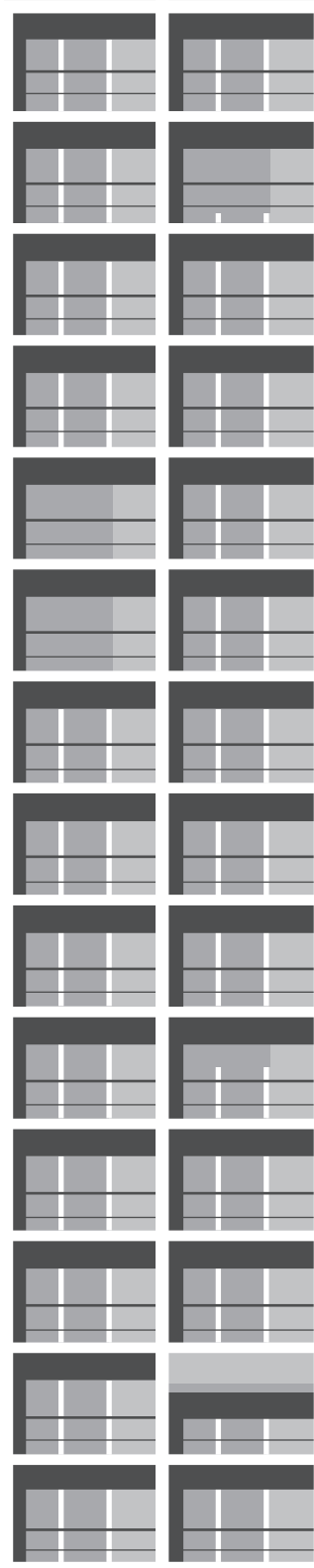
les Banlieues de Haine

η άνοδος και η πτώση
των Παρισινών προαστίων

επιβλέπων καθηγητής:
Μουτσόπουλος Θανάσης

ερευνητική εργασία
πολυτεχνείο κρήτης
σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών

**χανιά
2017**

ευχαριστώ όλους αυτούς που με
βοήθησαν/στήριξαν/ανέχτηκαν σε αυτόν
τον ένα και κάτι χρόνο και όχι μόνο

περιεχόμενα

5	α	εισαγωγή	
	β	το Παρίσι στην αυγή της νέας εποχής	9
	1	η βιομηχανική πόλη	11
	2	ο βαρώνος Haussmann και το δικαίωμα στην πόλη	13
	3	το ζήτημα της κατοικίας και η ανάπτυξη των προαστίων	21
29	γ	ο αιώνας των προαστίων	
31	1	η γέννηση των banlieues	
31	1.1	το μοντέρνο κίνημα και η κοινωνική κατοικία	
37	1.2	η ώρα των grands ensembles	
45	2	η σύντομη “χρυσή εποχή”	
45	2.1	η μεταπολεμική κρίση στέγης	
49	2.2	η οικονομική άνθηση και το πλαίσιο του σχεδιασμού	
57	2.3	αποαποικιοποίηση και η κοινωνική σύνθεση των προαστίων	
61	3	η κατάρρευση του προαστιακού ονείρου	
61	3.1	τα προάστια σε κρίση	
69	3.2	la haine et la rage: η εποχή των εξεγέρσεων	
79	3.3	σήμερα: θεραπεύοντας συμπτώματα, όχι αιτίες	
	δ	συμπεράσματα	83
	ε	βιβλιογραφία	87

εισαγωγή

α

Στην νεότερη ιστορία του Παρισιού, στον χώρο των βορειοανατολικών προαστίων της πόλης, τα γνωστά ως banlieues, περιοχές με τραγικά υψηλά ποσοστά ανεργίας όπου κατοικούν τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα, καθημερινότητα αποτελούν η βία, οι ταραχές και οι εξεγέρσεις. Ένα από τα πιο γνωστά γεγονότα, ήταν η μεγάλη εξέγερση των προαστίων του 2005, λόγω της οποίας κηρύχθηκε καθεστώς εκτάκτου ανάγκης. Τα φαινόμενα αυτά, πάντα είχαν ως υποκινητές τους ίδιους τους κατοίκους των περιοχών αυτών και ο αποδέκτης των καταστροφών ήταν οι ίδιες τους οι γειτονιές και τα στοιχεία που συνέθεταν την καθημερινότητα τους. Η παραπάνω ιδιαιτερότητα αυτών των κοινωνικών φαινομένων και η άμεση σχέση τους με τον συγκεκριμένο χώρο των παρισινών προαστίων, μας προκάλεσαν ερωτήματα και αποτέλεσαν την αφορμή αυτής της ερευνητικής. Πώς ο ίδιος ο χώρος μπορεί να υποδαυλίζει το ξέσπασμα τέτοιων εξεγέρσεων; Τι ρόλο έπαιξε η πόλη, η πολεοδομία και οι χωρικές πολιτικές; Πώς τελικά τα προάστια του Παρισιού έφτασαν να είναι τα banlieues όπως τα ξέρουμε;

Είναι γεγονός ότι το Παρίσι δεν είναι η μοναδική πόλη στο σύγχρονο κόσμο, στην οποία ο κοινωνικός διαχωρισμός των κατοίκων της έχει το αποτύπωμα του στο χώρο. Οι φαβέλες του Ρίο, τα μαύρα γκέτο της Νέας Υόρκης, το Σοβέτο του Ποχάνεσμπουργκ, μας υπενθυμίζουν διαρκώς ότι όλοι οι κάτοικοι δεν έχουν το ίδιο δικαίωμα στις πόλεις τους. Συνεπώς, εύλογα τίθεται το ερώτημα γιατί επιλέγουμε το Παρίσι ανάμεσα σε όλα αυτά τα παραδείγματα, από τη στιγμή μάλιστα που εξεγερσιακά φαινόμενα στον αστικό χώρο, έχουν παρουσιαστεί ανά περιόδους και αλλού (Los Angeles 1992, Λονδίνο 2011). Στην επιλογή μας αυτή, σημαντικό ρόλο έπαιξε το ότι Παρίσι ανέκαθεν αποτελούσε μια πόλη στην οποία λάμβαναν χώρα σημαντικά ιστορικά γεγονότα που καθόρισαν το ρου της ιστορίας. Η Γαλλική Επανάσταση (1789), σήμανε την αυγή μιας νέας εποχής για όλη την Ευρώπη, η Παρισινή Κομμούνα (1871)

κατά τον Lefebvre αποτέλεσε την πρώτη επανάσταση της πόλης ενώ ο Μάης του '68, με αφετηρία το Παρίσι, αποτελεί σημείο-σταθμό στη σύγχρονη ιστορία. Ταυτόχρονα, η πρωτεύουσα της Γαλλίας, αποτελεί κατά τη γενική αντίληψη την "πόλη του φωτός", ένα μητροπολιτικό κέντρο παγκόσμιας εμβέλειας, δείγμα του δυτικού πολιτισμού, πόλη με εμβληματική αρχιτεκτονική, παρακάμπτοντας και αγνοώντας πολλές φορές τον άλλο κόσμο, που ζει και αναπνέει "εκτός των τειχών" της λαμπερής πρωτεύουσας, τον κόσμο των banlieues. Εδώ να ξεκαθαρίσουμε ότι ο όρος banlieues, δεν αντιστοιχεί στα εύπορα προάστια του δυτικού και νότιου Παρισιού, αλλά στις βορειοανατολικές περιοχές του διαμερίσματος του Seine-Saint-Denis και του Val-de-Marne, η εικόνα των οποίων σε τίποτα δεν μας φέρνει στο μυαλό το Παρίσι όπως το ξέρουμε. Μεγάλα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας, γκρίζοι τοίχοι, φτώχεια και εγκατάλειψη συνθέτουν το σκηνικό εδώ. Αυτή η αντιφατική πραγματικότητα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το ζήτημα των banlieues απασχολεί τη διεθνή επιστημονική κοινότητα αλλά σε μικρό βαθμό τη δική μας ερευνητική διαδικασία εντός της σχολής μας, μας ώθησε στο να επιληχθεί ως θέμα. Θεωρούμε ότι τα συμπεράσματα που θα εξάγουμε στην πορεία, από αυτή την εργασία, θα λειτουργήσουν βοηθητικά και στα θέματα της πόλης και του χώρου σε τοπικό επίπεδο.

Στην παρούσα εργασία επιλέγουμε ως αφετηρία ανάλυσης, την εξέλιξη της πόλης του Παρισιού από τον 19ο αιώνα, μια εποχή ιδιαίτερα ταραγμένη για τη Γαλλία, όπου συντελέστηκαν θεμελιακές αλλαγές στην πόλη. Στη συνέχεια, θα δούμε πως και γιατί, μέσα από χωρικές πολιτικές, πολεοδομικά σχέδια και αρχιτεκτονικές μελέτες, τα προάστια αυτά απέκτησαν το χαρακτήρα που γνωρίζουμε σήμερα, δηλαδή περιοχές κοινωνικής κατοικίας κατά πλειοψηφία, και ακόμα πως συντέθηκαν κοινωνικά τόσο λόγω των πολιτικών αυτών όσο και από εξωγενείς κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες. Τέλος, φτάνοντας στην σύγχρονη ιστορία των προαστίων, θα δούμε πως έχει διαμορφωθεί

1. Bookchin Murray, Τα όρια της πόλης: η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων, σελ. 10
2. Συνεπώς, κατά την ανάπτυξη της πόλης, ιδιαίτερη σημασία θεωρούμε ότι έχει και η χωροθέτηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων, καθώς αυτές διαμορφώνουν τον κοινωνικό χάρτη της πόλης θέτοντας σε λειτουργία ένα πεδίο αντιπαραθέσεων και συνεργιών. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ. 6
3. Knox Paul, Pinch Steven, Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, σελ 53
4. Bookchin Murray, Τα όρια της πόλης: η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων, σελ. 103

η καθημερινή ζωή σε αυτά, πώς και γιατί εμφανίζονται οι συγκρούσεις και οι εξεγέρσεις και ποια μέτρα και λύσεις έχουν επιληχθεί για την αντιμετώπιση των φαινομένων αυτών όσο και της κατάστασης των προαστίων συνολικά.

Γενικότερα, η ανάλυση μας θα βασιστεί στη θεώρηση ότι οι πόλεις δεν είναι αυτόνομες οντότητες που έχουν μια δική τους ζωή και ιστορία. Δεν είναι διαφορετικές από άλλα πεδία κοινωνικής δραστηριότητας, αλλά αναπτύσσονται μαζί με τις υλικές συνθήκες που διαπλάθουν την κοινωνία σαν σύνολο.¹ Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια "προάστια", όπως και κάθε γεωγραφική έννοια, δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη καθώς φορτίζεται, με διαφορετικό τρόπο σε κάθε συγκυρία, από αξιακές και ιδεολογικο-πολιτικές συνδηλώσεις.²

Τελικά, σε αυτήν την ερευνητική εργασία, θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε πως κοινωνικά φαινόμενα, όπως οι συγκεκριμένες εξεγέρσεις, είναι προϊόντα, σε ένα βαθμό και όχι αυτοτελώς, της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής. Στην αμφίδρομη αυτή διαδικασία, οι άνθρωποι αλλάζουν τους αστικούς χώρους, αλλά ταυτόχρονα διαμορφώνονται και οι ίδιοι μέσα από τους χώρους, στους οποίους ζουν και εργάζονται.³ Συνεπώς, απώτερος μας στόχος είναι να αναδείξουμε την ανάγκη ανταπόκρισης της πολεοδομίας σε μια ριζοσπαστική κριτική της κυρίαρχης κοινωνίας, κατά την οποία θα αντλεί τα στοιχεία του σχεδιασμού της από μια επαναστατική μεταμόρφωση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων.⁴

5. Η εποχή της νεωτερικότητας, ως προς τον τυπικό της ορισμό, ακολουθεί το "παράδειγμα" του Διαφωτισμού, που στρέφεται και ταυτίζεται με την γραμμική πρόοδο, την απόλυτη-αντικειμενική αλήθεια και τον ορθολογικό σχεδιασμό. Συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη των αστικών καπιταλιστικών κοινωνιών όπως επίσης με τη βιομηχανική επανάσταση και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής με όρους αναγνώρισης των ατομικών δικαιωμάτων και της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, Harvey David, *The condition of Postmodernity*, σελ. 10-16

Στην προσπάθεια μας να αναζητήσουμε τα στοιχεία αυτά που καθόρισαν την εξέλιξη της πόλης του Παρισιού στο σήμερα, επιλέγουμε ως αφετηρία για την ανάλυση μας τον 19ο αιώνα. Το πέρασμα στον 19ο αιώνα σηματοδοτεί το πέρασμα στην εποχή της νεωτερικότητας⁵, μια εποχή που τα χαρακτηριστικά της είναι συνυφασμένα με την βιομηχανική επανάσταση και την ανάδυση των καπιταλιστικών κοινωνιών, ενώ τότε για πρώτη φορά τίθενται τα ζητήματα της πόλης και της κατοικίας με επιτακτικό τρόπο. Οι αλλαγές που συντελέστηκαν αυτήν την εποχή καθόρισαν την μετέπειτα εξέλιξη στον 20ο αιώνα των κοινωνιών του λεγόμενου Δυτικού κόσμου και κατά συνέπεια την εξέλιξη της πόλης, της αρχιτεκτονικής, της τέχνης και του πολιτισμού. Συγκεκριμένα για το Παρίσι, ο 19ος αιώνας αποκτά ιδιαίτερη σημασία καθώς ήταν μια περίοδος που χαρακτηρίστηκε από πολιτική αστάθεια, αλλεπάλληλες επαναστάσεις και θεμελιακές αλλαγές όχι μόνο στην εμφάνιση αλλά και στον χαρακτήρα της πόλης. Σε αυτό το κεφάλαιο ουσιαστικά, η ιστορία του Παρισιού θα μας βοηθήσει να απαντήσουμε στα ερωτήματα, πως συγκροτείται η πόλη και ποιοι κανόνες διέπουν την λειτουργία της, σε ποιο βαθμό ανήκει το κέντρο της πόλης σε όλους τους κατοίκους της και πώς μερίδα του πληθυσμού εξωθείται εκτός του και ποιο είναι το ζήτημα της κατοικίας και πώς λύνεται. Οι απαντήσεις αυτές θα είναι και τα εργαλεία μας, ώστε κατά το πέρασ της ερευνητικής διαδικασίας, να καταλήξουμε στα συμπεράσματα μας.

2

L. S. Lowry,
Industrial Landscape,
1955

1 η Βιομηχανική πόλη

Β

6. Σύμφωνα με τη μέθοδο του Henri Lefebvre στο βιβλίο του "Το δικαίωμα στην πόλη", αφετηρία παρουσίας και ανάλυσης των αστικών προβλημάτων πρέπει να είναι η διαδικασία της βιομηχανοποίησης. Lefebvre Henri, Writings on Cities, σελ 65
7. 1801: 500.000 – 1901: 3.000.000, Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ. 30
8. Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, σελ 264

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε αρχικά τη σημαίνει βιομηχανική πόλη, με την έννοια ότι σε αυτό το στάδιο γίνεται μια νέα ποιοτική τομή στον ορισμό της πόλης και στον τρόπο με τον οποίο αυτή συγκροτείται και εξελίσσεται. Η βιομηχανική πόλη αποκτά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη νέα μορφή οργάνωσης της κοινωνίας, συνεπώς ξεκινάμε την μελέτη μας από αυτή καθώς πολλά από τα προβλήματα που ερχόμαστε να αντιμετωπίσουμε σήμερα στις πόλεις μας μπορούμε να πούμε ότι διαφαίνονταν ήδη από τότε.⁶

Τον 19ο αιώνα, οι νέες συνθήκες επέφεραν την αστικοποίηση με αποτέλεσμα την ραγδαία ανάπτυξη των πόλεων. Χαρακτηριστικά ο πληθυσμός του Παρισιού μέσα σε έναν αιώνα εξαπλασιάστηκε.⁷ Η ανάπτυξη όμως αυτή πραγματοποιήθηκε άναρχα και ανεξέλεγκτα, καθώς ύστερα από τις αλλαγές στο κράτος και τη νομοθεσία του 18ου αιώνα, οι νομικές διατάξεις ενισχύουν τη σφαίρα της ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Οι οικονομικές πρωτοβουλίες στον τομέα της κατασκευής και της διαχείρισης του τόπου είναι υποκείμενες πλέον στους κανόνες της αγοράς, και κάθε παρέμβαση της δημόσιας διοίκησης στον τομέα αυτό θεωρείται εμπόδιο.⁸

Στη νέα πόλη, τη βιομηχανική, η στεγαστική διαφοροποίηση γίνεται πλέον ανάλογα με την κοινωνική θέση, την δομή της οικογένειας, την εθνότητα και τον τρόπο ζωής. Ο πλούτος καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ισχύ και την θέση στην πόλη, σε αντίθεση με τις πόλεις των φεουδαρχικών κοινωνιών. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το ότι η ιδιοκτησία της γης έπαψε να είναι συσφασμένη με την χρήση της. Η οικονομία έπαιξε ρόλο σε αυτή τη βαθιά αναδιάταξη και το νέο σύστημα ενισχύθηκε από τις τεχνολογίες που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης. Η συσσώρευση κεφαλαίου από τα άτομα οδήγησε στο να εισαχθεί από τους επιχειρηματίες ένα νέο, υλιστικό σύστημα αξιών στην πόλη. Ο ανταγωνισμός, θεμελιώδες στοιχείο του νέου συστήματος, πλέον εισάγεται και σε ότι αφορά τη

γη και τις χρήσεις της. Η γη δινόταν στις χρήσεις αυτές που μπορούσαν να αποφέρουν την μεγαλύτερη πρόσοδο συνεπώς και οι περιοχές κατοικίας διαβαθμιζόνταν ανάλογα με το ύψος της προσόδου που καθεμία μπορούσε να αποφέρει. Η κοινωνική θέση έγινε συνώνυμη με τη δυνατότητα πληρωμής ενοικίου.⁹

Τα κέντρα παραγωγής αποτέλεσαν γνώμονα για την ανάπτυξη περιοχών κατοικίας για τους εργάτες. Σύμφωνα με την παραπάνω ανάλυση, οι περιοχές αυτές είχαν χαμηλή αξία λόγω της εγγύτητας τους στη βιομηχανία αλλά ταυτόχρονα υποβαθμιζόνταν και από το γεγονός ότι εκεί σχηματίστηκαν φτωχογειτονιές με μεγάλη πυκνότητα, καθόλου υποδομές ή εγκαταστάσεις υγιεινής.¹⁰ Ωστόσο ανάλογα με την πόλη η χωροθέτηση αυτών των υποβαθμισμένων περιοχών διαφοροποιείται.

Η хаοτική ανάπτυξη που περιγράψαμε παραπάνω, σε συνδυασμό με τον συνωστισμό και τις κακές συνθήκες υγιεινής, προκάλεσαν πολλές ασθένειες όπως φυματίωση ή ακόμη και χολέρα. Καθώς πλησιάζουμε στα μέσα του 19ου αιώνα, τίθεται έντονα το θέμα της εξυγίανσης των περιοχών αυτών και η θέσπιση νομοθεσίας που αφορά τις κατασκευές και την συντήρηση των αστικών κέντρων. Πρώτη φορά θίγεται το θέμα της ανάγκης για βελτίωση των συνθηκών της εργατικής κατοικίας, καθώς και η ανέγερση εργατικών πολυκατοικιών.¹¹

9. Knox Paul, Pinch Steven, Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, σελ 64-65

10. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ. 30

11. ο.π., σελ. 30

12. Harvey David, Paris, Capital of Modernity, σελ 3-6

13. Harvey David, Εξεγερμένες Πόλεις, σελ 43

2 ο βαρώνος Haussmann και το δικαίωμα στην πόλη

Στο επόμενο σημείο που επιλέγουμε να σταθούμε, η νέα πραγματικότητα της βιομηχανικής πόλης έρχεται στο Παρίσι να συνδεθεί με μια ιστορική περίοδο με έντονη πολιτική δραστηριότητα και ανακατατάξεις, που συμβαίνουν στο φόντο της οικονομικής κρίσης του 1848. Το εργαλείο που επιλέγει η εξουσία για να καταφέρει να επιλύσει με πολλαπλό τρόπο τα προβλήματα που εμφανίζονται στην πόλη εκείνη την εποχή, είναι ο βαρώνος Haussmann. Το όνομα αυτό δεν αποτελεί κάτι καινούριο για εμάς, καθώς η μελέτη του πολλές φορές έχει απασχολήσει αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, γεωγράφους, κοινωνιολόγους και όχι μόνο. Τα σχέδια και τα έργα που εκτελέστηκαν τότε από τον Haussmann είχαν τέτοιο αντίκτυπο στην ζωή της πόλης -κοινωνική, οικονομική, πολιτική- έτσι ώστε για την παρούσα εργασία δεν μπορεί παρά να αποτελέσει σημαντικό σημείο για την έρευνά μας.

Αρχικά, προσπαθώντας να καταλάβουμε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η πόλη του Παρισιού πριν την άφιξη του Haussmann πρέπει να δούμε το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο βρισκόμαστε. Καθώς φτάνουμε στα μέσα του 19ου αιώνα το σκηνικό στη Γαλλία συνθέτεται από πείνα, φτώχεια και λαϊκή δυσαρέσκεια, μεγάλο μέρος των οποίων συγκεντρώνονται στο Παρίσι όπου συρρέει πλήθος κόσμου στην προσπάθεια του να επιβιώσει. Ταυτόχρονα απεργίες, διαδηλώσεις και εξεγέρσεις απειλούσαν την κυριαρχία του βασιλιά Louis Philippe, με αποκορύφωμα την επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1848, όπου εγκαθιδρύεται η Δεύτερη Δημοκρατία.¹² Η οικονομική κρίση όμως τη χρονιά εκείνη έπληξε ιδιαίτερα σκληρά το Παρίσι. Η νέα δημοκρατική κυβέρνηση δεν μπόρεσε να την επιλύσει και τα συντηρητικά μέτρα που επέβαλε την έφεραν αντιμέτωπη με τους άνεργους εργάτες που επαναστάτησαν τον Ιούνιο του 1848. Η επανάσταση καταπνίγηκε, όμως η κρίση συνέχισε να πλήττει την πόλη. Αποτέλεσμα ήταν η άνοδος του Λουδοβίκου Βοναπάρτη στην εξουσία, ο οποίος το 1851 οργάνωσε πραξικόπημα και το 1852 αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας.¹³ Σε αυτό το φόντο η πόλη, φορτωμένη με τα προβλήματα

της, βρίσκεται στο επίκεντρο των γεγονότων, μ'έναν εξ ολοκλήρου καινούριο τρόπο: ως σκοτεινή και απειλητική πηγή της εξουσίας, αυτής καθαυτής. Η πολιτική κρίσιμη κατάσταση δίνει την αποφασιστική ώθηση για την αναζωπύρωση της δημόσιας παρέμβασης στις πόλεις, όπου με αφετηρία το Παρίσι, η οργάνωση των πόλεων γίνεται ένα από τα κεντρικά προβλήματα για τις κυβερνήσεις που αναδύονται από τις συγκρούσεις του 1848.¹⁴

Εδώ έρχεται να επιτελέσει τον ρόλο του ο βαρώνος Georges Eugène Haussmann, επαγγελματίας νομάρχης, που το 1853 καλείτε από τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη στο Παρίσι και τίθεται επικεφαλής των δημοσίων έργων. Σε άμεση προτεραιότητα θέτονται οι εγκαταστάσεις και οι υπηρεσίες, ώστε να λειτουργήσει η πόλη που ήδη ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο κατοίκους: οι υπόνομοι, το δίκτυο ύδρευσης, ο φωτισμός με γκάζι, τα μέσα μαζικής μεταφοράς, τα σχολεία, τα νοσοκομεία, οι αγορές, τα πάρκα.¹⁵ Ωστόσο, η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της πόλης δεν αποφασίστηκε εν μια νυκτί, καθώς ήδη από την μοναρχία του Ιουλίου εκπονούνταν μελέτες για την αναβάθμιση του Παρισιού.¹⁶ Αυτό που έκανε την διαφορά όμως στην περίπτωση του Haussmann, είναι ότι πλέον είχε στα χέρια του εκτός από τον νόμο περί απαλλοτρίωσης του 1810 και το νόμο του 1850 που στο άρθρο 13 όριζε ότι όταν η έλλειψη υγιεινής είναι αποτέλεσμα εξωτερικών και μόνιμων αιτιών, η Κοινότητα μπορεί να οικειοποιηθεί το σύνολο των ιδιοκτησιών που περιλαμβάνονται στην περίμετρο των εργασιών. Αυτά τα μέτρα σε συνδυασμό με την αυταρχική κυβέρνηση του Ναπολέοντα Γ', έδωσαν στον Haussmann τα εχέγγυα για να πραγματοποιήσει τη θεαματική μεταμόρφωση του Παρισιού.¹⁷

14. Benevolo Leonardo, Η Πόλη στην Ευρώπη, σελ 271-272
15. ο.π., σελ 274
16. Harvey David, Paris, Capital of Modernity, σελ 8-9
17. Benevolo Leonardo, Η Πόλη στην Ευρώπη, σελ 270-271

“percement” για τη δημιουργία της avenue de l'Opéra, 1877

Η μεταμόρφωση αυτή βέβαια δεν προκύπτει από τα έργα στο αποχετευτικό σύστημα και στις εγκαταστάσεις φωτισμού. Αυτό που άλλαξε ολοκληρωτικά την εικόνα της πόλης και κατ'επέκταση τον χαρακτήρα της, ήταν οι παρεμβάσεις που έγιναν στο οδικό δίκτυο και τον περιβάλλοντα οικοδομικό ιστό. Με τη μέθοδο της διάτρησης "percement"¹⁸ χαράζονται νέες ευθείες λεωφόροι, με μεγάλο μήκος και πλάτος, ενώ παράλληλα σχεδιάζονται οι όψεις στα νέα οικοδομικά τετράγωνα που δημιουργούνται. Μέσω της δημιουργίας περισσότερων αξόνων από βορρά προς νότο και από ανατολή προς δύση αλλά και μιας λεωφόρου "δακτύλιο", γίνεται προσπάθεια να μεταλλαχθεί η πόλη, η οποία οργανωνόταν γύρω από τις παραδοσιακές συνοικίες, σε μια μητρόπολη που ζούσε στον "πυρετό του καπιταλισμού", σύμφωνα με την Françoise Choay.¹⁹ Για να υλοποιηθούν αυτές οι διατρήσεις απαλλοτριώνεται και κατεδαφίζεται μεγάλος αριθμός ιδιωτικών κτισμάτων που βρίσκονταν στα λεγόμενα "ανθυγιεινά τετράγωνα" τα οποία έπρεπε να εξυγιανθούν. Ύστερα από τα έργα, οι εκτάσεις που δεν προορίζονται για το δημόσιο αποφασίζεται να επιστραφούν στους προηγούμενους τους ιδιοκτήτες. Σε αυτό το σημείο όμως μπαίνουν σε λειτουργία οι κανόνες που διέπουν τη βιομηχανική πόλη, καθώς πλέον οι εκτάσεις που επιστρέφονται αποκτούν νέα αξία λόγω της θέσης τους, δίνοντας στους ιδιοκτήτες τους το πλεονέκτημα της υπεραξίας. Τα οικοδομήσιμα μέτωπα που βρίσκονται πάνω στα βουλεβάρτα αξιοποιούνται κυρίως για εμπορικές συναλλαγές καθώς έτσι χρησιμοποιείται με τον πιο αποδοτικό τρόπο η αξία της θέσης.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η "εξυγίανση και ωραιοποίηση" της πόλης ήταν μόνο η απόληξη ενός πολύ μεγαλύτερου οράματος για το Παρίσι, το οποίο εμπεριείχε σχέδια, με τα οποία εξυπηρετούνταν συμφέροντα αρκετά διαφορετικά από αυτά των κατοίκων που προσπαθούσαν να επιβιώσουν στις σκληρές συνθήκες της πόλης. Σε δεύτερη ανάγνωση, πλέον οι νέες ευθείες λεωφόροι διευκόλυναν το στρατηγικό στόχο της διέλευσης των στρατευμάτων και εμπόδιζαν τους τυχόν επαναστάτες να στήσουν τα οδοφράγματά τους

18. Percement είναι η μέθοδος, όπου κατεδαφίζονται όλα τα κτίρια στη διεύθυνση μια ευθείας για να ανοιχθεί ένας εντελώς καινούριος δρόμος. Πρώτη φορά εμφανίζεται στο σχέδιο των Καλλιτεχνών για το Παρίσι του 1793, αλλά εφαρμόζεται και το 1806 από τον Ναπολέοντα για τη διάνοιξη της Rue de Rivoli. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ. 32

19. ο.π., σελ. 32

4

5

6

το κέντρο του Παρισιού
την εποχή των έργων του
Haussmann

με τον τρόπο που αυτό γινόταν στα παλιά στενά περάσματα.²⁰ Κατά βάση όμως, οι λόγοι που σχεδιάστηκε αυτή η αναμόρφωση ήταν κυρίως οικονομικοί. Μέσω της αστικοποίησης επιλέχθηκε να επιλυθεί η οικονομική κρίση του 1848²¹, καθώς τα έργα που υλοποιήθηκαν ήταν στην ουσία τους δημόσιες επενδύσεις σχεδιασμένες να προωθήσουν τα ιδιωτικά κέρδη. Η σημασία των νέων δημόσιων χώρων εξαρτιόταν ξεκάθαρα σε μεγάλο βαθμό από τα ιδιωτικά συμφέροντα που την υποστήριζαν.²² Μέσω αυτού του συστήματος, οι υποδομές της πόλης όντως μετασχηματίστηκαν και το Παρίσι αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό, αλλά παράλληλα κατασκευάστηκε και ένας ολόκληρος νέος τρόπος ζωής, ενώ οικοδομήθηκε μια νέα ταυτότητα για την πόλη. Το Παρίσι έγινε “η Πόλη του Φωτός”, το μεγάλο κέντρο κατανάλωσιμης, τουρισμού και διασκέδασης.²³

Ωστόσο για την παρούσα εργασία, αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ κυρίως, πέρα από την κατανόηση των μηχανισμών που κρύβονται πίσω από την χάραξη των χωρικών πολιτικών, είναι οι δευτερογενείς συνέπειες που επέφεραν αυτά τα έργα και η αναμόρφωση της πόλης του Παρισιού. Η νέα ταυτότητα της πόλης όριζε και ποιο είναι το “κοινό” στο οποίο απευθύνεται. Στο Παρίσι πλέον το “δικαίωμα στην πόλη” είναι ένα προνόμιο της αστικής τάξης. Ο Haussmann έθεσε σε εφαρμογή μια διαδικασία “μπουρζουαδοποίησης” του κέντρου της πόλης, όπου ο χαρακτήρας των νέων δημόσιων χώρων ελεγχόταν από τις ιδιωτικές λειτουργίες και δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στα όριά τους.²⁴ Για πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης, η κοινωνική μίξη δίνει τη θέση της στην κοινωνική πόλωση, καθώς τα προλεταριοποιημένα στρώματα του πληθυσμού, κυνηγημένα από την αύξηση των ενοικίων και των τιμών γης που προκλήθηκαν από τα μεγάλα έργα, εγκαταλείπουν τις κεντρικές συνοικίες, προς όφελος των μεσαίων και υψηλών στρωμάτων.²⁵ Η δημιουργία ρηγμάτων στις εργατικές συνοικίες, εστίες τόσο ασθενειών όσο και πολιτικών αναταραχών, ήταν απαραίτητο στοιχείο του σχεδίου του Haussmann, καθώς με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνει να με-

20. Engels Friedrich, Για το ζήτημα της κατοικίας, σελ 106

21. Η κρίση του 1848 ήταν μια από τις πρώτες σαφείς κρίσεις ανενεργού πληονάζοντος κεφαλαίου και πληονάζουσας εργασίας, και εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η ανοικοδόμηση του Παρισιού απορρόφησε τεράστιες ποσότητες εργασίας και κεφαλαίου για τα δεδομένα της εποχής και, μαζί με την απολυταρχική καταστολή των βλέψεων της εργατικής δύναμης του Παρισιού, αποτέλεσε βασικό όχημα κοινωνικής σταθεροποίησης. Harvey David, Εξεγερμένες Πόλεις, σελ 43-44

22. Harvey David, Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου

23. Harvey David, Εξεγερμένες Πόλεις, σελ 44

24. Harvey David, Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου

25. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 12

26. Engels Friedrich, Για το ζήτημα της κατοικίας, σελ 106

27. “Εξευγενισμός” ή Gentrification: Η αναγέννηση και ανάπλαση υποβαθμισμένων περιοχών στα κέντρα των πόλεων μέσω της εισόδου πιο εύπορων ατόμων, όπως μεσοαστοί επαγγελματίες. Λόγω του χάσματος γαιοπροσόδου, οι εργολάβοι-κατασκευαστές αποκομίζουν τεράστια κέρδη αγοράζοντας φθηνά και υποβαθμισμένα ακίνητα, πληρώνοντας το κόστος κατασκευής και τα υπόλοιπα έξοδα και πωλώντας τα στη συνέχεια ανακαινισμένα στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα. Συνήθως στις περιοχές αυτές αναπτύσσεται το εμπόριο και η διασκέδαση, προσφέροντας εναλλακτικές επιλογές στους νέους κατοίκους και επισκέπτες των περιοχών. Οδήγησε στον εκτοπισμό φτωχότερων πολιτών. Knox Paul, Pinch Steven, Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, σελ 265-266, 546

28. Engels Friedrich, Για το ζήτημα της κατοικίας, σελ 28

τατρέψει την πόλη, σε καθαρά πόλη πολυτελείας.²⁶

Αυτή η διαδικασία “εξευγάνωσης” περιοχών δεν μπορεί παρά να μας φέρει στο μυαλό αυτό που σήμερα καλείται “εξευγενισμός” ή gentrification.²⁷ Πίσω από την εκκαθάριση του κέντρου από στοιχεία που δεν συνάδουν πλέον με τη νέα ταυτότητα της πόλης, υπάρχει ένας ολόκληρος μηχανισμός κερδοσκοπίας. Η διάλυση γειτονιών και ολόκληρων κοινοτήτων πραγματοποιήθηκε με έναν τρόπο, ο οποίος όπως περιγράφηκε από τον Engels το 1872, ισχύει πάνω-κάτω και σήμερα. Ενώ λόγω της ανάπτυξης της πόλης η αξία των οικοπέδων ιδιαίτερα των κεντρικών περιοχών ανεβαίνει, η αξία των κτιρίων που βρίσκονται σε αυτά πέφτει γιατί τα κτίρια αυτά δεν ανταποκρίνονται πια στις αλλαγμένες συνθήκες. Συγκεκριμένα, επειδή τα ενοίκια των εργατικών κατοικιών που βρίσκονται στο κέντρο δεν μπορούν να ξεπεράσουν ένα ανώτατο όριο, οπότε και δεν θεωρείται ότι αποδίδουν κέρδη, γκρεμίζονται και στη θέση τους χτίζονται μαγαζιά, δημόσια καταστήματα ή και κατοικίες που απευθύνονται σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα.²⁸

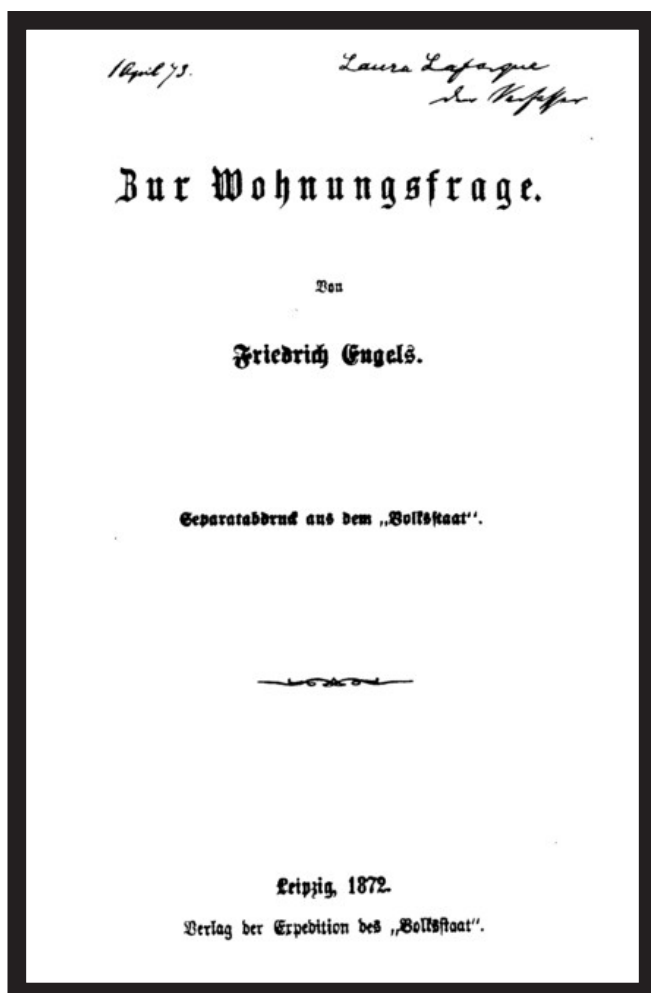
Ως συνέπεια αυτής της μετακίνησης του πληθυσμού από το κέντρο της πόλης, εμφανίζεται έντονα το στεγαστικό ζήτημα. Οι ανθυγιεινές και άσχημες συνοικίες, που έδωσαν τη θέση τους σε φανταχτερά βουλεβάρτα και σύγχρονα πολυκαταστήματα, δεν εξαφανίστηκαν ποτέ, απλά μεταφέρθηκαν αλλού. Το ουσιαστικό πρόβλημα της βιομηχανικής πόλης, δηλαδή η αδυναμία του εργατικού πληθυσμού, που συνωστίζεται σε αυτήν, να έχει πρόσβαση σε αξιοπρεπείς συνθήκες κατοικίας, δεν λύθηκε ποτέ απλά έπαψε να είναι εμφανές στους προνομιούχους κατοίκους που απολάμβαναν το νέο Παρίσι.

3 το ζήτημα της κατοικίας και η ανάπτυξη των προαστίων

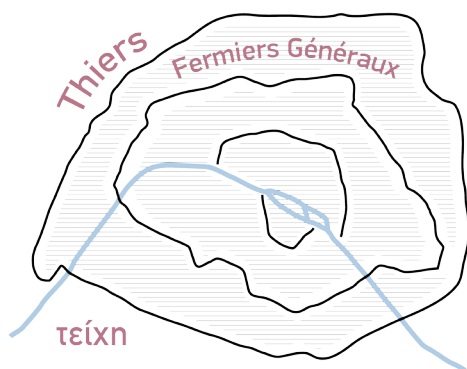
29. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ. 30
30. ο.π., σελ. 30-31

Όπως αναφέραμε, το ζήτημα της κατοικίας που αναδείχθηκε τον 19ο αιώνα, ύστερα από την ανάπτυξη της βιομηχανικής πόλης, αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα της εποχής. Η στενότητα της κατοικίας βέβαια αφορά κυρίως τον εργατικό πληθυσμό, ο οποίος συγκεντρώνεται με μεγάλη ένταση στις πόλεις έτσι ώστε να έχει πρόσβαση στις νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Ωστόσο, ενώ το ζήτημα απασχολεί τα κράτη και νέες νομοθεσίες περί υγείας ψηφίζονται λόγω των επιδημιών φυματίωσης και χολέρας, η ανέγερση εργατικών κατοικιών μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα βρίσκεται στα χέρια φιλανθρωπικών εταιριών και βιομηχάνων²⁹, χωρίς να δοθεί μια συνολικότερη πολιτική απάντηση.

Την ίδια εποχή, σε προσπάθεια προσέγγισης του προβλήματος, αναπτύσσονται θεωρίες από ουτοπιστές όπως ο Robert Owen και ο Charles Fourier, περιγράφοντας το μοντέλο πόλης για την ιδανική μελλοντική βιομηχανική κοινωνία που φαντάζονται. Ενώ τα σχέδια τους αποτυγχάνουν να υλοποιηθούν, εμπνέουν μεγαλοβιομήχανους, όπως ο J.P. Godin, ο οποίος χτίζει πλησίον στο εργοστάσιο του στη γαλλική πόλη Guise, το Familistère, μια κοινότητα με συγκροτήματα κατοικιών και δημόσιες χρήσεις προκειμένου να στεγάσει τις οικογένειες των εργατών που απασχολούσε.³⁰ Παρόμοιες λύσεις κατασκευής οικισμών υιοθετήθηκαν ευρύτερα στην Ευρώπη, και υλοποιούνται κυρίως καθώς εξυπηρετούν τους βιομηχάνους, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο καταστούν τους εργάτες τους πολλαπλά εξαρτώμενους. Μέχρι και τα τέλη του αιώνα, αυτές ήταν οι σημαντικότερες προσπάθειες διαχείρισης του προβλήματος της στέγης.

Συγκεκριμένα, όπως είδαμε στο Παρίσι, ύστερα από τα έργα του Haussmann και την αύξηση των τιμών ενοικίου μέσα στην πόλη, το πρόβλημα γιγαντώνεται. Καθώς, το εισόδημα των εργατών δεν αυξάνεται, πολλές οικογένειες που ζούσαν ήδη σε σπίτια του ενός δωματίου αρχίζουν να μοιράζονται σπίτια μαζί με άλλες οικογένειες προκειμένου να καταφέρουν να πληρώνουν το ενοίκιο. Ακόμη μεγάλο μέρος των εργατών συνωστίζεται σε καταλύματα προς ενοικίαση με ενιαίους χώρους με κρεβάτια, που απευθύνονται σε εργένηδες, καθώς η δημιουργία οικογένειας εκείνη την εποχή καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη.³¹ Κυρίως όμως, στο μεγαλύτερο τμήμα των χαμηλότερων οικονομικών στρωμάτων αρχίζει ένα μεγάλο κύμα μετακίνησης έξω από την πόλη στις extramuros³² περιοχές, καθώς τα όρια της πλέον έχουν εξαπλωθεί και περιλαμβάνουν και τις προαστιακές κοινότητες που περιέβαλλαν το τείχος των Εκμισθωτών³³. Ο Haussmann, ο οποίος κατεδαφίζει αυτό το τείχος, το 1860 προσαρτά στο διοικητικό όριο της πόλης και αυτές τις κοινότητες, που πλέον ως διαμερίσματα (arrondissements) της πόλης έχουν αυξημένες αξίες γης και κόστος ζωής.

31. Harvey David, Paris, Capital of Modernity, σελ 193

32. Extramuros: λατινική φράση που σημαίνει "εκτός των τειχών". Χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα για τις περιοχές που βρίσκονται εκτός της λεωφόρου Peripheric, δηλαδή τα προάστια.

33. Τείχος των Εκμισθωτών (Fermiers Généraux): χτίζεται το 1785 από τους εκμισθωτές, οι οποίοι συνιστούν οργανισμό ιδιωτικών συμφερόντων που διαμεσολαβεί επ' ενοικίω για την είσπραξη του φόρου επί της εισαγωγής εμπορευμάτων στην πόλη. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 10

34. Harvey David, Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου

35. Τείχος του Θιέρσου (Thiers): αποτέλεσε τις τελευταίες οχυρώσεις της πόλης. Σχεδιάστηκε μετά την εξέγερση των Σαινσιμονιστών το 1830 και ολοκληρώθηκαν το 1844 με ευθύνη του Θιέρσου, υπουργού δημοσίων έργων τις μοναρχίας του Ιουλίου. Μετά την κατεδάφιση του τείχους των Εκμισθωτών και τη μεταφορά του διοικητικού ορίου της πόλης στο τείχος του Θιέρσου, το διαπύλιο τέλος οστροί επιβάλλεται στις πρώτες ύλες που εισάγονται πλέον όχι μόνο στο κέντρο της πόλης αλλά και στις προσαρτημένες κοινότητες. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 10-11

36. ο.π., σελ 12

Ωστόσο, το μέγεθος και η κατεύθυνση της γενικευμένης extramuros μετακίνησης καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό και από την μετακίνηση των μονάδων μεταποίησης.³⁴ Λόγω της μεγάλης κερδοσκοπίας επί της γης που λάμβανε χώρα εντός της πόλης, και επιπλέον λόγω της επιβάρυνσης του κόστους παραγωγής με την εισαγωγή αγαθών εντός του τείχους του Θιέρσου³⁵, οι μονάδες ωθούνται προς την περιφέρεια της πόλης και βαθμιαία προς τα προάστια. Τα βόρεια και τα ανατολικά προάστια αποτέλεσαν ιδανικές τοποθεσίες καθώς διευκόλυναν την πρόσβαση στο δίκτυο σιδηροδρόμων, στις ποτάμιες μεταφορές και στα κανάλια του Ourcq και του Saint-Denis.³⁶ Έτσι λοιπόν οι περιοχές αυτές αποτέλεσαν και την πρώτη επιλογή των πληθυσμών που εγκατέλειπαν το κέντρο της πόλης σε αναζήτηση κατοικίας και κατ'επέκταση εργασίας. Βλέπουμε ότι οι μετακινήσεις αυτές που συντελέστηκαν τότε, καθόρισαν δραστηρίως τον χάρτη της πόλης όπως τον ξέρουμε σήμερα, καθώς τα προάστια των μεταπολιτικών δραστηριοτήτων είναι αυτά που θα εξελιχθούν σε αυτά της κοινωνικής κατοικίας και μετά της ανεργίας και της εξαθλίωσης.

Οι περιοχές όμως εκτός των τειχών που υποδέχθηκαν τους εσωτερικούς μετανάστες δεν συνιστούσαν κάποιο οργανωμένο οικισμό ούτε είχαν υποδομές για να τους φιλοξενήσουν. Συγκεκριμένα, η οικονομικότερη λύση για κατοίκηση στην οποία κατέληξαν οι εργατικοί πληθυσμοί, ήταν οι παραγκουπόλεις της Ζώνης. Η Ζώνη, όπως κατέληξε να αποκαλείται, ήταν μια ζώνη πλάτους 250 μέτρων που περιέβαλε το τείχος του Θιέρσου και είχε οριστεί ως non ædificandi, δηλαδή μη οικοδομήσιμη. Ωστόσο, από τον πρώτο καιρό της κατασκευής του τείχους, δεν τηρήθηκε η απαγόρευση για ανοικοδόμηση εντός της ζώνης, η οποία άρχισε να γεμίζει με πρόχειρα κτίσματα. Κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας και την οσμανοποίηση του Παρισιού, η Ζώνη έγινε μια απέραντη παραγκούπολη, στην οποία ζούσαν και δρούσαν από ρακοσυλλέκτες και τσιγγάνους μέχρι εξαθλιωμένες εργατικές οικογένειες. Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, οι οικισμοί που κατασκευάζο-

νταν εκεί προς ενοικίαση, αποτελούνταν από παράγκες από γύψο, επενδεδυμένες με πισσωμένο χαρτί και χωρίς πάτωμα ή καμινάδα. Το ενοίκιο για αυτές ανερχόταν στα 2-2,5 φράγκα την εβδομάδα, δηλαδή περίπου 10 φράγκα το μήνα,³⁷ πόσο το οποίο και πάλι δεν ήταν αμελητέο για την εποχή, αν συγκριθεί με το εισόδημα ενός εργάτη με καλή και σταθερή δουλειά, το οποίο το μήνα θα ήταν περίπου 80 φράγκα.³⁸ Η πείνα, η έλλειψη νερού και συνθηκών υγιεινής συντέλεσε στο ξέσπασμα νέων επιδημιών όπως η πανούκλα, ακόμα και στην αυγή του 20ου αιώνα. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι συνθήκες που επικρατούσαν στις φτωχογειτονίες στο κέντρο της πόλης στις αρχές του 19ου αιώνα, συνέχισαν να υπάρχουν ένα αιώνα μετά σε άλλο μέρος.

Για όλη αυτή την περίοδο, οι συνέπειες του ζητήματος της κατοικίας, οι οποίες αναγνωρίζονταν ως η κοινωνική και πολιτική αστάθεια, ήταν αυτές που απασχόλησαν το κράτος, παρά η λύση του ίδιου του προβλήματος, στο οποίο κατά τον Engels, η αστική τάξη απαντάει μέσω της συνεχής μετακίνησής του.³⁹ Ήδη πριν την άφιξη του Haussmann, έχει αναγνωριστεί από τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη, ως αναγκασιότητα για τη διατήρηση της νέας αυτοκρατορίας, η διάλυση των φτωχογειτονιών στην πόλη που αποτελούν εστίες κοινωνικής αναταραχής, και προετοιμάζονται σχέδια για την ανοικοδόμηση “εργατικών πόλεων” (cité ouvrières), δηλαδή μεγάλης κλίμακας συλλογικές εργατικές κατοικίες. Όμως η συντηρητική αντιπολίτευση θεωρεί ότι αυτές οι πόλεις θα αποτελέσουν εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη σοσιαλιστικών αντιλήψεων και εν δυνάμει εστίες επανάστασης, οπότε η ανοικοδόμηση τους παγώνει. Από την άλλη, ένα άλλο σχέδιο για ανέγερση μεμονωμένων κατοικιών, γίνεται αποδεκτό, αλλά η χρηματοδότηση του δεν γίνεται από το κράτος, λόγω των φιλελεύθερων πολιτικών, παρά μόνο από ιδιωτικές επιχορηγήσεις. Ως συνέπεια, μέχρι το 1870, είχαμε την ανέγερση λίγων περισσότερο από εκατό μονάδων, αριθμός αστείος σε σύγκριση με τις ανάγκες της εποχής. Μόνο ύστερα από την Παρισινή Κομμούνα (1871), όπου γίνεται φανερό στην άρχουσα τάξη ότι οι cité ouvrières

37. Cannon James, The Paris Zone – A cultural history, 1840-1944, σελ 21

38. Harvey David, Paris, Capital of Modernity, σελ 192

39. Το επιχείρημα αυτό αναλύεται στο δεύτερο κεφάλαιο στο βιβλίο του “Για το ζήτημα της κατοικίας”, Engels Friedrich, Για το ζήτημα της κατοικίας, σελ 59-111. Υποστηρίζεται σήμερα και από τον David Harvey, καθώς θεωρεί ότι δεν υπάρχει καλύτερη εικόνα αυτής της θέσης, από το Παρίσι την περίοδο του Haussmann. ο.π., σελ 193

40. Harvey David, Paris, Capital of Modernity, σελ 195

41. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 19

42. ο.π., σελ 20

που δεν χτίστηκαν ποτέ θα ήταν πολύ λιγότερο επικίνδυνες από τις υπάρχουσες φτωχές συνοικίες, αρχίζει το κράτος και λαμβάνει σοβαρά υπόψη του το θέμα της μαζικής ανέγερσης κατοικιών.⁴⁰

Ωστόσο, τα προάστια που άρχισαν να αναδύονται εκτός του τείχους του Θιέρσου, μέχρι και τα τέλη του 20ου επεκτείνονταν άναρχα χωρίς σχέδιο και κρατική μέριμνα. Η πολεοδόμησή τους ήταν υπόθεση ιδιωτών, ενώ η δημιουργία εργατικών κατοικιών και πάλι αποτέλεσε έργο των βιομηχάνων που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή. Τέτοιες ήταν οι κατοικίες Leducq δίπλα από την ομώνυμη επιχείρηση πλυντηρίων στο Pantin (1900). Το 1894 ο νόμος Siegfried θεσμοθετεί τις Φθηνές Κατοικίες (HBM: Habitation à Bon Marché) δίνοντας τη δυνατότητα χρήσης των κεφαλαίων του Ταμείου Παρακαταθηκών για τη χρηματοδότηση κατοικιών που θα διατεθούν σε τιμές χαμηλότερες από αυτές της ελεύθερης αγοράς, σε οικογένειες που επιλέγονται από τις ασθενέστερες κοινωνικές κατηγορίες. Η κηπούπολη La Ruche στο Saint-Denis (1893) ήταν και το πρώτο έργο που εντάχθηκε στο νόμο αυτό.⁴¹ Οι ρυθμοί όμως ανοικοδόμησης ήταν και πάλι χαμηλοί και ο συνωστισμός και οι παράγκες συνέχιζαν να αυξάνονται.

Η ανέγερση των κοινωνικών κατοικιών γίνεται πια υπόθεση του κράτους μόλις το 1912 με νόμο που δημιουργήσε τα δημόσια γραφεία φθηνής κατοικίας (offices public d' HBM). Το δημόσιο θα μιμηθεί την ιδιωτική φιλανθρωπία κατασκευάζοντας μαζικά κατοικίες για ενοικίαση με επιδοτούμενο ενοίκιο. Θα υιοθετήσει κανόνες για την επιλογή των ενοικιαστών, για την επιτήρηση της συμπεριφοράς τους, για την συντήρηση των σπιτιών.⁴² Το μοντέλο που θα επιλεγεί για τα προάστια είναι αυτό της αγγλικής κηπούπολης του Ebenezer Howard, αλλά αντίθετα από το βρετανικό χώρο που προορίζονταν για μεσαία και υψηλά στρώματα, εδώ προσαρμόζεται στις ανάγκες των κατώτερων στρω-

μάτων. Μετά τον ταραγμένο 19ο αιώνα, η ιδέα της κηπούπολης αποτέλεσε ιδανικό μοντέλο σύμφωνα με το πνεύμα της νέας εποχής, κατά το οποίο: “η στέγη, η οικογένεια, η ηθική θα φέρει την τάξη και μέσα στα επαγγελματικά εργαστήρια”. Θύμιζε τις καλές παραδόσεις και τη νοικοκυριστική ηθική της γαλλικής επαρχίας, αναπροσαρμοσμένες στη νέα πραγματικότητα, όπου το κέντρο της κοινότητας που κάποτε αποτελούσαν τα μοναστήρια, τώρα ήταν τα εργοστάσια. Στόχος ήταν να βρεθεί για κάθε εργάτη ένα σπίτι με κήπο, καθώς έτσι θα υποβοηθούνταν και η τροφοδοσία της οικογένειας.⁴³

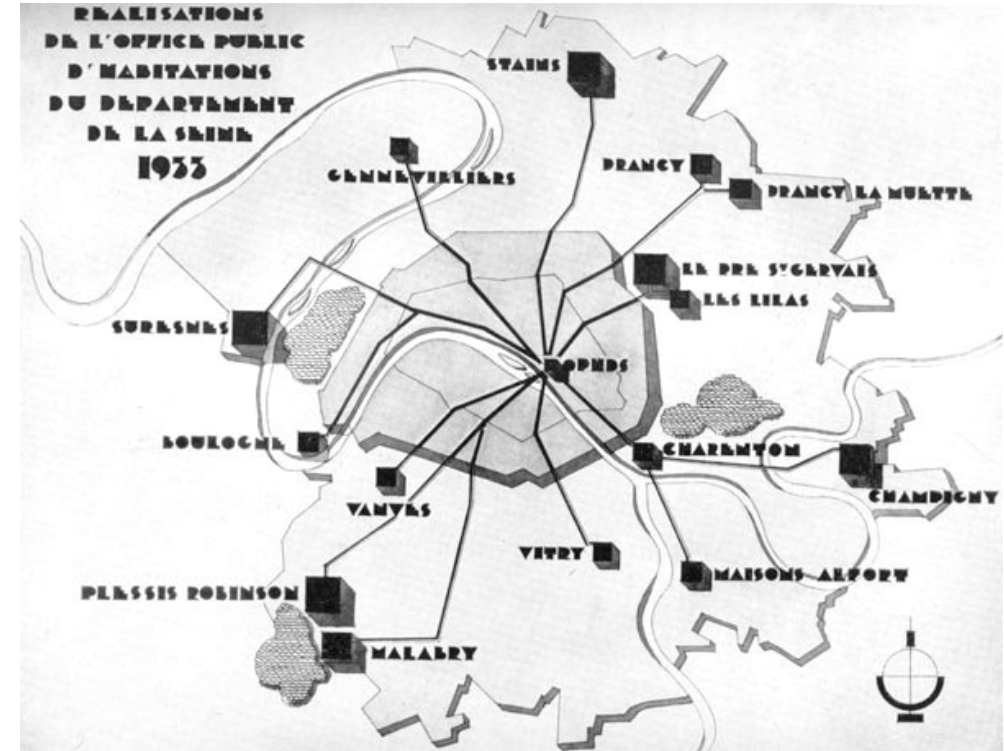
Την εποχή αυτή, με καθοριστική τη συμβολή του υγιεινιστή πολιτικού Henri Sellier, που το 1936 διετέλεσε και υπουργός υγείας, καταγράφονται τόσο ο πληθυσμός όσο και οι συνθήκες στέγασης στα προάστια. Πρώτη φορά τίθεται το θέμα να τεκμηριωθούν οι πολεοδομικές επιλογές για στέγη και κυκλοφορία σύμφωνα με τις ανάγκες του πληθυσμού. Μέχρι το θάνατο του υλοποιούνται 15 οικισμοί στο πρότυπο της κηπούπολης, στους οποίους γίνεται προσπάθεια να προταθεί και ένας νέος τρόπος ζωής.⁴⁴ Ουσιαστικά, πλέον αναγνωρίζεται ξεκάθαρα η επίδραση που έχει η πόλη και ο τρόπος κατοίκησης στην κοινωνική υπόσταση των κατοίκων της. Τα προάστια έρχονται στο επίκεντρο και μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου, κηπουπόλεις χτίζονται με εντατικούς ρυθμούς. Και πάλι όμως το μοντέλο αυτό, το οποίο είναι δαπανηρό, τόσο σε κόστος, χρόνο όσο και σε έκταση, δεν λύνει το πρόβλημα της ανάγκης για μαζική παραγωγή κοινωνικής κατοικίας. Η απάντηση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, έρχεται αργότερα όταν εξελίσσεται η επιστήμη της μηχανικής των κατασκευών και νέες ιδέες για την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική έρχονται στο προσκήνιο.

43. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 20-21

44. ο.π., σελ 22-24

8

το σχέδιο για την υλοποίηση των νέων κηπουπόλεων,
Δημοτικό Διαμέρισμα του Seine, 1933

στόχος του σχεδίου είναι

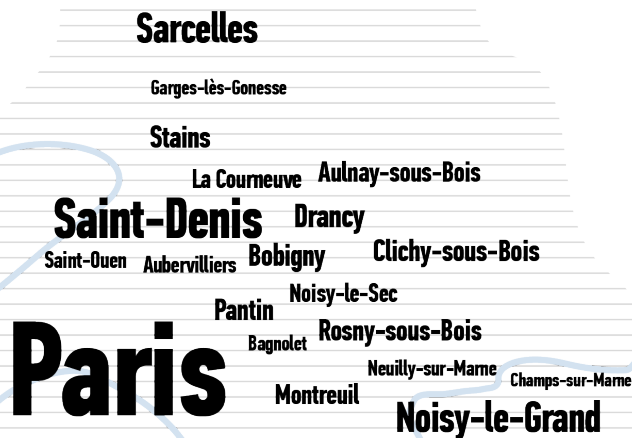
“να προσφέρει στέγη σε χιλιάδες οικογένειες οι οποίες, στις παραγκουπόλεις των προαστίων μας, προσβάλλονται από κοινωνικές, ηθικές και φυσικές ασθένειες”

Henri Sellier, the Seine department counselor – 1/1/1919

45. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 7

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εκβιομηχάνιση του Παρισιού, η σφοδρή αστικοποίηση, οι δραστικές αστικές επεμβάσεις και οι κοινωνικοπολιτικοί μετασχηματισμοί του 19ου αιώνα συντέλεσαν στην ανάπτυξη των περιαστικών περιοχών, που σήμερα αποτελούν τα προάστια της πόλης. Τα συγκεκριμένα προάστια τα οποία θα μελετήσουμε, που συνιστούν τον πολεοδομημένο χώρο στην βορειοανατολική περιφέρεια του αστικού συγκροτήματος, καλούνται ως banlieues, όρος που δεν χρησιμοποιείται για να ορίσει τις υπόλοιπες προαστιακές κοινότητες, οι οποίες εμφανίζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά -ιστορικά, κοινωνικά, πολεοδομικά.

Ετυμολογικά, η λέξη banlieue δεν περιγράφει τόσο μια γεωγραφική σχέση, όσο μια σχέση κυριαρχίας που ανάγεται στη φεουδαλική παράδοση. Το ban, όρος φράγκικης προέλευσης, αρχικά χρησιμοποιείται για να εκφράσει την εξαγγελία του επικυρίαρχου άρχοντα μιας περιοχής, η οποία μεταφέρεται από κήρυκες υπό την συνοδεία τρομπέτας ή ταμπούρλου. Στη συνέχεια, το ban ταυτίζεται με τον ίδιο το νόμο και επειδή συχνά η εξαγγελία του άρχοντα αφορά εντολή ή απαγόρευση, σχετίζεται με την έννοια του αποκλεισμού (bannir=εξορίζω). Το lieue σημαίνει λεύγα, η μονάδα μέτρησης της απόστασης, οπότε banlieue είναι ο χώρος σε απόσταση μιας λεύγας από την πόλη, όπου πρέπει να εξαγγελθεί και να γίνει σεβαστή η απόφαση του άρχοντα αυτής.⁴⁵

1 η γέννηση των banlieues

Υ

Σε αυτή την ενότητα θα μελετήσουμε την εξέλιξη του χώρου των banlieues και των κατοίκων τους από τις αρχές του 20ου αιώνα έως σήμερα. Θεωρούμε ότι ιδιαίτερη σημασία έχει για αυτά, η επίδραση του μοντέρνου κινήματος, οπότε αρχικά θα μελετήσουμε την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική τους. Στη συνέχεια όμως, αυτό που πιστεύουμε ότι επέδρασε καταλυτικά, είναι το πως αυτή η μοντέρνα θεώρηση για την πόλη, ενώ λειτουργούσε τα χρόνια της ανάπτυξης, στη συνέχεια προσέκρουσε στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της δεκαετίας του '70, με καταστροφικά εντέλει αποτελέσματα για τις περιοχές και τους κατοίκους τους. Έτσι, θα μελετήσουμε την κοινωνική τους σύνθεση, σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά που έχει αποκτήσει ο χώρος των προαστίων, από εκείνη την εποχή και ύστερα. Τέλος, παρουσιάζουμε τα εξεγερσιακά φαινόμενα και τον κοινωνικό αναβρασμό που βιώνουν τα προάστια στις μέρες μας, καθώς και πως έχει επιλεγεί η αντιμετώπισή τους, ώστε να αντλήσουμε χρήσιμα συμπεράσματα, που θα μας βοηθήσουν να ερμηνεύσουμε τα γεγονότα και να σκιαγραφήσουμε τη δική μας απάντηση για το ζήτημα των banlieues.

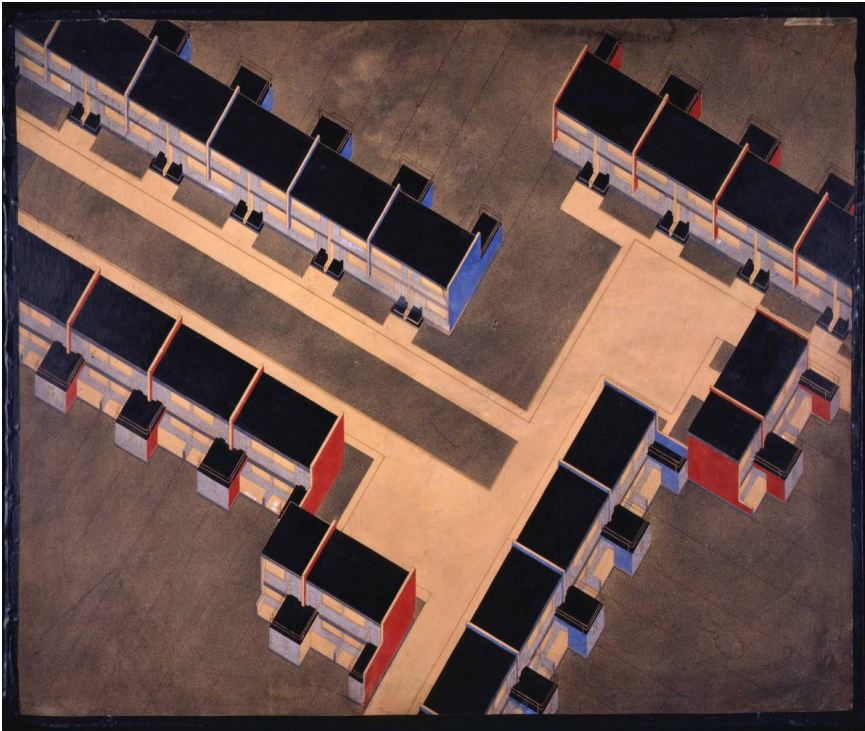
1.1 το μοντέρνο κίνημα και η κοινωνική κατοικία

46. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 12
47. Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, σελ 317
48. Το 1926, η έκφραση (Neue Sachlichkeit) πρωτοχρησιμοποιήθηκε χαρακτηρίζοντας μια "νέα αντικειμενική" και κατηγορηματικά σοσιαλιστική άποψη για την αρχιτεκτονική. Η χρήση της λέξης "αντικείμενο" (=Gegenstand), που έγινε για πρώτη φορά στη Γερμανία μετά το 1918 με διάθεση πολεμικής, είχε προέλευση ρώσικη, και αυτό προσέδωσε στην εξέλιξη της αρχιτεκτονικής της Neue Sachlichkeit ιδιαίτερες κοινωνικό-πολιτικές συνεκδοχές. Η εμφάνιση της Neue Sachlichkeit στη Γερμανία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το εσπευσμένο στεγαστικό πρόγραμμα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, που εγκαινιάστηκε με τη σταθεροποίηση του νομίσματος Rentenmark, τον Νοέμβριο του 1923. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική - Ιστορία και Κριτική, σελ 124, 129

Η εικόνα των σημερινών προαστίων, έτσι όπως διαμορφώθηκε τον προηγούμενο αιώνα, αδιαμφισβήτητα είναι προϊόν του μοντέρνου κινήματος και των αρχών του. Όπως είδαμε, η ιστορία τους ξεκινάει αρκετά πριν την έλευση των μοντέρνων ιδεών, ωστόσο, η εποχή που η ανάπτυξη τους πραγματοποιήθηκε με μεγάλες ταχύτητες, συνέπεσε με μια μεγάλη μεταλλαγή στις ιδέες για την πόλη και την αρχιτεκτονική.

Η εποχή αυτή, δηλαδή οι πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, χαρακτηρίζεται από σημαντικά γεγονότα, τα οποία δεν μπορούν παρά να επηρεάσουν δραστικά τη σκέψη αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων. Κατά τον Hobsbawm, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος σηματοδότησε τη διάλυση του δυτικού πολιτισμού του 19ου αιώνα, ενώ οι δεκαετίες που ακολούθησαν μέχρι την επομένη του Β΄ Παγκόσμιου, αποτέλεσαν για την κοινωνία μια Εποχή Καταστροφής, που σηματοδεύτηκε από πολέμους και μια παγκόσμια οικονομική κρίση άνευ προηγουμένου βαθιά.⁴⁶ Σε αυτό το φόντο, και μαζί με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, η οποία έχει πλέον καθιερωθεί ως διαδικασία παραγωγής, γεννιέται και θεμελιώνεται το Μοντέρνο Κίνημα.

Ειδικότερα στα χρόνια του Μεσοπολέμου, η μοντέρνα αρχιτεκτονική σκέψη έρχεται να επανασυνδέσει τα χαμένα νήματα, όπως αυτά προέκυψαν από την μετάβαση από τον 19ο αιώνα. Η επιθυμία για την επανατοποθέτηση των αξιών μετά την τραγωδία του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ωθεί σε μια ιδιαίτερα γόνιμη αλλά σύντομη περίοδο.⁴⁷ Ένα πλήθος από απόπειρες, από την ίδρυση του Bauhaus το 1919 και την Neue Sachlichkeit⁴⁸ μέχρι και την διακήρυξη των CIAM

αριστερά:

Κατοικίες Törten,
Walter Gropius,
ασυμμετρικό,
1928

9

Metropolisarchitecture,
Ludwig Hilberseimer,
1926

10

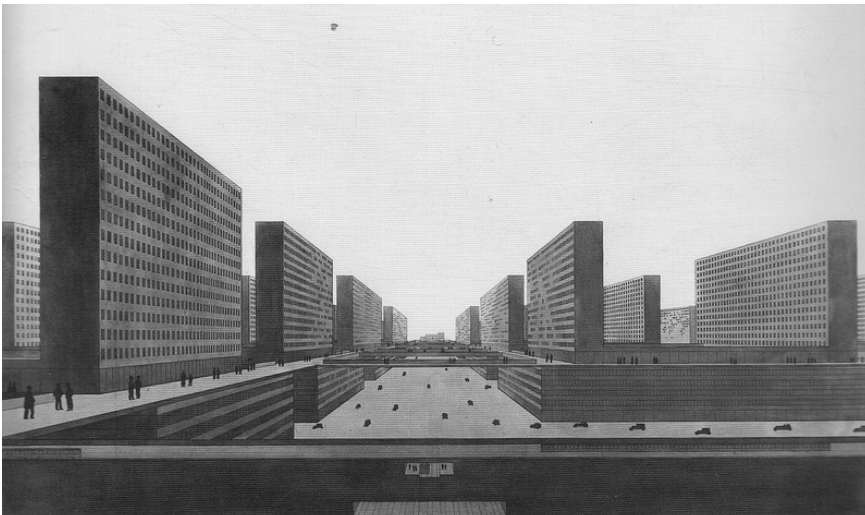
δεξιά:

Bauhaus Dessau
Walter Gropius,
φοιτητικές εστίες,
1926

11

Περιοδικό Novyi LEF,
Alexander Rodchenko,
εξώφυλλο, 1928

12

το 1928⁴⁹, επιχειρούν να θέσουν νέες βάσεις για την αρχιτεκτονική θεωρία και πρακτική, μέσω της *tabula rasa* και του ξεκαθαρίσματος με το παρελθόν⁵⁰, έχοντας πάντα στοιχείο το ισχυρό κοινωνικό πρόσημο. Μέσα από όλες αυτές τις διεργασίες, στο επίκεντρο έρχεται η κατοικία. Η μελέτη της γίνεται, τόσο όσον αφορά τον τρόπο ζωής, ο οποίος με τη βοήθεια της βιομηχανίας μπορεί να απαλλαχθεί από τις δυσκολίες του παρελθόντος, όσο και σε σχέση με την ανάγκη για μαζική στέγαση των πληθυσμών και το βέλτιστο τρόπο που αυτό μπορεί να επιτευχθεί από άποψη οικονομίας και χρόνου. Κάπως έτσι γεννιέται η ιδέα της κοινωνικής κατοικίας, όπως την ξέρουμε σήμερα.

Οι αναζητήσεις και οι μελέτες τις περιόδου οδήγησαν στην εμφάνιση των χαρακτηριστικών που τα επόμενα χρόνια υιοθετήθηκαν εκτενώς από τους αρχιτέκτονες στη σχεδίαση των κοινωνικών κατοικιών. Κυριαρχεί η σχεδίαση των διαμερισμάτων με τις ελάχιστες δυνατές διαστάσεις ώστε να είναι λειτουργικά, όπως και ο συγκεκριμένος προσδιορισμός του ύψους και των αποστάσεων των κτιρίων μεταξύ τους.⁵¹ Αυτό που καθορίζει πλέον τη διάταξη των κατοικιών, δεν είναι κάποια συνθετική πρόθεση, αλλά οι τροχιές του γερανού που θα τις συναρμολογήσει.⁵²

Παράλληλα με την κοινωνική κατοικία, αναπτύσσονται και οι ιδέες για την νέα πόλη. Τα προβλήματα που κληρονόμησε η πόλη από τον 19ο αιώνα, σε συνδυασμό με τη θέληση για αλλαγή της εκμεταλλευτικής κοινωνίας του παρόντος, οδήγησε τους μοντερνιστές σε προσπάθειες σχεδίασης και απεικόνισης της πόλης του μέλλοντος. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η παρακαταθήκη των ουτοπιστών του προηγούμενου αιώνα αλλά και η ζωντανή διάδραση με τους αρχιτέκτονες της Σοβιετικής Ένωσης. Μέσω αυτής της αναζήτησης προκύπτει το συμπέρασμα ότι η πόλη πρέπει να οργανωθεί σε ζώνες. Διακρίνονται οι λειτουργίες της πόλης: κατοικία, εργασία, καλλιέργεια του πνεύματος και του σώματος, κυκλοφορία

49. Η ιδρυτική διακήρυξη των Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, υπογράφηκε στη La Sarraz από 24 αρχιτέκτονες και έδινε περισσότερη έμφαση στο χτίσιμο παρά στην αρχιτεκτονική. Διακήρυξε ανοιχτά ότι η αρχιτεκτονική είναι αναπόφευκτα εξαρτημένη από τα γενικότερα ζητήματα της πολιτικής και της οικονομίας. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ 241

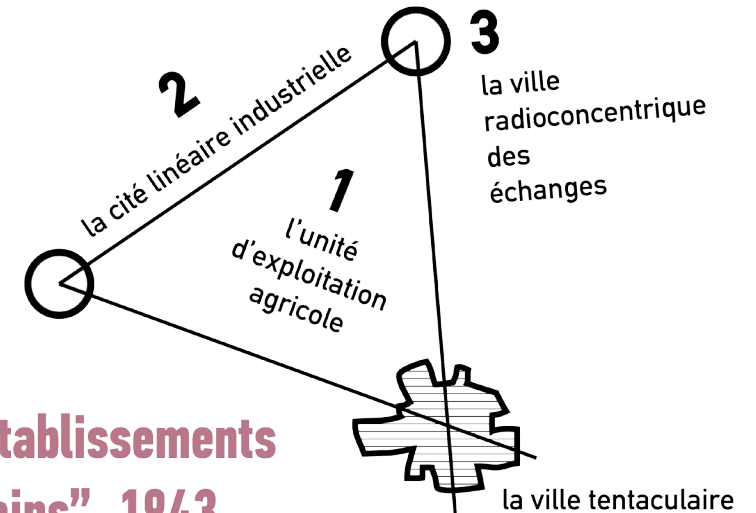
50. Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, μετ. Παπασταύρου Άννα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, Αθήνα, σελ 318

51. Το δεύτερο συνέδριο των CIAM στη Φρανκφούρτη το 1929 αφιερώθηκε στα προβλήματα των ελάχιστων προδιαγραφών διαβίωσης, ενώ το τρίτο στις Βρυξέλλες το 1930 στο ζήτημα του βέλτιστου ύψους και της βέλτιστης απόστασης των κτιρίων, με στόχο την αποτελεσματικότερη δυνατή χρήση γης και υλικών. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ 242

52. Κατοικίες Törten, Walter Gropius 1928: το γενικό σχέδιο με τη μορφή “σιδηροδρόμου” των κατοικιών Törten αντικατόπτριζε την τυποποίηση των μονάδων του, αλλά και τη γραμμική διαδικασία συναρμολόγησης με γερανό των προκατασκευασμένων στοιχείων. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ 130

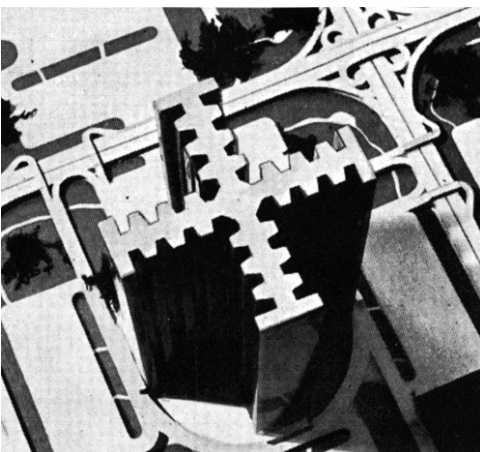
53. Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, σελ 319

(Le Corbusier) και προσδιορίζονται οι caractéristiques τους. Ο τόπος της διαμονής, όπου περνάει ο άνθρωπος το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, γίνεται το πιο σημαντικό στοιχείο της πόλης, αλλά δεν διαχωρίζεται από τις υπηρεσίες που σχηματίζουν τις “προεκτάσεις” του.⁵³ Ωστόσο, εδώ πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι οι μοντερνιστές αρχικά οραματίζονταν την πόλη του μέλλοντος εφαρμοσμένη σε μια διαφορετική κοινωνία βασισμένη σε άλλο οικονομικό σύστημα. Η ιδέα ότι η υλοποίηση των σχεδίων τους εκείνη την εποχή μπορεί από μόνη της να οδηγήσει στον μετασχηματισμό της υπάρχουσας κοινωνίας και εντέλει η ευρεία υιοθέτηση τους από τα εκάστοτε δυτικά κράτη, οδήγησε σε μια στρεβλή μεταφορά τους, που, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κάθε άλλο παρά προωθητικά δεν λειτούργησε στη βελτίωση της ζωής των κατοίκων των πόλεων.

“les 3 établissements humains”, 1943

Διάγραμμα βασισμένο σε σκίτσο του Le Corbusier. Οι 3 τύποι ανθρώπινης εγκατάστασης: κάθε τύπος επιτελεί μια ξεχωριστή λειτουργία, ενώ όλοι μαζί συνιστούν ένα σύστημα που θα αντικαταστήσει την σημερινή πόλη

13

14

Plan Voisin for Paris,
Le Corbusier, 1925
Πρόβλεπε την
κατεδάφιση μεγάλου
τμήματος του
ιστορικού κέντρου
της πόλης και την
πλήρη εφαρμογή των
μοντέρνων ιδεών

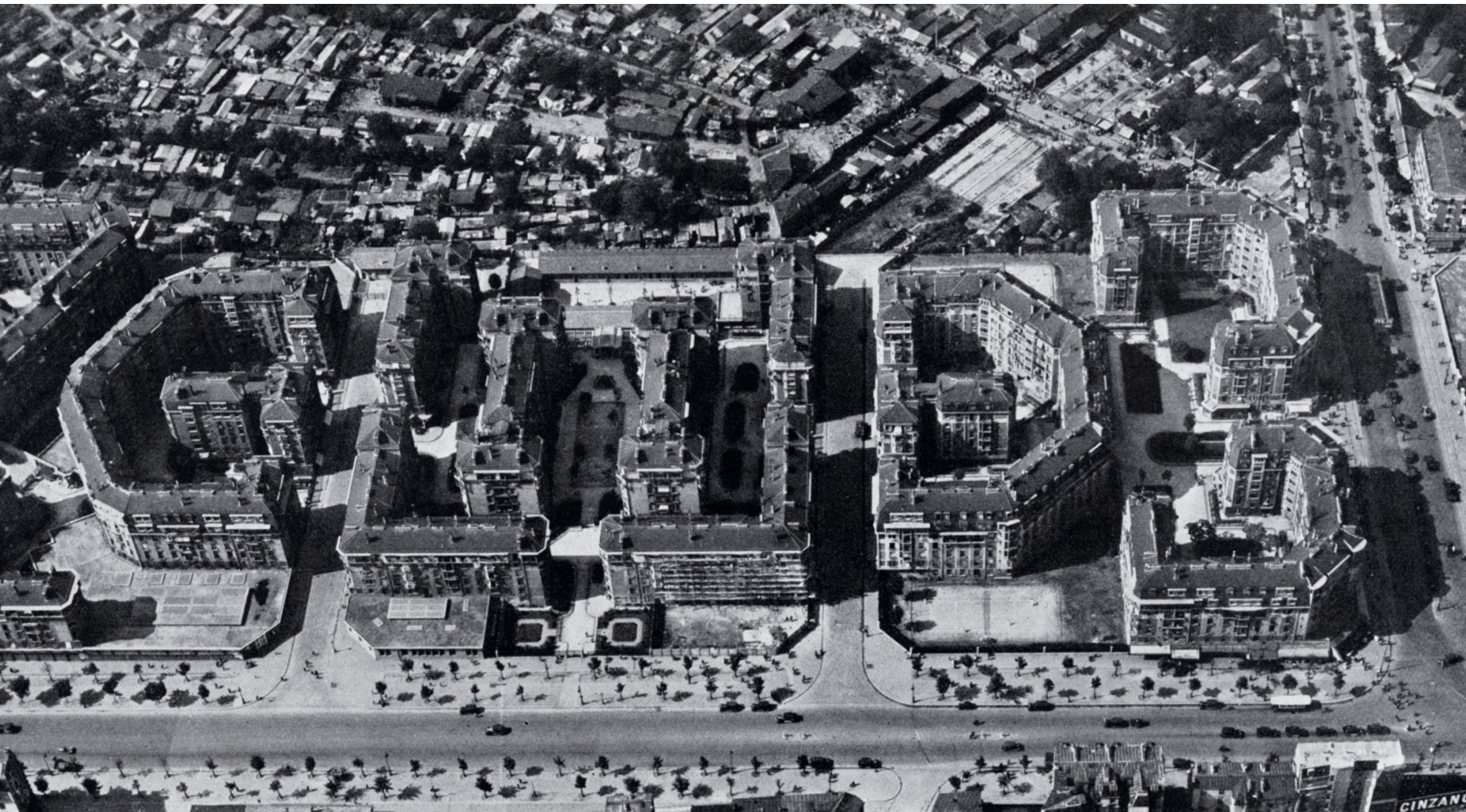
1.2 η ώρα των grands ensembles

54. Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, σελ 315
55. Σύμφωνα με τον Lefebvre, εκείνη την εποχή, ακριβώς μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στις αναπτυγμένες χώρες όπως η Γαλλία, ανακαλύφθηκε η σχέση μεταξύ της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, μεταξύ του χώρου εργασίας και του χώρου κατοικίας. Οι σχέσεις αυτές, οι οποίες προηγουμένως είχαν διαφανεί, αλλά όχι διατυπωθεί επιστημονικά, μετά το 1920 άρχισαν να λαμβάνονται υπόψη στη χάραξη των αναπτυξιακών προγραμμάτων. Lefebvre Henri, "The Production of Space", Architecture Theory since 1968, σελ 178
56. Η αναγκαιότητα αυτή επιτεγάστηκε από τους CIAM στη διακήρυξη La Sarraz 1928. Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ 241
57. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 25

Όπως είδαμε και στην προηγούμενη ενότητα, το ζήτημα της κατοικίας άρχισε να απασχολεί σοβαρά το γαλλικό κράτος μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα. Η αναγκαιότητα του να δοθεί αποτελεσματική λύση σε αυτό, σε συνδυασμό με την καταστροφική περίοδο που διένυε η Ευρώπη τις πρώτες δεκαετίες του 1900, οδήγησε σε ένα πλήθος μεταρρυθμιστικών προτάσεων.

Γίνεται αντιληπτό πλέον, ότι η κρατική παρέμβαση είναι μονόδρομος ώστε μέσω της δημόσιας πολεοδόμησης να αναπτυχθεί η πόλη με συγκεκριμένο πρόγραμμα και στόχους⁵⁴, καθώς έπρεπε να καλυφθούν οι ανάγκες της πλειοψηφίας και να αποφευχθεί ο κοινωνικός αναβρασμός, όπως συνέβει με τις φιλελεύθερες πρακτικές του προηγούμενου αιώνα.⁵⁵ Για να επιτευχθεί αυτό, υιοθετήθηκαν οι μοντέρνες ιδέες, σύμφωνα με τις οποίες έπρεπε να καταργηθεί η χαοτική διαίρεση της γης, αποτέλεσμα πωλήσεων, κερδοσκοπίας και κληρονομιάς, και να αντικατασταθεί από μια συλλογική και μεθοδική πολιτική γης.⁵⁶

Την επαύριο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η κατεδάφιση του τείχους του Θιέρσου και ο νόμος Cordonnet, έρχονται να θέσουν την πολιτική σύμφωνα με την όποια θα αναπτυσσόταν η πρώτη στεφάνη των προαστίων. Μετά την προκήρυξη διαγωνισμού, επικρατεί το πρώτο με μοντέρνα οπτική "Σχέδιο Επέκτασης του Παρισιού", με έμφαση στην κυκλοφορία και το διαχωρισμό των ζωνών χρήσης εδάφους. Εντός του σχεδίου προβλεπόταν η ιεράρχηση του οδικού δικτύου, οι περιοχές πρασίνου και οι περιοχές για την εφαρμογή στεγαστικής πολιτικής, όπως και η ορθολογική χωροθέτηση των περιοχών βιομηχανίας και κοινωνικής εξυπηρέτησης (αθλητισμός, νοσοκομεία κλη).⁵⁷

15

Οι κατοικίες HBM της λεωφόρου Ney (Παρίσι, 18ο διαμέρισμα):
ζώνη κτιρίων κοινωνικής κατοικίας με κλειστό πυρήνα
L'illustration, 1938

Το εργαλείο των HBM, την θεσμοθέτηση του οποίου αναλύσαμε στην προηγούμενη ενότητα, ήταν μέχρι εκείνη την εποχή μαζί με το μοντέλο της κηπούπολης, η επικρατέστερη μέθοδος ανοικοδόμησης στα προάστια. Καθώς οι προαστιακές κοινότητες εξελίσσονται σε πόλεις-δορυφόρους, με πλήρη διοικητική και πολεοδομική συγκρότηση, σχεδιάζονται με επιμέλεια τόσο η εξυπηρέτησή τους από μαζικά μέσα μεταφοράς όσο και ο αναγκαίος κοινωνικός εξοπλισμός και το πράσινο. Ωστόσο, κάτω από την έντονη δημογραφική πίεση, το μέγεθος των συγκροτημάτων κοινωνικής κατοικίας αυξάνεται διαρκώς, αλλά οι μορφές τους και οι τεχνικές κατασκευής τους δεν μπορούν πλέον να ανταποκριθούν στις ανάγκες για πραγματικά μαζική στέγαση.

Μέχρι περίπου και το 1930, παρόλο που υιοθετήθηκαν οι πολιτικές γης σύμφωνα με τη μοντέρνα σκέψη, οι κοινωνικές κατοικίες συνέχιζαν να κατασκευάζονται με παραδοσιακές μεθόδους οικοδόμησης με τη χρήση επί το πλείστον τοπικών υλικών, όπως τούβλα. Στο πλαίσιο όμως της διεθνούς οικονομικής κρίσης, τα παραπάνω άρχισαν να γίνονται ακριβά σε σχέση με το μπετόν, τα οριζόντια δώματα και, κυρίως, σε σχέση με τις τεχνικές προκατασκευής, ολόένα και πιο πρόσφορες για την ανέγερση συγκροτημάτων λαϊκής στέγης, τεχνικές που δοκιμάζονταν ήδη με επιτυχία στις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση.⁵⁸ Ακόμα, η πολεοδόμηση με εργαλείο το κλειστό οικοδομικό τετράγωνο έδειχνε τα όρια της, αφού όσο αυξάνεται η κλίμακα των οικοδομικών επιχειρήσεων, οι ακάλυπτοι αρχίζουν να διευρύνονται και να ενοποιούνται, ενώ παράλληλα τα κτιριακά συγκροτήματα ανοίγονται προς την πόλη.⁵⁹ Η αναγκαιότητα για την πλήρη υιοθέτηση ενός πραγματικά μοντέρνου σχεδίου, τόσο ως λύση στο στεγαστικό ζήτημα όσο και ως μοχλός ανάπτυξης της βιομηχανίας κατασκευών, επέβαλε και καθόρισε δραστικά εντέλει την μορφή των προαστίων, αφού τα Μεγάλα Συγκροτήματα, ή Grands Ensembles, είναι αυτά που κυριάρχησαν ως εργαλείο για την επίτευξη των παραπάνω.

58. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 26

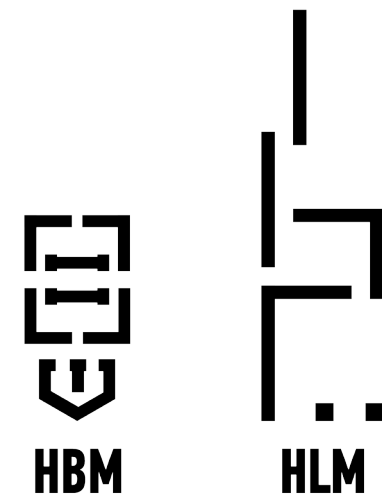
59. ο.π. σελ 26

60. Όπως αναφέρεται στο άρθρο του πολεοδόμου Maurice Rotival στο περιοδικό L'Architecture d' A u j o u r d ' h u i , Vieillard-Baron Hervé, "Sur l'origine des grands ensembles", Le monde des Grands Ensembles, σελ 45

61. Ένα από τα πρώτα συγκροτήματα είναι αυτό της Muette. Υπήρξε πρωτοποριακό για την εποχή και η μορφή του είναι παραδειγματική για τα υπόλοιπα που ακολούθησαν. Λόγω της οικονομικής κρίσης όμως οι εγκαταστάσεις κοινωνικής υποδομής των ισωγέων δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ, ενώ παράπονα υπήρχαν για τις αστοχίες στην υγραμόνωση και την ηχομόνωση. Μεγάλο μέρος των κατοικιών δεν κατοικήθηκαν για τους παραπάνω λόγους, οπότε εντέλει το 1938 εκκενώθηκε για να στεγάσει ένα τάγμα της εθνοφρουράς ενώ το 1940 επιτάσσεται από τους Ναζί και γίνεται στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου. ο.π., σελ 50-51

62. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 3

Ο όρος Grand Ensemble εμφανίστηκε πρώτη φορά το 1935 και αρχικά είχε θετικό πρόσημο, αφού θεωρήθηκε ότι τα Μεγάλα Συγκροτήματα θα βοηθήσουν στον εκμοντερνισμό των banlieues, σώζοντάς τα από την μάστιγα της προαστιακής κατοικίας (lèpre pavillonnaire).⁶⁰ Με το πρώτο να οικοδομείται το 1933, τα Grands Ensembles, ακολουθώντας το πρότυπο ανάλογων αμερικάνικων κτιρίων, είχαν μεταλλική φέρουσα κατασκευή με τα στοιχεία πλήρωσης να είναι προκατασκευασμένα από μπετόν.⁶¹ Κοινό τους γνώρισμα είναι το μέγεθος, αφού πρόκειται για μια εκτεταμένη, πολύ πυκνή, μεγάλου ύψους περιοχή κατοικίας, όπου ο αριθμός των κατοίκων της κυμαίνεται 20.000 έως 60.000.⁶² Ωστόσο, ο όρος αυτός δεν είναι δόκιμος νομικός όρος, με την έννοια ότι δεν αποτελεί μια θεσμοθετημένη κατηγορία στο Υπουργείο Κατασκευών, οπότε δεν περιγράφει έναν τύπο ανοικοδόμησης. Αυτό που περιγράφει είναι, επί της ουσίας, η περιοχή που είχε οριστεί από το zoning ως περιοχή κοινωνικής κατοικίας. Το κριτήριο για να αποδοθεί ο χαρακτη-

διάγραμμα μια τυπική κάτοψης των αντίστοιχων συγκροτημάτων

ρισμός Grand Ensemble είναι το ότι οι κατοικίες που προβλέπονταν για την περιοχή αυτή, αντιμετωπίστηκαν ως ένα ενιαίο και πλήρες οικιστικό σύνολο,⁶³ οι μορφές του οποίου, δηλαδή οι μπάρες και οι πύργοι, ήταν το αποτέλεσμα της ορθολογιστικής χρήσης υλικών και των νέων τεχνολογιών κατασκευής – η προκατασκευή και η συναρμολόγηση στην τροχιά του γερανού.⁶⁴

Η εμφάνιση των Grands Ensembles, ωστόσο τη δεκαετία του '30, δεν σημαίνει την πλήρη υιοθέτηση αυτού του μοντέλου κοινωνικής κατοικίας. Παρά την οικονομική κρίση, άρα και τον χαμηλό ρυθμό ανοικοδόμησης, ζωντανό παραμένει και το δαπανηρό μοντέλο της κηπούπολης, καθώς αντιπροσωπεύει την πολιτική εκείνη που κηρύσσει το δόγμα "όλοι ιδιοκτήτες".⁶⁵ Οι κρατικοί μηχανισμοί για την παραγωγή κοινωνικής κατοικίας δεν έχουν εξελιχθεί πλήρως, αυτό θα γίνει όπως θα δούμε το 1950 με τη θέσπιση νέου νομοθετικού εργαλείου. Τότε θα συμβεί η πραγματική άνθιση των Μεγάλων Συγκροτημάτων, όποτε και τα banlieues αναπτύσσονται γοργά και αρχίζουν να αποκτούν τη σημερινή μορφή τους.

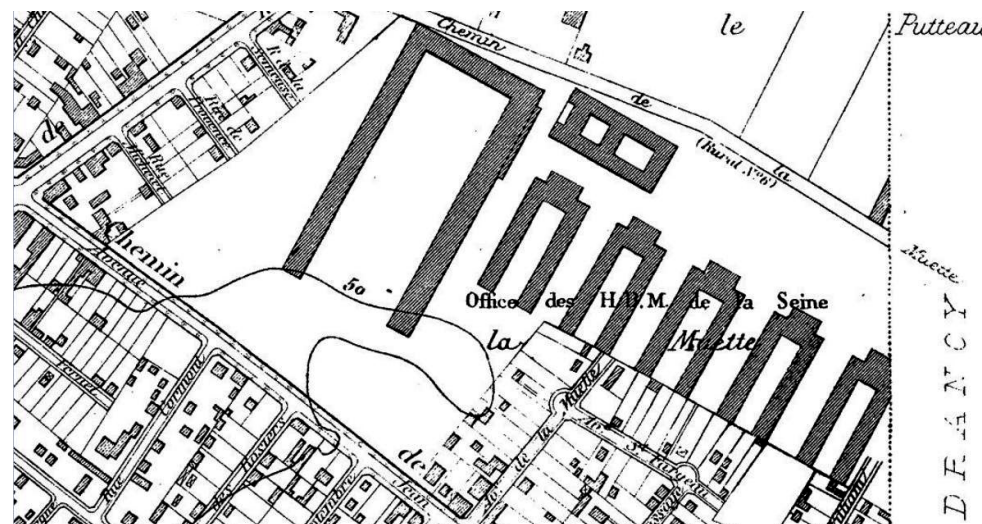
63. Vieillard-Baron Hervé, "Sur l'origine des grands ensembles", Le monde des Grands Ensembles, σελ 45

64. Όπως περιγράφηκε στο κεφάλαιο γ1.1

65. "Tous propriétaires!", όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο β3, η πολιτική αυτή θεωρούσε ότι η πρόσβαση στην ιδιοκτησία κατοικίας κάθε εργατικής οικογένειας ήταν κρίσιμο βήμα για την επαναφορά της τάξης και της ηθικής στη χώρα. Για το θέμα της ιδιοκτησίας και των γαλλικών κηπουπόλεων βλ. Lambert Anne, Tous propriétaires! L'envers du décor pavillonnaire, Seuil (Liber), 2015, Paris

Η cité της Muette στο Drancy, 1934
Οι "πρώτοι ουρανοξύστες του Παρισιού"
μαζί με τις "μπάρες-χτένες", είχαν σκελετό
από οπλισμένο σκυρόδεμα και πλήρωση
από προκατασκευασμένα πανέλα.

19

“Που θα κατοικήσουμε αύριο;”
Στιγμιότυπο από αρχείο ειδήσεων του 1952.
Ministère de la Cohésion des Territoires

2 η σύντομη “χρυσή εποχή”

Υ

2.1 η μεταπολεμική κρίση στέγης

66. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 11-12

67. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 28

Η περίοδος που ακολουθεί τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και διαρκεί μέχρι τη δεκαετία του ‘70, όποτε και ξεσπά μια νέα οικονομική κρίση, ονομάζεται και Χρυσή Εποχή.⁶⁶ Η εποχή αυτή αντιστοιχεί στην άνθιση των προαστίων και το τέλος της ταυτίζεται με την αρχή της παρακμής τους. Ωστόσο, η αρχή των Trente Glorieuses, όπως αποκαλούνται αυτά τα χρόνια στη Γαλλία, ξεκινάει με μια μεταπολεμική κρίση στέγης, η οποία οφείλεται κατά βάση στον Β΄ Παγκόσμιο.

Όπως είδαμε και παραπάνω, τα χρόνια του μεσοπολέμου ο ρυθμός ανοικοδόμησης ήταν χαμηλός λόγω της κρίσης και αν το συνδυάσουμε και με τις μεγάλες καταστροφές στο κτιριακό απόθεμα από τους βομβαρδισμούς του πολέμου, τότε θα δούμε ότι ο αριθμός των προσφερόμενων κτιρίων τόσο για κατοικίες όσο και για υποδομές ήταν υπερβολικά μικρός σε σχέση με τη ζήτηση. Η ζήτηση, από την άλλη, ήταν δραματικά υψηλή για τρεις κυρίως λόγους. Πρώτον, λόγω της έξαρσης της γεννητικότητας μετά τον πόλεμο ή όπως είναι γνωστή baby-boom, δεύτερον, λόγω της μαζικής αγροτικής εξόδου, όπου λόγω των καταστροφών αλλά και της προοπτικής για οικονομική ανασυγκρότηση, πλήθος αγροτικού πληθυσμού συρρέει στα μεγάλα αστικά κέντρα και τρίτον, λόγω της μεταναστευτικής κίνησης που αρχίζει από τις αποικίες της Αφρικής κυρίως, με κατεύθυνση τις αναπτυγμένες χώρες, όπως η Γαλλία, καθώς αρχίζει η περίοδος της αποαποικιοποίησης.⁶⁷

Συνεπώς, την επαύριο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Γαλλία ρίχνεται στη μάχη ενάντια στην κρίση στέγης.⁶⁸ Εν μέρει, ο ζήλος αυτός αποδίδεται στο σχέδιο Μάρσαλ, το οποίο λόγω του ψυχρού πολέμου, συχνά επέμενε στην ενίσχυση των προγραμμάτων εργατικών κατοικιών, προκειμένου να περιοριστεί η επιρροή των κομμουνιστικών κομμάτων.⁶⁹ Οι καταστροφές, από την άλλη, είναι τόσο μεγάλες που, για τον αρμόδιο το 1947 υπουργό Eugene Claudius-Petit, το υπουργείο του δεν είναι "ανοικοδόμησης" αλλά "οικοδομών". Σε κατάσταση επείγουσας ανάγκης το κράτος ενθαρρύνει την κατασκευή πρόχειρων καταλυμάτων, πολλά από τα οποία εισάγονται έτοιμα στο πλαίσιο της διεθνούς βοήθειας. Για ένα σύντομο διάστημα, Γερμανοί αιχμάλωτοι κάνουν καταναγκαστικά έργα σε τέτοιες κατασκευές, αλλά η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ επιβάλλει την απομάκρυνσή τους.⁷⁰

Κλειδί, για την επιτυχία του σχεδίου ανοικοδόμησης, αποτέλεσε ο οικονομικός σχεδιασμός από το κράτος. Σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, μετά τον πόλεμο, οι οικονομίες προσπαθούν να αυτομεταρρυθμιστούν και γι' αυτό δίνουν βάρος στον οικονομικό σχεδιασμό,⁷¹ ο οποίος στο πεδίο που μελετάμε εμείς συνδυάζεται με τη χωροταξία.⁷² Συγκεκριμένα στη Γαλλία, συγκροτείται ένα οπλοστάσιο -οικονομικό, νομικό και τεχνικό- προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της ανοικοδόμησης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των μέτρων αυτών, είναι όταν το 1950, ο Claudius-Petit καθιερώνει μια επιδότηση για τις οικοδομές, 600 φράγκα ανά τετραγωνικό μέτρο, που έμεινε γνωστή ως "επιδότησης της πέτρας", η οποία θα λάβει τέλος μόλις το 1977, με την ατομική επιδότηση κατοικίας (APL).⁷³

68. Burgel Guy, Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη, 2, Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως σήμερα, σελ 245

69. ο.π. σελ 240

70. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 28

71. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, η Οκτωβριανή επανάσταση προμήθευσε τον ανταγωνιστή της, δηλαδή τις καπιταλιστικές οικονομίες της Δύσης, με το κίνητρο, το φόβο για να αυτομεταρρυθμιστεί μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κάνοντας δε δημοφιλή τον οικονομικό σχεδιασμό, του έδωσε επίσης ορισμένες από τις διαδικασίες για να μεταρρυθμιστεί. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 13

72. Burgel Guy, Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη, 2, Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως σήμερα, σελ 232-33

73. ο.π. σελ 245

74. Το 1954 σχεδόν 90% των κατοίκων του μητροπολιτικού Παρισιού δεν είχαν ένα κανονικό σπίτι. Στην κατηγορία των εργατών "μπλε κολάρων" το 14% ζούσε μ' αυτό τον τρόπο. Περαιτέρω στατιστικές δείχνουν ότι κάπου 17% του όλου πληθυσμού εξαναγκάστηκαν να μοιραστούν ένα διαμέρισμα με κάποια άλλη οικογένεια· 15% των μονάδων κατοικίας ήταν υπερσυνωστισμένες· 18% δεν είχαν κουζίνα και 55% δεν είχαν τουαλέτα μέσα στο διαμέρισμα. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 4

75. ο.π. σελ 5

76. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 28

Καθοριστικό επίσης εργαλείο, που θεσπίστηκε το 1950, είναι οι Κατοικίες Ελεγχόμενου Ενοικίου (Habitations à Loyer Modéré) ή HLM. Αυτές αντικατέστησαν τα HBM, που είδαμε παραπάνω, και είχαν στόχο την πρόσβαση των ασθενών κατηγοριών πληθυσμού σε κατοικία με ενοίκιο χαμηλότερο από αυτό της ιδιωτικής αγοράς, καθώς η μεταπολεμική κρίση της στέγης είχε εκτοξεύσει περαιτέρω τις τιμές του ενοικίου. Οι HLM ήταν δημόσιοι οργανισμοί, υπεύθυνοι του πολεοδομικού σχεδιασμού, αλλά ουσιαστικά συνιστούσαν εταιρικά σχήματα τόσο δημόσιων φορέων όσο και ιδιωτών, και ήταν υπεύθυνοι όχι μόνο για την ανέγερση αλλά και για τη διαχείριση των κτιρίων. Ωστόσο, η κατάσταση παρέμενε κρίσιμη⁷⁴ και η κυβέρνηση αναγκάστηκε να προχωρήσει σε μια μεγάλη μεταρρύθμιση στην οικιστική πολιτική, το Plan Courant, που θέσπισε και ένα ιδιαίτερο δημόσιο ταμείο κοινωνικής κατοικίας.⁷⁵

Εντούτοις, στόχο των στεγαστικών προγραμμάτων, αποτέλεσε και η ανάμειξη των εισοδηματικών τάξεων εντός των νέων συγκροτημάτων κατοικιών που οικοδομούνται και να περιοριστεί ο διαχωρισμός τους. Για αυτό το σκοπό, αλλά και για να προσελκύσουν επενδυτές, θέτεται από τα προγράμματα και μια δοσολογία μεταξύ των κατοικιών που θα ενοικιαστούν στις ασθενέστερες κοινωνικές κατηγορίες και ενός μέρους τους που προορίζονται για πώληση. Οι κατοικίες προς πώληση, λειτουργούν προς όφελος των κατασκευαστών που κερδίζουν περισσότερα από τις πωλήσεις διαμερισμάτων, οπότε η δοσολογία αυτή είναι αντικείμενο συνεχούς έντασης ανάμεσα στα αντικρουόμενα συμφέροντα των επενδυτών και των κοινοτήτων που έχουν ανάγκη την φθηνή πρόσβαση στη στέγη.⁷⁶

2.2 η οικονομική άνθηση και το πλαίσιο του σχεδιασμού

77. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 210

78. ο.π., σελ 211

79. Η “κευνσιανή συναίνεση” παίρνει το όνομα της από τον John Maynard Keynes, τον επιφανή οικονομολόγο του 20ου αιώνα. Μέσω μιας εναλλακτικής κυβερνητικής πρακτικής, της μακρο-οικονομικής πλοήγησης και της διεύθυνσης της οικονομίας, ο Keynes πρότεινε την άνοδο των δημοσίων δαπανών σε περιόδους κρίσεων για να καλύψουν μέρος του ελλείμματος ζήτησης που υπό προϋποθέσεις μπορεί να οδηγήσει την οικονομία μακριά από μια θέση ισορροπίας πλήρους απασχόλησης. Με την υιοθέτηση της καινισιανής πολιτικής μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η πλήρης απασχόληση γενικεύτηκε στη δεκαετία του ‘60, όταν η ανεργία στην Ευρώπη ήταν κατά μέσο όρο μόλις 1,5%. Τότε ήταν που εξειδικευμένοι παρατηρητές άρχισαν να βασίζονται τις προβλέψεις τους στην υπόθεση ότι όλα στην οικονομία θα συνέχιζαν την ανοδική τους πορεία για πάντα. «Δεν υπάρχει κάποιος ιδιαίτερος λόγος να αμφιβάλουμε ότι οι υποκείμενες τάσεις ανάπτυξης στις αρχές και τα μέσα της δεκαετίας του ‘70 θα συνεχιστούν όπως και στη δεκαετία του ‘60», αναφέρει έκθεση των Ηνωμένων Εθνών το 1972. «Δεν υπάρχει στον ορίζοντα καμιά ιδιαίτερη επιρροή που θα μπορούσε δραστικά ν’ αλλάξει το εξωτερικό περιβάλλον των ευρωπαϊκών οικονομιών». ο.π., σελ 211

80. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 30

Αυτό που έδωσε τον χαρακτηρισμό Trente Glorieuses στην εποχή αυτή είναι μια χωρίς προηγούμενο οικονομική άνθηση και ανάπτυξη, η οποία μετέπειτα ειδώθηκε ως μια εντελώς ιδιαίτερη φάση της ιστορίας του αναπτυγμένου καπιταλισμού.⁷⁷ Δεν είναι συμπτωματικό βέβαια το γεγονός ότι αυτή η εποχή συμπίπτει με την εποχή ανάπτυξης και ευημερίας των προαστίων. Ο τρόπος διαχείρισης της οικονομίας, εκείνη την περίοδο, είναι αυτός που καθόρισε την πορεία των προαστίων, καθώς έδωσε το στίγμα σε όλους τους τομείς, ακόμα και στην πολεοδομία.

Προφανώς η ανάκαμψη μετά τον πόλεμο αποτέλεσε προτεραιότητα για τις ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία, όπου έπρεπε να αποφευχθεί ο κίνδυνος της κοινωνικής επανάστασης⁷⁸ μέσω του “όπλου” μιας κοινωνίας αφθονίας, κάτι που μπόρεσε να εξασφαλίσει για ένα χρονικό διάστημα η “κευνσιανή συναίνεση”⁷⁹. Σε αυτήν βασίστηκε και το πλαίσιο σχεδιασμού που διαμορφώνεται στα χρόνια της αναπτυξιακής ευφορίας, ένας σχεδιασμός καθολικός, όπου η πόλη είναι το πεδίο άσκησης μιας “κοινωνικής μηχανικής” που αξιώνει την εξισορρόπηση των αντιφάσεων στο διηνεκές. Εδώ τα κτίρια των Μεγάλων Συγκροτημάτων, ως “μηχανές κατοίκησης” πλέον, σχεδιάζονται ως δομικά στοιχεία της πόλης, και είναι αυτό που πραγματικά τα διαφοροποιεί από τα προπολεμικά έργα, και όχι τόσο η αύξηση της κλίμακας και το καθαρά μοντέρνο λεξιλόγιο.⁸⁰

Σε αυτό το πλαίσιο, στις δεκαετίες του '50 και του '60, δημιουργείται ένα πλήθος θεσμικών εργαλείων σχεδιασμού, ώστε να επιτευχθεί η αστική επέκταση σε συνδυασμό με την πολιτική στέγης, αλλά και όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο να ευνοηθεί η ανάπτυξη (βιομηχανία κατασκευών, ανάπτυξη της κατανάλωσης, οικονομίες κλίμακας, ανάπτυξη της αγοράς γης).⁸¹ Αρχικά, με διάταγμα του 1958 θεσπίζονται οι Ζώνες Πολεοδόμησης κατά Προτεραιότητα (ZUP) κυρίως για τις μη πολεοδομημένες περιοχές, όπως τα προάστια, ενώ την ίδια εποχή μπαίνει σε εφαρμογή η "grille Dupont".⁸² Οι νέοι αυτοί κανονισμοί θα δημιουργήσουν το πλαίσιο των μεγάλων προγραμμάτων στέγασης, με τον μηχανισμό απαλλοτριώσεων της table rasee ή της "πολιτικής της μπουλντόζας". Οι εκτεταμένες κατεδαφίσεις των υφιστάμενων κτιρίων, αφού οι χώροι αποδοθούν στο δημόσιο και, στη συνέχεια, η μαζική ανέγερση νέων κτιρίων σε φιλόδοξα προγράμματα πολεοδόμησης, θα μεταμορφώσουν μέσα σε λίγα χρόνια το τοπίο του μηνίσκου των χαμηλών εισοδημάτων στο εσωτερικό και την περιφέρεια της πόλης.⁸³

Στη συνέχεια, το 1960 έρχεται το Σχέδιο Χωροταξίας και Γενικής Οργάνωσης για την Παρισινή Περιφέρεια (PADOG), το οποίο προβλέπει ιδιαίτερα υψηλές πυκνότητες για τον πληθυσμό που θα στεγάζονταν στα μεγάλα συγκροτήματα, καθώς στόχος του ήταν ο έλεγχος της εξάπλωσης της μικρής ιδιωτικής κατοικίας. Ωστόσο, το θεμέλιο των δημόσιων δράσεων για τις επόμενες δύο δεκαετίες αποτέλεσε το μοντέρνο Ρυθμιστικό Σχέδιο Χωροταξίας και Πολεοδομίας της Παρισινής Περιφέρειας του 1965 (SDAURP), που κατάστρωσε ένα φιλόδοξο πρόγραμμα μητροπολιτικού σχεδιασμού, ενώ το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο

81. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 32

82. Η "grille Dupont" ήταν ένας πίνακας που καταρτίστηκε από τον Gérard Dupont, τεχνικό σύμβουλο του Υπουργού Οικοδόμησης και είχε σκοπό να βελτιστοποιήσει τα κτίρια των συγκροτημάτων. Με την επινόηση του "Monsieur Urbain", υπολογίζονται ακριβώς οι διαστάσεις που χρειάζεται ο μέσος κάτοικος της πόλης και η οικογένειά του ώστε να κατοικήσουν, να καταναλώσουν, να αθληθούν κ.ο.κ. Urban Florian, Tower and Slab: Histories of global mass housing, σελ 52

83. Οι πολιτικές χωροθέτησης της κοινωνικής κατοικίας και μάλιστα στην κλίμακα των μεγάλων συγκροτημάτων υπήρξαν και παραμένουν το πιο σημαντικό και πιο αποτελεσματικό μέσο για τον γεωγραφικό διαχωρισμό των εισοδηματικών τάξεων, αλλά και των εθνοτικών κατηγοριών, στο Παρίσι και αλλού. Σ' αυτές τις πολιτικές οφείλεται σε σημαντικό βαθμό η σταθεροποίηση στα μεταπολεμικά χρόνια, του σχίσματος ανάμεσα στα εύπορα και τα κόκκινα προάστια. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 30

84. Από το 1963 οι ιδιωτικές επενδύσεις αυξάνονται και ξεπερνούν την δημόσια χρηματοδότηση. Ουσιαστικά με την μετατροπή της νομοθεσίας το 1967, δίνεται μεγαλύτερη ευελιξία και επιτρέπουν περισσότερο στον ιδιωτικό παράγοντα να συμμετέχει στη διαδικασία σχεδιασμού. Urban Florian, Tower and Slab: Histories of global mass housing, σελ 53

85. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 30

86. Urban Florian, Tower and Slab: Histories of global mass housing, σελ 51

87. Το 1962, ο André Bloc, ο ιδρυτής του περιοδικού L'Architecture d'aujourd'hui, επέκρινε το αστικό χάος που είχε δημιουργηθεί επικαλούμενος τις κριτικές των μοντερνιστών εναντίον της προ-νεωτερικής πόλης. Θεωρούσε ότι η πόλη πρέπει να οργανωθεί με αυθάδεις και μεγάλες χειρνομίες, ενώ η ανάλυση του βασιζόταν στις αεροφωτογραφίες. ο.π., σελ 52

του Παρισιού (PUD) του 1967 θέτει σε επιχειρησιακή κατεύθυνση τα Σχέδια Χρήσεων Γης (POS) και τις Ζώνες Συντονισμένων Χωροταξικών Παρεμβάσεων (ZAC).⁸⁴ Την ίδια εποχή, οι κοινότητες εξοπλίζονται με εργαλεία σχεδιασμού που είναι ταυτόχρονα εργαλεία άσκησης κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής σε ευρεία κλίμακα. Από τις πρώτες κοινότητες που διεκδικούν ηγεμονικό ρόλο στον πολεοδομικό σχεδιασμό είναι αυτές των βόρειων προαστίων, που υπέστησαν τις μεγαλύτερες καταστροφές φιλοξενώντας, ταυτόχρονα, στρατηγικά τμήματα της παραγωγικής βάσης του παρισινού συγκροτήματος.⁸⁵

Έχοντας στα χέρια του, το κράτος, όλο αυτό το θεσμικό οπλοστάσιο, σε συνδυασμό με τα οικονομικά μέσα αλλά και την πλεονάζουσα προσφορά εργασίας, από τους μετανάστες που σύρρεαν στη Γαλλία, αύξησε τον ρυθμό ανοικοδόμησης σε απίστευτο βαθμό. Παράδοξο γεγονός αποτελεί το ότι την ίδια εποχή που τα Grands Ensembles είχαν φτάσει στην αδιαμφισβήτητη ακμή τους, το ίδιο ακμάζον ήταν και ένα ρεύμα πολεμική τους. Ειδικοί της περιόδου -πολεοδόμοι, αρχιτέκτονες και όχι μόνο- από νωρίς άρχισαν να ασκούν κριτική στα Μεγάλα Συγκροτήματα, ωστόσο αυτή περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε ζητήματα μορφής, αισθητικής και τεχνικών λεπτομερειών και λιγότερο στο πλαίσιο σχεδιασμού τους και στο νέο οικιστικό περιβάλλον που αυτά δημιουργούσαν. Το αποτέλεσμα αυτών των κριτικών ήταν να αναπτυχθεί ευρεία μια αντίληψη ότι τα μνημειώδη αυτά συγκροτήματα μπορούν και πρέπει να βελτιωθούν, σε καμία περίπτωση όμως να εγκαταλειφθούν.⁸⁶ Ιδιαίτερα, την δεκαετία του '60, τα επιχειρήματα που θέτονταν εναντίον τους ήταν ότι αυτά δεν έχουν εκπληρώσει πλήρως τις αρχές του μοντερνισμού και καλούσαν σε ακόμα πιο μεγάλες και γενναίες χειρνομίες.⁸⁷

Παρά τις κριτικές βέβαια, τα προάστια έζησαν και αυτά, με έναν τρόπο, την Χρυσή Εποχή τους, επειδή η εποχή αυτή δημιούργησε τους υλικούς όρους ώστε τα Μεγάλα Συγκροτήματα να γεμίσουν ζωή και να αποτελέσουν σύμβολο εκσυγχρονισμού. Εκείνα τα χρόνια η κατασκευή των μεγάλων συγκροτημάτων στα προάστια του Παρισιού θεωρήθηκε σωτήρια για τους κακοστεγασμένους εργατικούς πληθυσμούς στα χρόνια της αναπτυξιακής ευφορίας.⁸⁸ Ακόμα και στις περιπτώσεις, όπως η κοινότητα του Sarcelles, που οι κάτοικοι κινητοποιούνταν διεκδικώντας τα απαραίτητα για την καθημερινή ζωή, δηλαδή σχολεία, κοινωνικές υπηρεσίες κλπ,⁸⁹ τα αιτήματα τους έβρισκαν ανταπόκριση, διότι η εποχή το επέτρεπε και οι προαστιακές κοινότητες εξοπλίζονταν επαρκώς. Έχοντας εξασφαλισμένα τα απαραίτητα, όπως το εισόδημα και την πρόσβαση στα συλλογικά αγαθά, όπως η παιδεία, η υγεία, ο δημόσιος χώρος και ο πολιτισμός, τα εργατικά στρώματα κατοίκησαν στα προάστια και αγάπησαν τα διαμερίσματα των HLM. Σε αντίθεση με τις συνθήκες κατοίκησης στο Παρίσι, τα διαμερίσματα αυτά πρόσφεραν τις ανέσεις της σύγχρονης ζωής και οι δημόσιοι χώροι και το πράσινο ήταν σε αφθονία.⁹⁰

88. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 41

89. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 9

90. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 41

91. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 32

92. Ο Lefebvre στο βιβλίο του "Introduction to Modernity" το 1962 προειδοποιεί για τις καταστρεπτικές συνέπειες του μοντέρνου τρόπου ζωής που μέσω του διαχωρισμού των χρήσεων και του κατακερματισμού των διάφορων εκφάνσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας απομονώνει τα άτομα. Σύμφωνα με αυτόν, σχεδιαστές και τεχνοκράτες μαζί με τους τραπεζίτες, τους κατασκευαστές και τους μεσίτες ωφελούνται οικονομικά και πολιτικά από τον εκμοντερνισμό, τάζοντας στους ανθρώπους ψωμί και ασφάλεια σε αντάλλαγμα τον έλεγχο της ελευθερίας τους. Merrifield Andy, Henri Lefebvre: a critical introduction, σελ 61. Περίπου την ίδια εποχή, το 1967 ο αρχιτέκτονας Claude Schnaidt υποστηρίζει ότι οι πρωτοπόροι της μοντέρνας αρχιτεκτονικής "ήθελαν να χτίσουν κατοικίες, που θα κάλυπταν τις ανθρώπινες ανάγκες, να οικοδομήσουν μια Cité Radieuse. Δεν είχαν όμως υπολογίσει τα εμπορικά ένστικτα της αστικής τάξης, η οποία δεν έχασε χρόνο, σφετερίστηκε τις θεωρίες τους για λογαριασμό της και τους πίεσε να εργαστούν στην υπηρεσία της κερδοσκοπίας. Το χρήσιμο έγινε πολύ σύντομα συνώνυμο με το προσοδοφόρο. (...) Η μοντέρνα αρχιτεκτονική, που επιθυμούσε να συμβάλλει στην απελευθέρωση του ανθρώπου δημιουργώντας ένα νέο περιβάλλον ζωής, μεταβλήθηκε σε γιγαντιαία επιχείρηση για την υποβάθμιση της ανθρώπινης κατοικίας.". Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, σελ 255-256

Η επιτυχία, ωστόσο, αυτού του μοντέλου κατοίκησης και τρόπου ζωής, ήταν βραχύβια όπως θα δούμε στη συνέχεια. Αρχικά, εντός του γενικευμένου κλίματος οικονομικής ευφορίας, κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει ότι μια νέα οικονομική κρίση θα έρθει να διαλύσει τα μεγάλα αναπτυξιακά σχέδια της μητρόπολης, που ήταν το Παρίσι, πόσο μάλλον τις καταστρεπτικές της συνέπειες για τη ζωή στις προαστιακές περιοχές συγκεκριμένα. Τα μεγάλα συγκρότημα συνέχιζαν λοιπόν να κατακλύζουν την παρισινή πεδιάδα και σιμάδεψαν με το πιο βαθύ ίχνος όχι μόνο το τοπίο αλλά και το ίδιο το πεπρωμένο των προαστίων. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι πρόκειται για μορφές πολεοδομικής οργάνωσης και αρχιτεκτονικής σύνθεσης που έτυχαν ευρύτατης χρήσης τουλάχιστον στον αναπτυγμένο κόσμο αυτή την εποχή και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ και στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, τις χώρες που η Γαλλία ανταγωνιζόταν στο επίπεδο ανάπτυξης.⁹¹

Μπορούμε να πούμε λοιπόν, ότι η ιστορία των προαστίων την μεταπολεμική περίοδο συνοψίζεται στο ότι η φθηνή ανεκμετάλλευτη "extra muros" γη της παρισινής πεδιάδας ήταν το πρόσφορο έδαφος ώστε η διοίκηση, μεταπολεμικά, να επιτύχει πολλαπλούς στόχους -παροχή δημόσιας στέγης γρήγορα και φθηνά, τόνωση του κατασκευαστικού τομέα, ανάπτυξη της μητροπολιτικής περιοχής του Παρισιού. Λίγες ήταν οι φωνές που προειδοποιούσαν για τους κινδύνους του προαστιακού μοντέλου και τις παγίδες που έκρυβε η ευρεία αποδοχή του μοντέρνου από τις διοικήσεις της εποχής.⁹² Βέβαια, όσο πλησιάζουμε στο τέλος της Χρυσής Εποχής και ένα νέο ρεύμα αμφισβήτησης αρχίζει να εμφανίζεται με αποκορύφωμα τον Μάη του '68, η συνολική κριτική στην κοινωνία

της κατανάλωσης και της αλλοτρίωσης, θα αγγίξει και το ζήτημα της νέας αστικής πραγματικότητας και των Μεγάλων Συγκροτημάτων. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η ταινία του Jean-Luc Godard, “Δύο ή τρία πράγματα που ξέρω γι’ αυτή”.⁹³

93. Deux ou trois choses que je sais d'elle (1967): Ο Godard είναι ο πρώτος που κινηματογραφεί τα grands ensembles από μέσα και συγκεκριμένα το εμβληματικό συγκρότημα “4000” στην Courneuve. Ο κεντρικός χαρακτήρας είναι μια τυπική τριαντάχρονη μικροαστή που κατοικεί μαζί την οικογένεια της στον απρόσωπο κόσμο των προαστίων. Περιστασιακά εκπορνεύεται “για να τα βγάλει πέρα”. Ωστόσο ο πραγματικός πρωταγωνιστής της ταινίας είναι το Παρίσι που μεταλλάσσεται, η κυριαρχία της καταναλωτικής κουλτούρας και η αλλοτρίωση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Laboratoire Urbanisme Insurrectionnel, Godard « la Gestapo des structures » : L'Aménagement de la Région de PARIS, <http://laboratoireurbanismeinsurrectionnel.blogspot.gr/2012/04/godard-la-gestapo-des-structures.html>

στιγμιότυπα από την ταινία. Στον τίτλο της ταινίας του Godard, το “elle” αναφέρεται ταυτόχρονα στην πρωταγωνίστρια, την περιοχή του Παρισιού και την ζωή στα grand ensembles

20

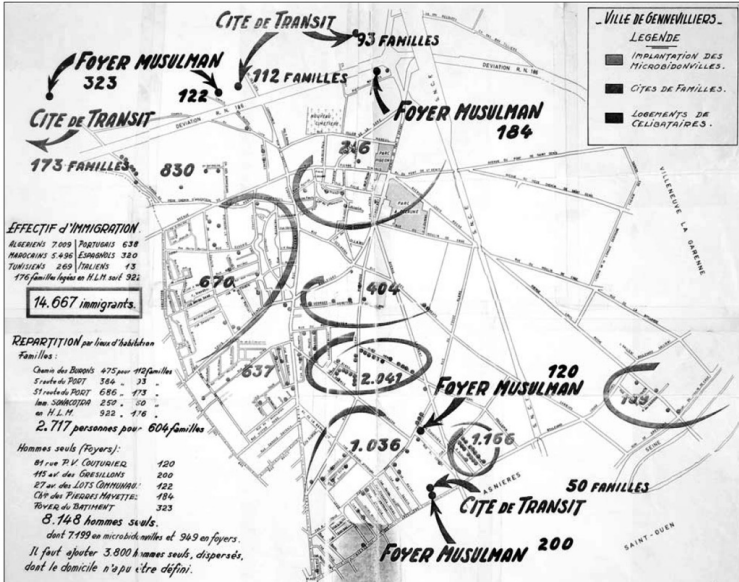

21

22

23

κάρτα του δήμου της Gennevilliers, 1966
η κατεδάφιση των παραγκούπολεων και η ανακατανομή των μεταναστών εργατών σε αξιοπρεπείς κατοικίες απασχολούσαν ιδιαίτερα τους δήμους των "Κόκκινων Προαστίων"

2.3 η αποαποικιοποίηση και η κοινωνική σύνθεση των προαστίων

94. Μπαλαμπανίδης Δ., Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί, σελ 25-26
95. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 217-218
96. Υπολογίζεται ότι από τους μετανάστες που βρίσκονταν χωρίς άδεια στη χώρα, ένας στους τέσσερις κατοικούσε σε παραγκούπολη το 1962, ενώ το 1965 το ποσοστό αυξήθηκε στον ένα στους δύο. Ελάχιστα έως καθόλου στοιχεία και μελέτες δεν υπάρχουν για τις περιοχές αυτές. Gastaut Yvan, Les bidonvilles, lieux d'exclusion et de marginalité en France durant les trente glorieuses, σελ 1-2

Καταλυτικό στοιχείο για την μετέπειτα πορεία των banlieues ήταν το πως αυτά συντέθηκαν κοινωνικά κατά την περίοδο των Trentes Glorieuses. Ρόλο σε αυτό διαδραμάτισαν παράγοντες όπως το μεταναστευτικό ρεύμα μετά την αποαποικιοποίηση, η έκρηξη της βιομηχανίας και η πολιτική του Γαλλικού κράτους.

Μπορούμε να πούμε ότι ίσως τη μεγαλύτερη βαρύτητα ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες κατέχει η αποαποικιοποίηση, ιδιαίτερα αν δούμε την σημερινή σύνθεση των κατοίκων των προαστίων. Καθ' όλη τη διάρκεια της Χρυσής Εποχής, καθώς η μία μετά την άλλη, οι γαλλικές αποικίες στη Βόρεια Αφρική κατέρρεαν, ενισχύθηκε η μετανάστευση πληθυσμών προς τη Γαλλία.⁹⁴ Η ταχύτητα αναπτυσσόμενη οικονομία, μέσω της οποίας είχαν ήδη αποστραγγιστεί οι εφεδρικές δεξαμενές εργασίας που γέμισαν κατά τη διάρκεια της προπολεμικής οικονομικής ύφεσης και της αποστράτευσης μετά τον πόλεμο, οδήγησε στο να απορροφηθεί η νέα προσφορά εργασίας που προερχόταν, όχι μόνο από την ύπαιθρο, αλλά και από τη μετανάστευση των ξένων πληθυσμών.⁹⁵ Γρήγορα όμως ήρθε στην επιφάνεια ένα νέο ζήτημα, οι συνθήκες διαβίωσης όλου αυτού του ξένου εργατικού δυναμικού.

Πολλές φορές, οι μετανάστες αυτοί, οι οποίοι συχνά δεν είχαν τα απαραίτητα νομικά έγγραφα, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να κατοικήσουν σε παράγκες στα περικόρη της πόλης, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο μεγάλες περιοχές παραγκούπολης πολλές φορές δίπλα στα νεόδμητα συγκροτήματα των banlieues. Καθ' όλη τη Χρυσή Εποχή, οι παραγκούπολεις αυτές (bidonvilles) αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης, καθώς έθιγαν την εικόνα του Παρισιού,⁹⁶ όμως δραστικά μέτρα πάρθηκαν από το κράτος μόνο ύστερα από τον Πόλεμο της Αλγερίας αφού οι περιοχές αυτές θεωρήθηκαν πυρήνες οργάνωσης για το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο της Αλγερίας (FLN). Περισσότερο για λόγους

DECLARATION

des maires communistes de la région parisienne et des élus de Paris

POUR LA LIQUIDATION DES BIDONVILLES

POUR LE RELOGEMENT HUMAIN DES TRAVAILLEURS IMMIGRÉS

Les bidonvilles s'étalent dans la région parisienne. Le pouvoir n'entreprend rien pour apporter une solution à la situation honteuse faite aux hommes, femmes et enfants qui s'y trouvent concentrés.

Les maires communistes de la région parisienne et le Président du Groupe communiste au Conseil de Paris ont décidé d'en appeler à l'opinion publique.

DE QUOI S'AGIT-IL ?

UN million de travailleurs immigrés vivent dans la région parisienne. Manœuvres ou ouvriers spécialisés, ils sont, pour la plupart, employés aux travaux les plus pénibles et insalubres. Victimes de discriminations sociales, ils sont contraints à des privations, en particulier ceux qui doivent subvenir aux besoins de leurs familles demeurées au pays natal. Ils vivent dans des bidonvilles, des taudis, des hôtels surpeuplés, à la merci de marchands de sommeil. Les cas de tuberculose et d'ulcères sont sept fois plus nombreux dans les bidonvilles que dans les logements normaux.

24

διακήρυξη των κομμουνιστών δημάρχων του Παρισιού, 1969.
σκοπός ήταν να αποκαλύψουν την διαπλοκή που κρύβονταν πίσω από την αστική ανανέωση του Παρισιού και τις πολιτικές διαχείρισης των μεταναστών

ασφαλείας λοιπόν, και λιγότερο από κοινωνικό ενδιαφέρον, οι παραγκουπόλεις άρχιζαν να γκρεμίζονται και οι πρώην κάτοικοι τους να μεταφέρονται αλλού. Μεγάλο μέρος αυτού του πληθυσμού μετεγκαταστάθηκε στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας.⁹⁷

Τα χρόνια που ακολούθησαν, τα προάστια ανέπτυξαν τον μεικτό εθνοτικό τους χαρακτήρα, καθώς νέοι κάτοικοι εγκαθίστανται στα συγκροτήματα, οι οποίοι προέρχονταν όχι μόνο από τη Βόρεια Αφρική, αλλά και από την Καραϊβική και την Νοτιοανατολική Ασία.⁹⁸ Από άποψη κοινωνικής τάξης πάλι υπήρχε ανομοιογένεια. Μεγάλο κομμάτι αποτελούσαν τα εργατικά στρώματα που εργάζονταν στις κοντινές βιομηχανίες και εντάσσονταν στα προγράμματα της κοινωνικής στέγασης, ενώ σε αυτά προστίθενται οι μικροί και μεσαίοι αστικοί πληθυσμοί, οι οποίοι μπορεί να κατείχαν θέση υπάλληλου ή ανώτερου στελέχους σε αυτές τις βιομηχανίες⁹⁹ και ελκούνταν από την προαστιακή ζωή που πρόσφερε χώρο και μοντέρνες ανέσεις με χαμηλότερο ενοίκιο όπως περιγράψαμε στην παραπάνω ενότητα.

Τα HLM κατοικήθηκαν όχι μόνο από πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες (εργάτες, υπαλλήλους, ανώτερα στελέχη) αλλά και εσωτερικά διαφοροποιημένες (ανεπίδικτους και εξειδικευμένους εργάτες, νέους και ηλικιωμένους, εργένηδες, διαζευγμένους, χήρους ή οικογενειάρχες κ.ά.). Αυτή η κοινωνικά μεικτή συγκατοίκηση, που ήταν μάλιστα διακρηυγμένος στόχος της συγκεκριμένης δημόσιας στεγαστικής πολιτικής, δεν υπήρξε απολύτως ειρηνική αλλά οδήγησε σε διαφορών ειδών κοινωνικές εντάσεις. Σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων, υπήρξαν συχνά συγκρούσεις εξαιτίας των διαφορών στους κώδικες κοινωνικής συμπεριφοράς, στη λαϊκή, τη μικροαστική και τη μεσοαστική ηθική, ανάμεσα στους μεσοαστούς μεσήλικες και τους νέους της λαϊκής τάξης, ανάμεσα στους φιλήσυχους και τους θορυβοποιούς,

97. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

98. ο.π.

99. Μπαλαμπανίδης Δημήτρης, Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί, σελ 75

100. Μπαλαμπανίδης Δημήτρης, Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί, σελ 75-76

101. Fourcaut Annie, Banlieue Rouge, p. 77, Urbaphobie : La Ville mal aimée, <http://www-ohp.univ-paris1.fr/Textes/>

102. Girault Jacques, La grande saga du logement, σελ 198

103. Robine Jérémy, Des ghettos dans la nation, σελ 15

104. ο.π. σελ 15

105. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 9

τους επιμελείς ενοίκους και τους αδιάφορους για την κατάσταση των κτηρίων, τους «άτακτους» και τους «νοικοκύρηδες» κλπ.¹⁰⁰ Παρόλα αυτά, πριν την οικονομική κρίση, τα κρούσματα αυτά αποτελούσαν μεμονωμένα παραδείγματα, προϊόν της καθημερινότητας και δεν απέκτησαν ποτέ χαρακτηριστικά επικίνδυνα για την ζωή εκεί.

Ωστόσο, η κοινωνική σύνθεση των banlieues δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα τρίτων παραγόντων, όπως της χωροθέτησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Η ίδια η επιλογή των banlieue ως περιοχές ανέγερσης των Μεγάλων Συγκροτημάτων ήταν προϊόν της κρατικής πολιτικής που εμπεριείχε συγκεκριμένες σκοπιμότητες. Η ανάλυση αυτών δεν είναι το θέμα της παρούσας εργασίας, αλλά αξίζει να αναφερθεί, αφού και η ίδια η ιστορία των προαστίων είναι συνυφασμένη με την πολιτική του τόπου, καθώς η ονομασία Banlieue Rouge δεν είναι διαγραμμένη από τη συλλογική μνήμη. Από τις αρχές του 20ου αιώνα, όταν ήδη πολλοί εργατικοί πληθυσμοί είχαν εγκαταλείψει το κέντρο της πόλης για να μετεγκατασταθούν στα αναπτυσσόμενα προάστια, άρχισε να δημιουργείται ο όρος Banlieue Rouge, δηλαδή κόκκινα προάστια, υποδηλώνοντας τη σχέση της εργατικής τάξης των περιοχών αυτών με το νεοσύστατο Κομμουνιστικό Κόμμα.¹⁰¹ Μεταπολεμικά, το γκωλικό καθεστώς θέλοντας να εξασφαλίσει την κυριαρχία του στις παραδοσιακά συντηρητικές περιοχές του Παρισιού, έχει σκοπό να "το καθαρίσει από την εργατική τάξη, άρα και από το βάρος του Κομμουνιστικού Κόμματος"¹⁰², ακόμα και αν αυτό σημαίνει ότι θα ενισχύσει τους πυρήνες του στα προάστια.¹⁰³ Ο έλεγχος των δήμων αυτών από το PCF (Parti Communiste Français) έπαιξε ρόλο και στην αποδοχή των μεταναστών στις κοινότητες, αφού αυτοί ήταν ανεπιθύμητοι στους συντηρητικούς δήμους.¹⁰⁴ Την ενίσχυση του PCF βοήθησε και ένας ιδιότυπος αστικός συνδικαλισμός που εμφανίστηκε από τους κατοίκους, διεκδικώντας τη βελτίωση της κατοικίας και των συνθηκών ζωής τους, όπως είδαμε να συμβαίνει στη Sarcelles.¹⁰⁵

3 η κατάρρευση του προαστιακού ονείρου

3.1 τα προάστια σε κρίση

106. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 45

107. Hobsbawm Eric, Η Εποχή των Άκρων, Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991, σελ 331

108. Η αποβιομηχάνιση αποτελεί την πολύ απτή όψη της κρίσης ενός προτύπου ανάπτυξης που ονομάζεται “φορντικό” ή βορειο-κεντρικό. Η οικονομική κρίση από το '70 και μετά κλονίζει το φορντικό μοντέλο, ενώ κύριοι υπεύθυνοι παράγοντες της κρίθηκαν οι υψηλοί μισθοί των εργαζομένων στις βιομηχανικά αναπτυσσόμενες χώρες και οι υψηλές δαπάνες για ασφάλιση και περίθαλψη, σύμφυτες με το Κράτος Πρόνοιας. Βαΐου Ντίνα, Μαντουβάλου Μαρία, Μαυρίδου Μαρία, Ένθετο 1 – Το Ζήτημα της Αποβιομηχάνισης, σελ 4

109. ο.π. σελ 4-5

Η δεκαετία του '70 υπήρξε καθοριστική για το μέλλον των banlieues. Πλέον, με τις αλλαγές που συντελούνται παγκόσμια και επηρεάζουν και τη Γαλλία, αρχίζει μια νέα εποχή για το Παρίσι και τα προάστια του, που το αντίκτυπο της θα νιώσουν με τον πιο βαθύ τρόπο οι κάτοικοι τους. Συγκεκριμένα, έτος σταθμό αποτελεί το 1973, όπου ο υπουργός Olivier Guichard, με μια εγκύκλιο που έμεινε γνωστή ως “Barres et Tours” (Μπάρες και Πύργοι), αποσκοπεί όπως λέει “στον περιορισμό της πραγματοποίησης μορφών πολεοδόμησης όπως αυτές που ονομάζονται Μεγάλα Συγκροτήματα” και θέλει να συμβάλλει “στην προσπάθεια κατά του κοινωνικού διαχωρισμού δια μέσου της κατοικίας”.¹⁰⁶ Η εποχή των Grands Ensembles έφτασε στο τέλος της.

Ωστόσο το 1973, σηματοδότησε γενικότερα μια αλλαγή εποχής. Κατά τον Hobsbawm, η ιστορία της εικοσαετίας μετά το 1973 είναι η ιστορία ενός κόσμου που έχασε τα υποστηρίγματά του και γλίστρησε προς την αστάθεια και την κρίση.¹⁰⁷ Από τότε ξεκινάει μια εκτεταμένη περίοδος όπου συντελούνται σοβαροί μετασχηματισμοί στην οικονομία, την παραγωγή, την πολιτική και την κοινωνία. Εκτός από τις πετρελαϊκές κρίσεις και τις υπόλοιπες εξελίξεις στην οικονομία, αυτό που θα διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξη των banlieues είναι το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης.¹⁰⁸ Οι επιχειρήσεις προκειμένου να ξεπεράσουν την κρίση και να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων τους κατευθύνουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες σε αναπτυσσόμενες χώρες με αποθέματα πρώτων υλών, φθηνά εργατικά χέρια και χαλαρούς φορολογικούς και περιβαλλοντικούς περιορισμούς ενώ, εντός συνόρων, εισάγουν τεχνολογικές καινοτομίες και νέες ευέλικτες μορφές παραγωγής.¹⁰⁹ Ως συνέπεια των παραπάνω, προκύπτει ότι στην αστική περιφέρεια του Παρισιού τα διαθέσιμα βιομηχανικά επαγγέλματα τη δεκαετία του '70, είναι λιγότερα

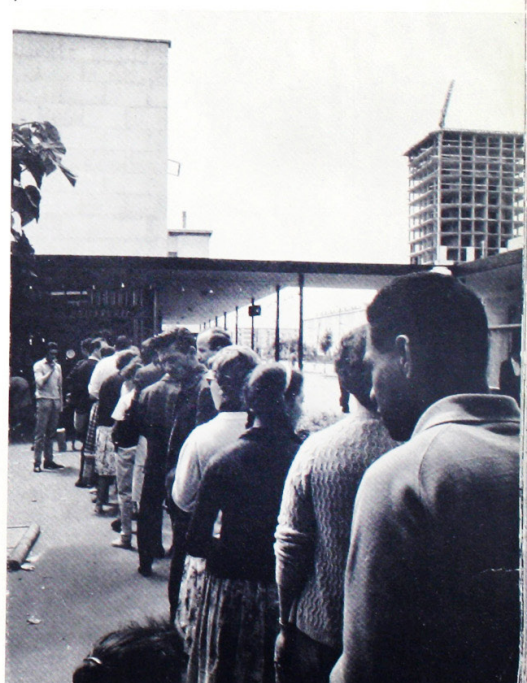

Reportage photographique de Jacques Windenberger.

Il s'agit, non seulement de faire des groupes d'habitation qui « fonctionnent » bien, qui soient pourvus de toutes les commodités nécessaires, de tous les équipements collectifs et sociaux indispensables, mais aussi de créer, parfois de toute pièce, des « lieux où l'on aime vivre, où l'on se sente vraiment chez soi ».

Pierre SUDREAU.

SARCELLES

από τα μισά, ενώ η ανεργία στους νέους αρχίζει να αυξάνεται κατακόρυφα.¹¹⁰ Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας, τα συγκροτήματα των παρισινών προαστίων μετρούν τον μεγαλύτερο, στην περιφέρεια, ρυθμό πτώσης των εισοδημάτων, τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, αναλφαβητισμού, εγκληματικότητας. Στα, μέχρι πρότινος, σύμβολα εκσυγχρονισμού πλέον παγιδεύονται οι απολυμένοι βιομηχανικοί εργάτες, οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης, οι άνεργοι νέοι, οι μονογονεϊκές οικογένειες και, βέβαια, οι μετανάστες από το Magreb και τη μαύρη Αφρική.¹¹¹

Παράλληλα, η κρίση του κράτους-πρόνοιας και η άνοδος του νεο-φιλελευθερισμού, θα έχει αντίκτυπο τόσο στις χωρικές πολιτικές όσο και κατ'επέκταση στα στεγαστικά προγράμματα. Η κερδοσκοπία επί της γης, ταυτόχρονα με τις ιδιωτικοποιήσεις και την απόσυρση της κρατικής παρέμβασης, οδηγεί τα συγκροτήματα κατοικίας σε παρακμή, καθώς η συντήρησή τους γίνεται ολοένα και πιο πλημμελής.¹¹² Με την πάροδο του χρόνου, ένα ποσοστό περίπου 80% των κτιρίων υποφέρουν από ένα συνδυασμό προβλημάτων, όπως διαρροές νερού, προβλήματα στις μονώσεις, χαλασμένους ανελκυστήρες κτ.¹¹³ Ακόμα, καθώς η ανάπτυξη του δικτύου μεταφορών δεν ακολούθησε το ρυθμό ανάπτυξης του πληθυσμού των προαστίων, άρχισε να εντείνεται και η αίσθηση του χωρικού αποκλεισμού. Οι σταθμοί του μετρό είναι ελάχιστοι σε σχέση με την έκταση των περιοχών ενώ οι πιο απομακρυσμένες προαστιακές κοινότητες έχουν πρόσβαση μόνο σε γραμμές λεωφορείων. Αρχίζει κάπως έτσι να αναδύεται στο συλλογικό φαντασιακό μια μεταφορά, όπου τα μονότονα κτίρια από μπετόν που γερνούν άσχημα αντιπροσωπεύουν την εγκατάλειψη και τον αποκλεισμό που βιώνουν οι κάτοικοι των προαστίων.¹¹⁴

110. Λόγω της αποβιομηχάνισης των αστικών περιφερειών του Παρισιού και της Λυών, το ποσοστό των βιομηχανικών επαγγελματιών έχει μειωθεί από το 50% που ήταν το 1954 στο 20%, με τα περισσότερα διαθέσιμα να είναι στον τομέα των υπηρεσιών όπου απαιτείται ένα συγκεκριμένο επίπεδο μόρφωσης. Η ανεργία στους νέους έχει αγγίξει το 20% μέχρι την αρχή της δεκαετίας του '90. Σε συγκεκριμένες κοινότητες των προαστίων το ποσοστό είναι πολύ υψηλότερο, αφού ξεπερνάει το 30% και σε ορισμένες περιπτώσεις αγγίζει το 85%. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

111. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 41

112. ο.π., σελ 41

113. Πολλά από αυτά θεωρήθηκε ότι δεν είναι επισκευάσιμα, με αποτέλεσμα μετά το 1989 περισσότερα από 300.000 διαμερίσματα να έχουν βγει εκτός λειτουργίας, ενώ νέα διαμερίσματα δεν παίρνουν την θέση τους. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

114. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 41

115. Βαίου Ντίνα, Μαντουβάλου Μαρία, Επιλεκτική Αναδρομή στην Μελέτη της Πόλης “μετά το 1968”, σελ 23

116. Η επιτροπή αυτή δημιουργήθηκε από το 1973 τον Robert Lion, στέλεχος του Υπουργείου Δημοσίων Έργων, με σκοπό τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων στα συγκροτήματα κοινωνική κατοίκησης. Robine Jérémy, Des ghettos dans la nation, σελ 15

Ταυτόχρονα, στο πεδίο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας, παρόλο που στην περίοδο “μετά το 1968”, αναπτύσσεται ένας πλούσιος διάλογος και προβληματισμός, στον κυρίαρχο λόγο απουσιάζει μια απάντηση που θα προσπαθήσει να δώσει λύσεις στα πραγματικά προβλήματα της πόλης με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών των κατοίκων της. Εικόνες, όπως αυτή των προαστίων του 1970 που περιγράψαμε παραπάνω, έρχονται και στοιχειοθετούν μια πολεμική κριτική στο Μοντέρνο Κίνημα και κυρίως στις πραγματοποιήσεις του, η οποία μένει όμως στο επίπεδο της μορφής της πόλης.¹¹⁵ Η κατάτμηση των λειτουργιών στην μοντέρνα πόλη, αντιμετωπίζεται ως καταστροφική για την σύλληψη της συνολικής εμπειρίας της πόλης, και όχι σαν πρακτική, που την περίοδο της κρίσης και της αποβιομηχάνισης δημιούργησε ολόκληρες κοινότητες ανέργων. Κριτικές έγιναν στα μαζικά προγράμματα ανοικοδόμησης για τον αυταρχισμό και την μονοτονία τους, αλλά ενστάσεις δεν υπήρξαν στη νομιμοποίηση της παραγωγής διαφοροποιημένου περιβάλλοντος κατοικίας - για όποιους μπορούν να το αγοράσουν. Από τη νέα αυτή περίοδο, η οποία καλείται μεταμοντέρνα, λείπει ένα συνολικό αρχιτεκτονικό κίνημα αμφισβήτησης με κοινωνικό πρόσημο, που θα επιτελέσει το ρόλο που είχε το Μοντέρνο στις αρχές του αιώνα.

Παρόλα αυτά, η διάγνωση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα προάστια έχει πραγματοποιηθεί ήδη. Οι έρευνες που έγιναν τη περίοδο αυτή, όπως αυτή της επιτροπής “Habitat et Vie Sociale” (Κατοικία και Κοινωνική Ζωή), καταδεικνύουν τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα προάστια, όπως αδυναμία των τοπικών κοινωνικών δομών, φτώχεια και κατακερματισμός στην καθημερινή ζωή καθώς και ένας ιδιότυπος εσωτερικός διαχωρισμός μεταξύ των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων και των μεσαίων τάξεων που στόχο έχουν την πρόσβαση στην ιδιωτική κατοικία κάποια στιγμή.¹¹⁶ Το κράτος προσπάθησε να απαντήσει στα προβλήματα αυτά, από τη δεκαετία του '70, μέσω ενός συνόλου χωροταξικών και πολεοδομικών εργαλείων, τα οποία όμως δεν είχαν αποτελέσματα. Θεσπίζονται ειδι-

πάνω:

26 27

Banlieue d'Aujourd'hui, dans les banlieues et les villes nouvelles de la région parisienne, Robert Doisneau, Mission Photographique de la DATAR, 1984-1988

κάτω αριστερά:

28

Cité des 4000, κατεδάφιση της μπάρας Debussy, 18/2/1986, G. Crossay

κάτω δεξιά:

29

Bobigny, Cité de l'Abreuvoir, οκτώβρης 1984: σκηνικό εγκατάλειψης, B. Suard

Mission photographique de la DATAR

κές επιχειρήσεις και ζώνες, οι οποίες συσσωρεύονται μάλλον, παρά διαδέχονται η μία την άλλη, όπως οι OPAH, οι ZEP, οι ZUS και οι GPU. Συχνά, η μεγάλη καινοτομία είναι απλώς η αλλαγή της ορολογίας. Ο χάρτης ορισμένων υποβαθμισμένων προαστίων γίνεται πραγματικό παλίμψηστο αρμοδιοτήτων που επικαλύπτονται και αλληλοεμποδίζονται.¹¹⁷

Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν, ότι τα προβλήματα αυτά ενυπήρχαν στα προάστια ακόμα και κατά τη διάρκεια της Χρυσής Εποχής, απλά λόγω της γενικευμένης οικονομικής ευμάρειας διατηρούταν μια εύθραυστη ισορροπία, η οποία κατέρρευσε κατά το ξέσπασμα της κρίσης. Σημαντικό παράγοντα αποτέλεσε η φυγή των ντόπιων λευκών κατοίκων της μεσαίας τάξης (white flight). Αυτό συνέβει εν μέρει λόγω των υψηλών ποσοστών μεταναστών, αλλά επίσης επειδή αυτό το συγκεκριμένο κομμάτι των κατοίκων έβλεπε τα Grands Ensembles, ως ένα μέσο κοινωνικής ανέλιξης που μια μέρα θα τους οδηγήσει στο να αποκτήσουν την δικιά τους ιδιωτική κατοικία.¹¹⁸ Η πολιτική της ιδιοκατοίκησης του Albin Chaladon, το 1973, ενίσχυσε ιδιαίτερα τη φυγή των μεσοαστικών στρωμάτων.¹¹⁹ Παράλληλα, με την ολική κατεδάφιση των παραγκουπόλεων, η διοίκηση των HLM οργάνωσε την μεταφορά των πληθυσμών μεταναστών που διέμεναν ακόμα εκεί, στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας. Οι οικογένειες των μεταναστών αυτών απόκτησαν επιτέλους πρόσβαση στην επιδοτούμενη κατοικία, όμως αυτό συνέβει σε μια εποχή που τα HLM δεν θεωρούνταν πλέον σύμβολο προόδου, αλλά παγίδα για τις εργατικές οικογένειες που δεν είχαν τα οικονομικά μέσα να φύγουν από αυτά.¹²⁰ Τα προάστια τα ίδια άρχισαν να αποτελούν ένα κοινωνικό στίγμα, αφού, για παράδειγμα, εργοδότες δεν προσλάμβαναν εργαζόμενους που τα δήλωναν ως τόπο κατοικίας.

117. Το σύνολο των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν περιλαμβάνει τα εξής: DSQ (Κοινωνική Ανάπτυξη των Συνοικιών), DSU (Κοινωνική Αστική Ανάπτυξη), OPAH (Προγραμματισμένες Επιχειρήσεις Αναβάθμισης της Κατοικίας), ZEP (Ζώνη Εκπαίδευσης που έχει Προτεραιότητα), ZUS (Ευαίσθητες Αστικές Ζώνες), ZRU (Ζώνες Αστικής Επανεκδυστάσεως), ελεύθερες ζώνες δημιουργίας θέσεων εργασίας, GPU (Μεγάλοι Αστικοί Σχεδιασμοί), GPV (Μεγάλοι Σχεδιασμοί της Πόλης). Burgeil Guy, Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη, 2, Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως σήμερα, σελ 262

118. Cesari Jocelyn, Ethnicity, Islam, and les banlieues: Confusing the Issues, <http://riotsfrance.ssrc.org/Cesari/>

119. Ο ίδιος δηλώνει: "Εντάσεις και κοινωνικός διαχωρισμός, ατομικές απογοητεύσεις, και επικίνδυνες ιδεολογίες αναδύονται στα συγκροτήματα κοινωνικής κατοικίας. Αυτή η κατάσταση μπορεί μια μέρα να εξελιχθεί σε μια πλήρως αναπτυγμένη αστική κρίση, η οποία μπορεί να αποτελέσει σημαντικό πρόβλημα στην κοινωνία μας" Robine Jérémy, Des ghettos dans la nation, σελ 15

120. Cesari Jocelyn, Ethnicity, Islam, and les banlieues: Confusing the Issues, <http://riotsfrance.ssrc.org/Cesari/>

121. Κατά τον Loic Wacquant, το γκέτο είναι ένας εθνικά ομοιογενής θύλακας που περιλαμβάνει όλα τα μέλη μιας κατώτερης κατηγορίας και τους θεσμούς τους, αποτρέποντας την πρόκληση εντάσεων στην πόλη. Wacquant Loic, Ghettos and Anti-Ghettos: An Anatomy of the New Urban Poverty, σελ 114

122. ο.π.

123. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

124. ο.π.

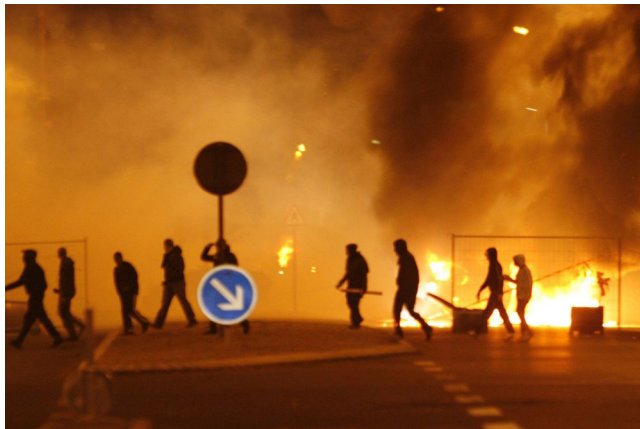
Σταδιακά, η σύνθεση των κατοίκων αρχίζει να ομογενοποιείται, όχι ως προς την φυλή, αλλά ως προς την κοινωνική τάξη. Αρχίζει να αποδίδεται στα banlieues ο χαρακτηρισμός του γκέτο (ghetto)¹²¹, λόγω της αυξημένης συγκέντρωσης μεταναστών και των στοιχείων παθογένειας που εμφανίζονται στις περιοχές αυτές, ωστόσο σήμερα η ορθότητα αυτού του χαρακτηρισμού αμφισβητείται από μια μερίδα Γάλλων κοινωνιολόγων και ειδικών. Ο Loic Wacquant διαφοροποιεί την έννοια του γκέτο από την αστική φτώχεια, τον κοινωνικό διαχωρισμό και την εθνοτική συνάθροιση. Σε αντίθεση με τα γκέτο των αμερικάνικων πόλεων της δεκαετίας του '50, τα οποία μία «μαύρη πόλη μέσα στην πόλη» και λειτουργούσαν σε μεγάλο βαθμό αυτόνομα, τα γαλλικά banlieues είναι μονολειτουργικές «νησίδες κατοικίας» σε απόλυτη εξάρτηση με την υπόλοιπη πόλη, τους χώρους εργασίας, κατανάλωσης και αναψυχής.¹²² Με το ξέσπασμα της κρίσης, οι κοινότητες των συγκροτημάτων βίωσαν μια κατάσταση ερήμωσης και παρακμής, καθώς το όποιο τοπικό εμπόριο και οι υπηρεσίες εγκατέλειψε τις περιοχές αυτές. Τα μεγάλα πολυκαταστήματα έκλεισαν αφού οι ντόπιοι κάτοικοι δεν ήταν πλέον σε θέση να καταναλώσουν, και τη θέση τους πήρε η μικροεγκληματικότητα και το παραεμπόριο.¹²³ Η ανεπίσημη αυτή οικονομία περιλαμβάνει από το εμπόριο ναρκωτικών και κλεμμένων αγαθών, τις υπαίθριες αγορές που εμπορεύονται τρόφιμα και είδη ρουχισμού, τα οποία δεν είναι διαθέσιμα αλλιώς στα προάστια έως και δίκτυο μεταφορών με αυτοκίνητα των ντόπιων να παίρνουν τη θέση των ταξί. Τη θέση της κρατικής μέριμνας ανέλαβαν πολιτιστικές και θρησκευτικές ομάδες, που δημιουργούν ένα παράλληλο εκπαιδευτικό σύστημα και παρέχουν από εξωσχολικά προγράμματα για τους μαθητές μέχρι φύλαξη των παιδιών των εργαζόμενων μητέρων και νομική υποστήριξη.¹²⁴

30

31

οι εξεγέρσεις του 2005
μέσα από τα MME

32

“η αστυνομία σκοτώνει, βιάζει”
2017, ύστερα από την επίθεση
που δέχτηκε ο νεαρός Theo από
την αστυνομία

3.2 la rage et la haine: η εποχή των εξεγέρσεων

125. Burgel Guy, Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη, 2, Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως σήμερα, σελ 234

126. Για τον ορισμό των φαινομένων στα banlieues επιλέγουμε τη λέξη “εξέγερση”, η οποία αποτελεί μια μετάφραση του γαλλικού όρου “émeute” που χρησιμοποιείται κυρίως στο γαλλικό λόγο αναφορικά με τα φαινόμενα αυτά. Η λέξη “émeute” μπορεί να μεταφραστεί και ως “ταραχή”, δεδομένου όμως και τη χρήσης του όρου “révolte” από τον γαλλικό τύπο, ο οποίος μπορεί να σημαίνει “επανάσταση” ή “εξέγερση”, καταλήγουμε στον όρο “εξέγερση”. Για το ζήτημα του ορισμού, μπορούμε να ανατρέξουμε στο αντίστοιχο άρθρο του Balibar. Balibar Étienne, Uprisings in the Banlieues, σελ 47

127. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

Η ιστορία των banlieues όπως την ξέρουμε σήμερα -φτώχεια, παραβατικότητα και εξεγέρσεις- δεν είναι παρά η εξέλιξη της κατάστασης που επικράτησε το '70. Τις δεκαετίες που ακολούθησαν, η κοινωνική κρίση των προαστίων μόνο εντάθηκε. Ο Guy Burgel χαρακτηρίζει την δεκαεπταετία από το 1975 έως το 1990, ως “ το υφαντό της Πηνελόπης με τις μάχες ενάντια στην αστική φτώχεια”.¹²⁵ Χωρίς αυτό να σημαίνει, ωστόσο, ότι από το '90 έως σήμερα οι μάχες αυτές τελείωσαν.

Από όταν τα προάστια αρχίζουν και μπαίνουν στο στάδιο της παρακμής τους αρχίζει ένας φαύλος κύκλος, καθώς το γαλλικό κράτος στην προσπάθειά του να περιορίσει τα ποσοστά εγκληματικότητας και να επιτύχει μια αίσθηση ασφάλειας, αυξάνει την αστυνομική δύναμη στην περιοχή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τα φαινόμενα της ανεργίας, της εγκατάλειψης και της προκατάληψης που βιώνουν ήδη οι κάτοικοι, δημιουργεί ένα εκρηκτικό μείγμα. Από τη δεκαετία του '80 και έπειτα, όταν η οργή των κατοίκων έχει συσσωρευτεί αρκετά, αρχίζουν και ξεσπούν σποραδικές εξεγέρσεις (émeutes)¹²⁶, ιδιαίτερα όταν η αστυνομικές δυνάμεις καταχράζονται την εξουσία τους και συλλαμβάνουν ή ακόμα και δολοφονούν κάποιο νεαρό εν δυνάμει παραβάτη. Στις εξεγέρσεις αυτές, συχνά στοχοποιούνται από τους κατοίκους που συμμετέχουν, αυτά τα στοιχεία που για αυτούς αποτελούν σύμβολα της περιθωριοποίησης τους, όπως τα αστυνομικά τμήματα, εμπορικά καταστήματα και δημοτικά κέντρα.¹²⁷

Οι εξεγέρσεις αυτές -ή ταραχές όπως μπορεί να μεταφραστεί ο γαλλικός όρος που χρησιμοποιούν τα μέσα ενημέρωσης- τις περισσότερες φορές αποτελούνται από εκτεταμένους εμπρησμούς κτιρίων και αντικειμένων και δεν έχουν κάποια συγκεκριμένη στοχοθεσία ούτε γίνονται υπό κάποια καθοδήγηση. Είναι το μέσο που έχουν οι νέοι της

περιοχής για να εκφράσουν την οργή τους για την κατάσταση που βιώνουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους, αποδέκτης της οποίας είναι συχνά τα αυτοκίνητα των γειτόνων τους.¹²⁸ Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η πλειονότητα των κατοίκων συμμετέχουν στα γεγονότα αυτά, πολλοί από τους οποίους στέκονται κριτικά απέναντί τους. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι το παράδειγμα των παρισινών banlieues ακολουθούν στα τέλη της δεκαετίας του '80 και τα προάστια άλλων μεγάλων γαλλικών πόλεων, όπως της Lyon ή της Marseilles, περιοχές που αναπτύχθηκαν με παρεμφερή τρόπο. Για αυτό το λόγο, το καλοκαίρι του 1991 ονομάστηκε "été chaud", δηλαδή θερμό και δημιούργησε την αίσθηση ότι μια μαζική αστική αναταραχή είναι προ των πυλών.¹²⁹

Αυτά τα περιστατικά, καθώς προβάλλονται εκτενώς από τα γαλλικά μέσα, πρωταγωνιστούν στην δημιουργία της κακόφημης εικόνας των banlieues, στοχοποιώντας ακόμα περισσότερο τους κατοίκους τους και συμβάλλοντας στην περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό τους. Από την άλλη πλευρά, στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο δεν προβλέπεται καμία βελτίωση της κατάστασης των πληθυσμών αυτών. Από τη δεκαετία του '90 έως σήμερα, τα στοιχεία δείχνουν μόνο μια εικόνα καταστροφής. Το ποσοστό ανεργίας είναι τρεις φορές ψηλότερο απ'ό,τι σε εθνικό επίπεδο, ενώ ένας νέος στους δύο είναι άνεργος. Τα κονδύλια του κρατικού και του δημοτικού προϋπολογισμού μειώνονται, που αυτό συνεπάγεται με κλείσιμο σχολείων, ιατρικών κέντρων, αθλητικών χώρων. Οι χρηματοδοτήσεις κάποιων συλλόγων και σωματείων, που ασχολούνται με τους νέους στα προάστια με προβλήματα, κόβονται. Ταυτόχρονα, σε διαμερίσματα των 30τ.μ. κατοικούν οικογένειες των 6 ατόμων ενώ αυξάνονται αυτά που δεν έχουν παροχή ηλεκτρικού ρεύματος λόγω χρέους.¹³⁰ Οι νέοι, οι οποίοι σε ορισμένα προάστια αγγίζουν μέχρι και το 50% του πληθυσμού, παγιδεύονται σε ένα φαύλο κύκλο, όπου ο τρόπος ζωής τους, η εκπαίδευση που έχουν λάβει ακόμα και η διεύθυνση τους, τους απομακρύνει από την πιθανότητα εύρεσης εργασίας, σπρώχνοντας τους περαιτέρω στο περιθώριο.

128. Γείτονες εννοούμε τους μεσαστούς κατοίκους των προαστίων που απέκτησαν ιδιωτικές μονοκατοικίες, οι οποίες μπορούν να συνορεύουν με τις κοινότητες των Grands Ensembles.

129. Siciliano Amy, La Haine: Framing the "Urban Outcasts", σελ 216-217

130. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 33

131. Η ταινία του Mathieu Kassovitz, όντας μία από τις πολλές ταινίες που επικεντρώνονται στο ζήτημα των banlieues, μοιράζεται με αυτές μια κοινή θεματική "ταξιδιού" μεταξύ των προαστίων και της πόλης. Το ταξίδι αυτό, θέλοντας ο δημιουργός να θίξει τον οξύ κοινωνικο-χωρικό διαχωρισμό που βιώνουν οι banlieusards, είναι γεμάτο δυσκολίες, οι οποίες γίνονται αντιληπτές τόσο μέσω της πλοκής όσο και μέσω άλλων κινηματογραφικών τεχνικών. Siciliano Amy, La Haine: Framing the "Urban Outcasts", σελ 214

132. Banlieusard: ο κάτοικος των banlieues

133. Γκόκης Δημήτρης, "la haine": ένα μάθημα αστικής κοινωνικής γεωγραφίας, <https://walk2geographies.wordpress.com/tag/banlieues/>

134. ο.π.

135. Siciliano Amy, La Haine: Framing the "Urban Outcasts", σελ 217

136. Reynaud Berenice, Le Hood: La Haine and its Neighbours, σελ 54-58

Με το πέρασμα των χρόνων η οργή που συσσωρεύεται στους κατοίκους των banlieues μετατρέπεται σε μίσος. Μίσος, όπως αυτό που καταδεικνύει η οραματική ταινία "La haine" του 1995.¹³¹ Η ταινία αυτή αφηγούμενη μια μέρα από την ζωή τριών νέων banlieusards¹³², δίνει ένα μάθημα αστικής κοινωνικής γεωγραφίας, καθώς καταδεικνύει τα όρια που μπορεί να θέσει ο ίδιος ο χώρος στις ελεύθερες επιλογές των ατόμων, στις δραστηριότητες και στη συμπεριφορά τους.¹³³ Εξερευνώντας τον περιοριστικό ρόλο που μπορεί να έχει ο χώρος μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία και να ερμηνεύσουμε τα φαινόμενα της αστικής βίας που λαμβάνουν χώρα στα banlieues. Αν αναλύσουμε την ταινία αυτή βλέπουμε ότι το κοινό στοιχείο που συνέχει τα μέλη της παρέας, παρά τη διαφορετική τους εθνική προέλευση, είναι ο κοινός τρόπος ζωής και η συνείδηση της κοινωνικής τους ταυτότητας: είναι νέοι, άνεργοι και βιώνουν το φάσμα του κοινωνικού αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης, το ρατσισμό και την απόρριψη και δεν ελπίζουν σε τίποτα.¹³⁴ Η ταινία κυκλοφορεί μια εποχή, όπου τα προάστια έχουν πλέον ταυτοποιηθεί ως "θραύσματα" τα οποία στο τέλος του 20ου αιώνα θα μπουν στη διαδικασία ενσωμάτωσής τους και πάλι στην γαλλική κοινωνία. Η ενσωμάτωση τους, ωστόσο, γίνεται περισσότερο με όρους αποικιοκρατικούς ενώ ο ποινικός κώδικας αλλάζει ώστε να μπορούν να διώκονται αποτελεσματικότερα οι μικροπαραβάτες των προαστίων.¹³⁵ Τα προάστια είναι ένα καζάνι που βράζει, ενώ η μεγάλη επιτυχία του "La Haine" αποδίδεται στο ότι διατύπωσε την πιθανή αφήγηση που όλοι φοβούνταν ή έλπιζαν, ότι τα banlieues θα καούν.¹³⁶

33

“ο κόσμος είναι δικός σας μας”

34

οι πρωταγωνιστές με φόντο τα grands ensembles

**Qu'est-ce qu'on attend?,
Suprême NTM, 1995**

“

**La guerre des mondes vous l'avez
voulu, la voilà**

**Dorénavant la rue ne pardonne plus
Nous n'avons rien à perdre car nous
n'avons jamais rien eu**

**A votre place je ne dormirais pas
tranquille**

**La bourgeoisie peut trembler, les
cailleras sont dans la ville**

**Pas pour faire la fête, mais pour
foutre le feu**

**Mais qu'est-ce, mais qu'est-ce qu'on
attend pour foutre le feu**

”

Ο πόλεμος των κόσμων που θέλατε, είναι εδώ
Πλέον ο δρόμος δεν συγχωρεί άλλο
Δεν έχουμε να χάσουμε κάτι, αφού ποτέ δεν είχαμε τίποτα
Στη θέση σας δεν θα κοιμόμουν ήσυχα
Οι αστοί μπορούν να τρέμουν, οι άλπητες ήρθαν στην πόλη
Όχι για να γιορτάσουν, αλλά για να τα κάψουν όλα
Μα τι, μα τι περιμένουμε για να τα κάψουμε;

στιγμιότυπα από την
ταινία La Haine

οι Suprême NTM είναι ένα γαλλικό hip hop συγκρότημα
που δημιουργήθηκε το 1989 στο Seine-Saint-Denis από
δύο νέους-μετανάστες δεύτερης γενιάς

Αυτή στιγμή ήρθε όταν, τον Οκτώβρη του 2005, δύο έφηβοι στο Clichy-sous-Bois¹³⁷, θέλοντας να αποφύγουν έναν από τους καθιερωμένους ελέγχους της αστυνομίας, προσπάθησαν να κρυφτούν σε έναν υποσταθμό ηλεκτροδότησης με αποτέλεσμα να πεθάνουν και οι δύο από ηλεκτροπληξία. Αυτό πυροδότησε αμέσως ένα κύμα εξεγέρσεων, όπου με αφετηρία την κοινότητα αυτή, εξαπλώθηκε στα υπόλοιπα banlieues του Παρισιού και στην συνέχεια και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Γαλλίας. Μέσα σε διάστημα τριών περίπου εβδομάδων, η ένταση των συγκρούσεων ξεπέρασε κάθε προηγούμενο, με τον αριθμό των καμμένων οχημάτων να αυξάνεται εκθετικά και τις συλλήψεις να πραγματοποιούνται μαζικά, ακόμα και με τα ελάχιστα αποδεικτικά στοιχεία.¹³⁸

Παρόλο που ένα τέτοιο γεγονός, όπως είδαμε, είχε προβλεφθεί από πολλές πλευρές, η έκταση και η ένταση των γεγονότων εξέπληξε τους περισσότερους παρατηρητές. Σε μια προσπάθεια ερμηνείας της εξέγερσης, και ίσως παραπλάνησης ως προς τα πραγματικά αίτια, οι αρχικές αναφορές μιλούσαν για την δράση τρομοκρατικών οργανώσεων εντός των εξεγερμένων και απέδιδαν το ξαφνικό ξέσπασμα της βίας σε μια ευρύτερη “σύγκρουση πολιτισμών”. Εντούτοις, η αντίφαση των παραπάνω ισχυρισμών είναι ορατή, καθώς η κοινωνική ζωή στα προάστια σηματοδοτείται ακριβώς από την έλλειψη οποιασδήποτε οργάνωσης ή ακόμα κοινής εθνικής ή θρησκευτικής ιδεολογίας που να συνενώνει τους εξεγερθέντες.¹³⁹

137. Το Clichy-sous-Bois είναι μια κοινότητα που ανήκει στο διαμέρισμα του Seine-Saint-Denis. Θεωρείται αρκετά απομονωμένη καθώς δεν εξυπηρετείται από το σιδηροδρομικό δίκτυο του Παρισιού. Το 2015 η ανεργία των νέων ανερχόταν στο 40%.

138. Τα καμμένα οχήματα υπολογίζονται περίπου στα 9.000. Οι συλλήψεις ξεπερνούν τις 2000. Οι συλληφθέντες καταδικάζονται ακόμα κι αν τα παπούτσια τους έχουν ίχνη βενζίνης. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 17

139. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrrc.org/Silverstein_Tetreault/

140. Compagnies Républicaines de Sécurité: τα ειδικά τμήματα της γαλλικής αστυνομίας επιφορτισμένα με την καταστολή ταραχών και την αποκατάσταση της δημόσιας τάξης

141. Gendarmerie Nationale: η Εθνική Χωροφυλακή, αν και μέρος των γαλλικών ενόπλων δυνάμεων, αποτελεί στρατιωτική μονάδα και είναι υπεύθυνη για την δημόσια ασφάλεια.

142. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrrc.org/Silverstein_Tetreault/

143. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 17

144. Χατζόπουλος Παύλος, Καμπούρη Ελένη, Οδοί Διαφυγής στην Εξέγερση των Γαλλικών Προαστίων, σελ 4

Γενικότερα, αυτή η συγκεκριμένη προσπάθεια της γαλλικής κυβέρνησης να στιγματίσει τους κατοίκους των banlieues και να προσπαθήσει να συνδέσει την πάταξη της αστικής παραβατικότητας με τον “πόλεμο κατά της τρομοκρατίας”, ήταν ένας από τους παράγοντες που από τη δεκαετία του '90 και έπειτα συνέβαλλαν στην περαιτέρω στοχοποίηση των προαστίων και την εξώθηση των κατοίκων τους σε ακραίες πράξεις βίας. Στη θέση των συλλόγων των γειτονιών, των ολοήμερων σχολικών προγραμμάτων και των προγραμμάτων πρακτικών, η χρηματοδότηση των οποίων περικόπηκε ύστερα από τις δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις που επέβαλλε η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ήρθαν τα CRS¹⁴⁰ και η Εθνική Χωροφυλακή¹⁴¹. Πλέον η καθημερινή ζωή στις κοινότητες των banlieues περιελάμβανε συνεχείς αιφνιδιαστικές εφόδους λόγω της υποψίας τρομοκρατών, το κλείσιμο των χώρων προσευχής τους, τυχαίους ελέγχους ταυτοτήτων σε νέους που βρίσκονταν σε δημόσιους χώρους και ακόμα και συλλήψεις κατοίκων που συναθροίζονταν στις εισόδους των κατοικιών τους.¹⁴² Η κίνηση της γαλλικής κυβέρνησης να κηρύξει τη χώρα τον Νοέμβρη του 2005 σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, ο οποίος νόμος του 1955 εφαρμόστηκε τελευταία φορά στη μητροπολιτική Γαλλία το 1962¹⁴³, μπορεί να συντάραξε της κοινή γνώμη παγκόσμια, παρόλα αυτά ως χειρονομία ήταν κενή. Ήταν κενή γιατί αναγκάστηκε να επιβάλει κάτι που ήδη υπήρχε: στα προάστια η εξουσία είχε ήδη πάρει την μορφή μιας άτυπης αλλά μόνιμης κατάστασης έκτακτης ανάγκης όπου η ζωή μπορεί να αφαιρείται χωρίς να έχει αξία.¹⁴⁴

Ακριβώς αυτή η καθημερινότητα στις γειτονιές τους ήταν ο ενοποιητικός παράγοντας των νεαρών banlieusards, όχι η θρησκεία ούτε κάποια εθνικιστική αντίληψη όπως ήθελαν να το παρουσιάσουν τα γαλλικά μέσα ενημέρωσης. Όσο οι νέοι αντιμετώπιζονταν ως ένα πρόβλημα ασφάλειας από το γαλλικό κράτος, τόσο εντεινόταν η περιθωριοποίηση τους. Πολιτικοί και δημοσιογράφοι συνεχώς αναφέρονταν σε αυτούς ως “ξένους” (étrangers), παρόλο που ήταν Γάλλοι πολίτες, οι οποίοι, κρατώντας τις πολιτιστικές τους παραδόσεις, τη γλώσσα της οικογένειας τους και τη θρησκεία τους, αρνούνταν να “ενσωματωθούν” στην γαλλική κοινωνία.¹⁴⁵ Ο συμβολικός αυτός αποκλεισμός, μαζί με τον οικονομικό και χωρικό, συντέλεσε στην ανάπτυξη μιας νέας ταυτότητας για τους νεαρούς banlieusards. Η κοινή συνισταμένη του τόπου ενισχύθηκε και μια συγκεκριμένη κουλτούρα με νέο τρόπο ομιλίας, ένδυσης και μουσικής.¹⁴⁶

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των εξεγέρσεων του 2005 ήταν το πως περιορίστηκαν χωρικά μόνο εντός ενός συγκεκριμένου τύπου αστικού χώρου. Από ένα φαινόμενο, που αρχικά έμοιαζε τοπικό, ίσως και απομονωμένο, οι ταραχές εξαπλώθηκαν, αλλά όχι με ένα τυχαίο και απρόβλεπτο τρόπο αλλά μόνο σε περιοχές της ίδιας μορφής, στα γαλλικά προάστια.¹⁴⁷ Καθόλη τη διάρκεια των ταραχών του Νοέμβρη του 2005, η ίδια η πόλη του Παρισιού έμοιαζε ήσυχη καθώς η εξέγερση δεν κινήθηκε χωρικά προς το κέντρο της μεγαλούπολης. Το γεγονός ότι είχε κυρυνθεί η κατάσταση έκτακτης ανάγκης δεν ήταν αυτό που κράτησε τους εξεγερμένους μακριά από το παρισινό κέντρο, αφού δεν παρεμποδίστηκαν, ούτε δίστασαν από άγνοια, απλώς δεν το θεώρησαν σκόπιμο.¹⁴⁸ Αυτό καταδεικνύει και το ότι οι εξεγέρσεις αυτές δεν ήταν κάποιο οργανωμένο σχέδιο επιθέσεων που στόχευε στην αποσταθεροποίηση της Γαλλίας, ούτε αποτέλεσαν κάποιας μορφής διεκδίκηση. Επί της

145. Η ρητορεία για μη ενσωμάτωση των νέων αυτών στην γαλλική κοινωνία σχετίζεται και με την έννοια της κοσμικότητας laïcité. Ένα κοσμικό κράτος δεν έχει κάποια επίσημη θρησκεία και είναι πλήρως διαχωρισμένο από τη Εκκλησία. Σε αυτό το πνεύμα τον Μάρτη του 2005 ψηφίστηκε ο νόμος για την απαγόρευση της μαντίλας και άλλων θρησκευτικών συμβόλων στα σχολεία. Εντούτοις η μονομέρεια αυτού του νόμου, κατά της ισλαμικής θρησκείας είναι εμφανής, αφού Καθολικά σχολεία λαμβάνουν επιχορηγήσεις από το κράτος, και ενώ καθολικές γιορτές θεωρούνται εθνικές αργίες το ίδιο δεν ισχύει για τις ισλαμικές. Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

146. ο.π.

147. Χατζόπουλος Παύλος, Καμπούρη Ελένη, Οδοί Διαφυγής στην Εξέγερση των Γαλλικών Προαστίων, σελ 4

148. ο.π., σελ 3

149. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 33

150. Οι συγκεκριμένες διαδηλώσεις είχαν κεντρικό σύνθημα: “Justice pour Theo”, δηλαδή “Δικαιοσύνη για τον Τεό”, τον νεαρό Γάλλο στον οποίο έγινε η επίθεση, Justice for Theo: Protests erupt after police rape, <http://www.aljazeera.com/news/2017/02/justice-theo-protests-erupt-police-rape-170206161606495.html>

151. Ο όρος “banlieue”, που αποτελεί και λέξη-κλειδί αυτής της ερευνητικής εργασίας, εμπεριέχει ωστόσο εγγενείς αντιφάσεις, αφού όπως είδαμε αποτελείται τόσο από τις κοινότητες “cités” των συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών, όσο και από τις προαστιακές μονοκατοικίες που αναπτύχθηκαν στις αρχές του 20ου αιώνα. Παρότι οι εξεγέρσεις και τα φαινόμενα αστικής βίας εντοπίζονται εντός των cités, είναι ακριβώς αυτή η σύνθεση και η ιστορία των banlieues, που τα καθιστούν ως ένα προβληματικό σύνολο, το οποίο πρέπει να αναφέρεται ως τέτοιο. Balibar Étienne, Uprisings in the Banlieues, σελ 48-49

ουσίας ήταν μια κραυγή διαμαρτυρίας για να γίνει γνωστή η ύπαρξη τους, με το μοναδικό μέσο που είχαν στη διάθεσή τους, ώστε να εκφράσουν την αντίδραση του απέναντι στο κράτος. Το γεγονός ότι τα θύματα των επιθέσεων ήταν οι ίδιες τους οι γειτονιές, ακόμα και στοιχεία απαραίτητα για την καθημερινότητά τους, όπως λεωφορεία, σχολεία και παιδικοί σταθμοί, εκφράζει ακόμα πιο πολύ τον βαθμό της απελπισίας των ανθρώπων αυτών και την έλλειψη συνειδητοποίησης τους.¹⁴⁹

Μέχρι και σήμερα, τα φαινόμενα αυτά δεν έχουν εκλείψει από την καθημερινότητα των προαστίων. Περιστατικά βίας από την αστυνομία και συνεπακόλουθες απαντήσεις από τη μεριά των κατοίκων, αποτελούν συστατικό στοιχείο της ζωής στις κοινότητες των banlieues σήμερα. Το πιο πρόσφατο γεγονός, αποτέλεσε τον Φεβρουάριο του 2017, ο άγριος ξυλοδαρμός και βιασμός από την αστυνομία ενός νεαρού εργάτη αφρικανικής καταγωγής, κατά τη διάρκεια ενός ελέγχου στο προάστιο Aulnay-sous-Bois. Άμεσα οι κάτοικοι απάντησαν, κυρίαρχα όμως με διαδηλώσεις και πορείες στις γειτονιές τους, ενώ συγκρούσεις και εμπρησμοί εκδηλώθηκαν σε μικρότερο βαθμό.¹⁵⁰ Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αφορμή, για να ανοίξει και πάλι η κουβέντα για τις φυλετικές διακρίσεις και την αστυνομική βία, εντός όμως ενός συγκεκριμένου πλαισίου, το οποίο στη Γαλλία και στο Παρίσι, επικεντρώνεται στο ζήτημα των banlieues και της ζωής σε αυτά. Μπορούμε να πούμε λοιπόν, ότι στην περίπτωση του Παρισιού, παθογένειες που εμφανίζονται στη σημερινή κοινωνία ως απόρροια του συστήματος, όπως ο ρατσισμός -ως προς την φυλή, τη θρησκεία ή την τάξη- και η καταχρηστική επιβολή εξουσίας από τα όργανα της, έχουν συγκεκριμένη εγγραφή στον χώρο, η οποία καλείται με μία λέξη banlieue.¹⁵¹

35

36

Clichy-Montfermeil Station, EMTB Miralles-Tagliabue, 2014, πρόταση για το νέο σταθμό του Grand Paris Express στα σύνορα των περιοχών Clichy-sous-Bois και Montfermeil, εκεί που ξεκίνησε η εξέγερση του 2005

37

“δεν θα αφήσουμε τη γειτονιά στους πλούσιους”, 2012 πολιτική αφίσα στα banlieues που καλεί σε καταλήψεις και στάση πληρωμών ενοικίων, ενάντια στην κερδοσκοπία της γης, την αστική ανανέωση, το gentrification και τις εξώσεις

3.3 σήμερα: θεραπεύοντας συμπτώματα όχι αιτίες

152. Leasia Charlotte, The Grand Paris Express: An Analysis of Social and Political Trends towards Mass Transit Planning in the Île-de-France Region, σελ 7
153. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 51
154. ο.π. σελ 46
155. Στόχος είναι η προσέλκυση διεθνούς κεφαλαίου, κατασκευαστικών εταιριών και τουριστών, προκειμένου να αντισταθμιστεί η απομάκρυνση του βιομηχανικού κεφαλαίου και οι συνέπειες της αποβιομηχάνισης. Η επιλεκτική ενσωμάτωση συγκεκριμένων τόπων είναι μέρος της στρατηγικής για την αναδιάρθρωση πολλών επιχειρήσεων, όπως είναι και η εισαγωγή νέων τεχνολογιών ή ευέλικτων μορφών εργασίας. Έτσι, επανέρχεται στο προσκήνιο η μελέτη της συμπεριφοράς των επιχειρήσεων και η αναδιοργάνωση των τοπικών αγορών εργασίας. Βαΐου Ντίνα, Μαντουβάλου Μαρία, Επιλεκτική Αναδρομή στην Μελέτη της Πόλης “μετά το 1968”, σελ 19

Στις αρχές της νέας χιλιετίας, τα εξεγερσιακά φαινόμενα των banlieues αποτελούσαν ένα αγκάθι στα οράματα του κράτους για ανάπτυξη του Παρισιού και εγκαθίδρυσης του ως μια από τις παγκόσμιες πρωτεύουσες. Ιδιαίτερα, ύστερα από το φθινόπωρο του 2005, έγινε ακόμα πιο επιτακτικό να δοθεί μια άμεση απάντηση, ώστε να κατευθυνθεί η κατάσταση.¹⁵² Σε αυτό το πνεύμα, ψηφίζεται και το 2006 ο νόμος της Εθνικής Δέσμευσης για τη Στέγαση, που θέτει σαν στόχο την κατασκευή 120 000 μονάδων κατοικίας πριν το 2010 και 800 000 μέχρι το 2020.¹⁵³ Ωστόσο, η παροχή νέων σύγχρονων κατοικιών αποτελεί δευτερεύον ζήτημα και η διοίκηση περισσότερο επικεντρώνεται στην “εξυγίανση και οικονομική ενδυνάμωση”¹⁵⁴ των προβληματικών περιοχών.

Γενικότερα, από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, ο τρόπος που επιλέγεται στην επίλυση των αστικών προβλημάτων είναι απόρροια μιας συνολικότερης λογικής διαχείρισης των πόλεων. Οι ίδιες πολιτικές που συντέλεσαν στην εμφάνιση των προβλημάτων αυτών, είναι αυτές που προτάσσουν και μια συγκεκριμένη λογική επίλυσης τους, σύμφωνα με την οποία υιοθετούνται οι ανάλογες πρακτικές στον χώρο. Συστατικό στοιχείο της λογικής επίλυσης των αστικών προβλημάτων, είναι η ιδέα ότι η πόλη είναι μια οικονομική μονάδα που πρέπει να λειτουργήσει αποτελεσματικά “βγαίνοντας στην αγορά” ως τόπος, του οποίου τα χαρακτηριστικά μπορούν και πρέπει να κατασκευαστούν και να πωληθούν, όπως κάθε εμπόρευμα.¹⁵⁵

πηγές:
The Economist, The Guardian, Independent, Al Jazeera, Eurostat

Συνεπώς, ο σχεδιασμός του χώρου συνδέεται ολοένα και πιο στενά με το σχεδιασμό της αναπτυξιακής προοπτικής των τοπικών κοινοτήτων. Μέσω της προσέλκυσης διεθνούς κεφαλαίου και της αναδιοργάνωσης των τοπικών αγορών εργασίας, θεωρείται ότι θα δοθεί λύση σε μια σειρά προβλημάτων, όπως η ανεργία. Συγκεκριμένα, στο Παρίσι τέθηκαν από το 1993 σε εφαρμογή προγράμματα ενδυνάμωσης της συνοχής των πιο προβληματικών περιοχών μέσα από πολεοδομικές παρεμβάσεις, με αιχμή τις ποικίλες φοροαπαλλαγές και τα οικονομικά κίνητρα για επιχειρήσεις (όχι πάνω από 250 εργαζόμενους) που θα εγκατασταθούν και θα προσφέρουν δουλειά στον τοπικό πληθυσμό. Αυτού του είδους τα προγράμματα περιλαμβάνουν και άλλα μέτρα αντιμετώπισης της ανεργίας, που αφορούν την εκπαίδευση και την βελτίωση των συνθηκών κατοίκησης.¹⁵⁶ Οι προβληματικές περιοχές κατατάσσονται σε ζώνες κινδύνου,¹⁵⁷ με κλιμάκωση από το λιγότερο ως το περισσότερο επείγον, οπότε και τα κίνητρα εξυγίανσης και οικονομικής ενδυνάμωσης γίνονται τόσο πιο ισχυρά όσο η ζώνη είναι και πιο ευαίσθητη – άρα και προτεραιότητα για τους δημόσιους φορείς.¹⁵⁸

Εντούτοις, παρόλο που οι προαστιακές κοινότητες του Παρισιού σφύζουν σήμερα από δραστηριότητα σε ζητήματα πολεοδόμησης, οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές που ασκούνται έχουν αναγνωσθεί ως προσπάθειες “που στοχεύουν στα συμπτώματα και όχι στις αιτίες: ικανοποιούν τη ζήτηση του κοινού για άμεση δράση, αλλά δεν πολεμάνε τις ρίζες της ασθένειας”.¹⁵⁹ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί η “πεδιάδα” του Saint-Denis -Saint-Ouen, Saint-Denis, Aubervilliers - προάστια με βιομηχανικό παρελθόν και υψηλά κρισιακά φαινόμενα. Η κοντινή τους απόσταση από το κέντρο του Παρισιού και το καλό δίκτυο συγκοινωνιών

156. Μάρκου Μαρία, Στα προάστια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, σελ 46

157. Κάποιες από αυτές τις ζώνες τις αναφέραμε ως εργαλεία στην υποσημείωση (73). Συγκεκριμένα εδώ έχουμε τις “ευαίσθητες αστικές ζώνες” (ZUS), τις “ζώνες αστικής ενδυνάμωσης” (ZRU) και τις “οριακές αστικές ζώνες” (ZFU). ο.π., σελ 46

158. ο.π. σελ 46

159. Salanié Bernard όπως αναφέρθηκε στο Leasia Charlotte, The Grand Paris Express: An Analysis of Social and Political Trends towards Mass Transit Planning in the Île-de-France Region, σελ 6

160. Albecker Marie-Fleur, The Effects of Globalization in the First Suburbs of Paris: From Decline to Revival?, σελ 118-119

161. ο.π.

162. +10.9% στο Saint-Denis, +8.2% στο Saint-Ouen and +3.2% στο Aubervilliers την περίοδο μεταξύ Φεβρουαρίου 2008- Φεβρουαρίου 2009. ο.π. σελ 125

163. Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, σελ 28

σε συνδυασμό με επενδύσεις από το κράτος και το δήμο, συντέλεσαν στην κατασκευή μεγάλου αριθμού κτιρίων γραφείων, στην προσέλκυση πολυεθνικών εταιριών και υπηρεσιών προστιθέμενης αξίας, καθιστώντας τα οικονομικά κέντρα της περιφέρειας.¹⁶⁰ Οι νέες θέσεις εργασίας όμως που δημιουργήθηκαν δεν επωφελούν τους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι είναι ανειδίκευτοι εργάτες, ενώ οι θέσεις απευθύνονται σε υψηλής ειδίκευσης διοικητικά στελέχη. Οι καλές συγκοινωνίες επιτρέπουν σε εργαζόμενους από άλλες περιοχές να έρθουν να εργαστούν, ενώ οι ντόπιοι κάτοικοι των κοινωνικών κατοικιών –οι οποίες καταλαμβάνουν τα 2/3 των κατοικιών του Saint-Denis - παραμένουν στο φάσμα της ανεργίας.¹⁶¹ Ιδιαίτερα, μετά το ξέσπασμα της κρίσης του 2008 τα ποσοστά αυξάνονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς.¹⁶²

Από την άλλη, η έλλειψη εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης δεν αποτελεί από μόνη της τροχοπέδη για την εύρεση εργασίας στους κατοίκους των υποβαθμισμένων προαστίων, οπότε η πρόσβαση σε αυτήν από μόνη της δεν αποτελεί λύση. Στην περίπτωση της ανεργίας στους νέους, όπως αναλύσαμε και στα παραπάνω κεφάλαια, παίζουν ρόλο και άλλοι παράγοντες. Οι κοινότητες των banlieues όντας ταξικοί θύλακες, εμπεριέχουν υποβαθμισμένα σχολεία, όπως Λύκεια που εντάσσονται στο σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης, στα οποία φοιτούν μόνο φτωχοί μαθητές, παιδιά εργατών και ανέργων, οπότε δεν χαίρουν εκτίμησης και δεν θεωρούνται επαρκή. Ταυτόχρονα όμως και νέοι που έχουν καταφέρει να πραγματοποιήσουν ανώτατες σπουδές συνεχίζουν να μην προσλαμβάνονται λόγω του τύπου κατοικίας τους.¹⁶³

Σε αυτή την κατηγορία λύσεων, που δεν στοχεύουν επί της ουσίας στο πρόβλημα, εμπίπτει και το πρόγραμμα Grand Paris Express.¹⁶⁴ Δύο χρόνια μετά τις εξεγέρσεις του 2005, καταρτίστηκε από τον τότε υπουργό εσωτερικών Sarkozy και θεωρήθηκε ότι ενώνοντας το ευρύτερο Παρίσι μέσω ενός νέου σιδηροδρομικού δικτύου που θα συνοδεύεται από ένα πρόγραμμα ανάπτυξης, θα ανασταλεί ο αποκλεισμός που βιώνουν οι κάτοικοι των banlieues. Το Grand Paris Express, πολυτελές άρα και απαγορευτικό για τα εξαθλιωμένα στρώματα των προαστίων, μέσα από ένα υπερσύγχρονο σύστημα μεταφοράς, την προσθήκη χώρων πρασίνου και άλλες επεμβάσεις, μετουσίωσε τις ανάγκες και τα αιτήματα των κατοίκων σε ένα μεγαλόπνοο σχέδιο αστικής επέκτασης, που εξυπηρετούσε μόνο συγκεκριμένα συμφέροντα. Οι εξεγερθέντες του 2005 εντέλει δεν ήταν παρά οι καταλύτες, ώστε να μπει σε τροχιά το πλάνο αυτό.¹⁶⁵ Γενικότερα, εδώ συμφωνούμε με την θεώρηση ότι ο χωρικός σχεδιασμός που προσανατολίζεται γύρω από την οικονομική ανάπτυξη, τον ανταγωνισμό και την ιδιωτική επένδυση, δεν μπορεί παρά να αναπαράγει τις κοινωνικές και χωρικές ιεραρχίες που αρχικά θέλει να επιλύσει.¹⁶⁶

164. Για το συνολικά πρόγραμμα του Grand Paris Express βλ. <https://www.societedugrandparis.fr/projet>

165. Leasia Charlotte, The Grand Paris Express: An Analysis of Social and Political Trends towards Mass Transit Planning in the Île-de-France Region, σελ 7

166. ο.π. σελ 12

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας πολλές παγίδες εμφανίστηκαν στο δρόμο μας. Για παράδειγμα, η κατάληξη σε ένα συμπέρασμα ότι τα προβλήματα των banlieues είναι προβλήματα που σχετίζονται αμιγώς με την αρχιτεκτονική τους και ότι αν οι μορφές τους ήταν διαφορετικές και όχι αυτές της μπάρας και του πύργου, τώρα τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά. Ή αλλιώς μια θεώρηση που λέει ότι για τις εξεγέρσεις των προαστίων ευθύνεται η μεγάλη απόσταση από το κέντρο της πόλης και η έλλειψη επαρκούς σύνδεσης με αυτό, καθώς έτσι εντείνεται η ανεργία. Τα παραπάνω όμως είτε είναι απλουστεύσεις είτε μονομερείς αναγνώσεις του προβλήματος.

Μια αντικειμενική δυσκολία ήταν ότι, εδώ με τα εργαλεία που διαθέτουμε δεν έχουμε τη δυνατότητα να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε πλήρως τη γέννηση των αστικών εξεγέρσεων των προαστίων, καθώς κάτι τέτοιο θα έπρεπε να συμπεριλάβει εκτός από την ιστορία της πόλης, και την ιστορία της εργασίας, της μετανάστευσης κ.ο.κ. Επίσης κάτι τέτοιο θα ξέφευγε αρκετά από τους στόχους μας που είχαμε θέσει αρχικά. Στην παρούσα εργασία αυτά τα φαινόμενα αποτέλεσαν μια αφορμή, ένα στοιχείο που μας ώθησε στο να διερευνήσουμε την πορεία αυτού του χώρου, ώστε να μπορέσουμε να βρούμε τι πήγε λάθος, και αν θα μπορούσε κάτι να πάει αλλιώς.

Υπό αυτό το πρίσμα, ένα συμπέρασμα που εξαγάγουμε από την ιστορία των προαστίων είναι ότι η αρχιτεκτονική από μόνης της, ως επιστήμη και ως πρακτική, αυτοτελώς δεν γεννά κοινωνικά προβλήματα, μπορεί ωστόσο να τα εντείνει ανάλογα τις προϋποθέσεις και την κατεύθυνση που αυτή έχει. Ακόμα περισσότερο βέβαια δεν μπορεί να αποτελέσει λύση. Οι μπάρες των Grands Ensembles θα ήταν ένα κενό σημαίνον, εάν δεν ήταν προϊόν ενός ευρύτερου σχεδίου κτιζόμενα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Τα ίδια κτίρια που

αγαπήθηκαν και αποτέλεσαν σύμβολο μιας νέας εποχής, λίγα χρόνια αργότερα δεν αντικατόπτριζαν τίποτα άλλο παρά την παρακμή της γαλλικής κοινωνίας. Οι μοντέρνες Cités των προαστίων αρχικά γέμισαν ζωή και ύστερα μίσος και απελπισία. Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχει μια σωστή αρχιτεκτονική φόρμουλα, που μπορεί να παραχθεί και να λειτουργήσει σε κάθε τόπο και εποχή.

Ακόμα όμως καταλήγουμε στο ότι ο ρόλος της αρχιτεκτονικής, και κατ' επέκταση της πολεοδομίας, στη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι δραστικός, καθώς συμβάλλουν στην παραγωγή του χώρου. Ανάλογα με την οικονομική συγκυρία ο χώρος των προαστίων αποκτά διαφορετικό νόημα, η διαμόρφωση του οποίου εξαρτάται από τα υλικά χαρακτηριστικά του. Για παράδειγμα, την εποχή της οικονομικής ευημερίας και του κράτους-πρόνοιας, οι αχανείς ελεύθεροι χώροι των cités, αποτέλεσαν μια θετική αλλαγή σε σχέση με την ασφυκτική πυκνότητα του Παρισιού ενώ η εγγύτητα τους στις τοπικές βιομηχανίες εξυπηρετούσαν τους κατοίκους, οι οποίοι είχαν ανάγκη από εργασία και φτηνή στέγη. Όταν όμως ήρθε η αποβιομηχάνιση, τα προάστια μετατράπηκαν σε υπνουπόλεις αποκομμένες από το κέντρο, ενώ τα προκατασκευασμένα κτίρια, μέσω της έλλειψης συντήρησης από τους κρατικούς φορείς, έγιναν παγίδες για τους ενοίκους τους.

Ταυτόχρονα, ο χώρος ως συμβολική έννοια, νοσηματοδοτεί και οργανώνει τις κοινωνικές σχέσεις. Τα νεόδομητα προάστια την “Χρυσή Εποχή” συνέβαλλαν στην διαμόρφωση μια συγκεκριμένης ταυτότητας για τους κατοίκους τους, είτε αυτή του μικροαστού καταναλωτή του Godard, είτε του εργάτη που διεκδικεί αξιοπρεπείς συνθήκες ζωής στη Sarcelles. Τα παρακμάζοντα προάστια σήμερα, από την άλλη, συμβάλλουν στο προφίλ του απόβλητου, όπου η διεύθυνση κατοικίας του, του στερεί πρόσβαση στην εργασία και την εκπαίδευση.

Μέσα από την ιστορία των banlieues βλέπουμε πως είναι, ιδιαίτερα προβληματικός, αλλά και διαφωτιστικός, ο τρόπος με τον οποίο, η πολεοδομία και η διαχείριση του χώρου γενικότερα, εξυπνέτησε συγκεκριμένα συμφέροντα και πολιτικές σκοπιμότητες. Το γεγονός ότι η πόλη επεκτείνεται και δημιουργούνται νέες κοινότητες στα περίχωρα της δεν είναι από μόνο του λάθος, είναι όμως αρνητικό το ότι το κέντρο της χρησιμοποιείται για άλλους λόγους, πρωτίστως εμπορικούς και δεν ανήκει σε όλους τους κατοίκους της. Το ότι τα προάστια είναι πολυπολιτισμικές γειτονιές και αποτέλεσαν χώρο που οι μετανάστες βρήκαν στέγη και έστησαν τη ζωή τους είναι παραπάνω από θετικό, το γεγονός όμως πως κάποτε το κράτος ενθάρρυνε την δημιουργία αυτών των γειτονιών, ως δεξαμενές άντλησης φθηνού εργατικού δυναμικού, ενώ τώρα τις ονομάζει “ευαίσθητες αστικές ζώνες” (ZUS) που πρέπει να καθαριστούν από τους ξένους-racailles (“αποβράσματα”, Zarkozy, 2005) καταδικνύει τον τρόπο με τον οποίο υιοθετούνται οι πολιτικές για τον χώρο.

Από την άλλη στο σήμερα, βλέπουμε την ιστορία να επαναλαμβάνεται. Στα προάστια, έρχεται το γαλλικό κράτος ως άλλος Haussmann, να τα ωραιοποιήσει προσθέτοντας σταθμούς μετρό-έργα τέχνης και νέα σύγχρονα κτίρια κατοικιών και γραφείων. Ποιο θα είναι το αντίτιμο όμως για να ζήσει μια οικογένεια σε αυτά και πως θα καταφέρνει να πληρώνει το εισιτήριο του μετρό, που θα της εξασφαλίζει την είσοδο στο κέντρο της πόλης; Ή μήπως θα αναγκαστούν οι πληθυσμοί αυτοί να μετακινηθούν πάλι γιατί οι παλιές τους γειτονιές θα ανήκουν πλέον σε άλλους; Εντέλει, μπορεί η πολεοδομία να χρησιμοποιηθεί ως ρυθμιστής των κοινωνικών προβλημάτων ή μήπως πρέπει να κινηθεί σε μια κατεύθυνση που θα βοηθήσει αυτά να χτυπηθούν στη ρίζα τους;

βιβλία

Βαΐου Ντίνα, Μαντουβάλου Μαρία, Μαυρίδου Μαρία, Ενθετο 1 – Το Ζήτημα της Αποβιομηχάνισης, σημειώσεις στα θέματα Αστικού Σχεδιασμού, 2006, Αθήνα

Βαΐου Ντίνα, Χατζημικάλης Κωστής, Ο χώρος στην αριστερή σκέψη, Νήσος, 2012, Αθήνα

Μάρκου Μαρία, Στα προάστεια του Παρισιού – Στοιχεία Πολεοδομικής εμπειρίας, 2010, σημειώσεις για το μάθημα “Πολεοδομία II”

Πορτάλιου Ελένη, Η πόλη ως κοινωνικό έργο, αντικείμενο και πεδίο πολιτικής: Αστικά κοινωνικά κινήματα, 2008, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου

Benevolo Leonardo, Η πόλη στην Ευρώπη, μετ. Παπασταύρου Άννα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, Αθήνα

Bookchin Murray, Τα όρια της πόλης: η διαλεκτική της ιστορικής ανάπτυξης των πόλεων, μετ. Γιώργος Νταλιάνης, Ελεύθερος Τύπος, 1979, Αθήνα

Burgel Guy, Η σύγχρονη ευρωπαϊκή πόλη, 2, Από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έως σήμερα, Πλέθρον, 2007, Αθήνα

Cannon James, The Paris Zone – A cultural history, 1840-1944, Routledge, 2015

Castells Manuel, The City and the Grassroots, University of California Press, 1983, California

Castells Manuel, The Urban Question, a marxist approach, Edward Arnold, 1977

Engels Friedrich, Για το ζήτημα της κατοικίας, Σύγχρονη Εποχή, 2012, Αθήνα

Fourcaut Annie, Vadelorge Loïc, Les violences urbaines de novembre 2005 sous le regard des historiens, Histoire Urbaine, vol. 21, no. 1, 2008

Frampton Kenneth, Μοντέρνα Αρχιτεκτονική – Ιστορία και Κριτική, Θεμέλιο, 2009, Αθήνα

Goonewardena K, Kipfer S, Milgrom R, Schmid C, Space, Difference, Everyday life: reading Henri Lefebvre, Routledge, 2008, New York

Harvey David, Εξεγερμένες Πόλεις – Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης, εκδόσεις ΚΨΜ, 2013, Αθήνα

Harvey David, Paris, Capital of Modernity, Routledge, 2003

Harvey David, Social Justice and the City, Blackwell, 1988, Oxford

Harvey David, The condition of Postmodernity, Blackwell, 1989

Knox Paul, Pinch Steven, Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων, επιμέλεια Θωμάς Μαλούτας, εκδόσεις Σαββάλας, 2009

Kopp Anatole, Πόλη και Επανάσταση, μετ. Π. Γ. Λαζαρίδης, εκδόσεις Νέα Σύνορα, 1976

Lefebvre Henri, “The Production of Space”, Architecture Theory since 1968, edited by Hays K. Michael, A Columbia Book of Architecture, Verso, 1998

Lefebvre Henri, Writings on Cities, Blackwell, 1996

Merrifield Andy, Henri Lefebvre: a critical introduction, Routledge, 2006, New York

Reynaud Berenice, Le Hood: La Haine and its Neighbours, Film Comment March/April, 1996

Siciliano Amy, La Haine: Framing the “Urban Outcasts”, ACME Editorial Collective, 2007, Toronto

Vieillard-Baron Hervé, “Sur l’origine des grands ensembles”, Les monde des Grands Ensembles, επιμ. Dufaux Frédéric, Fourcaut Annie, Creaphis, 2004, Paris

Walter Benjamin, Παρίσι, η πρωτεύουσα του 19ου αιώνα, μετ. Θανάσης Γκιούρας, Χώρος, Πόλη, Εξουσία στην Νεωτερικότητα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Σαββάλας, 2010, Αθήνα

άρθρα:

Βαΐου Ντίνα, Μαντουβάλου Μαρία, Επιλεκτική Αναδρομή στην Μελέτη της Πόλης “μετά το 1968”, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 2, 2001

Μαντουβάλου Μαρία, Κέντρο Πόλης, Κοινωνική Ανισότητα και Πολιτισμική Ετερότητα: προκλήσεις για την πολεοδομική σκέψη, Περιοδικό Μανδραγόρας, τεύχος 12-13, 1996

Περιοδικό Κομπρεσέρ, Burnin ‘n Lootin’: Παρίσι – Λονδίνο, ιστορίες δύο εξεγέρσεων, 2012

Χατζόπουλος Παύλος, Καμπούρη Ελένη, Οδοί Διαφυγής στην Εξέγερση των Γαλλικών Προαστίων, Περιοδικό Θέσεις, τεύχος 95, περίοδος: Απρίλιος – Ιούνιος 2006

Albecker Marie-Fleur, The Effects of Globalization in the First Suburbs of Paris: From Decline to Revival?, 2010, Berkeley Planning Journal, 23

Balibar Étienne, Uprisings in the Banlieues, Constellations vol 14, No1, Blackwell, 2007

Gastaut Yvan, Les bidonvilles, lieux d'exclusion et de marginalité en France durant les trente glorieuses», Cahiers de la Méditerranée, 69, 2004

Leiasia Charlotte, The Grand Paris Express: An Analysis of Social and Political Trends towards Mass Transit Planning in the Île-de-France Region, Scripps Senior Theses, Paper 213, 2013

Robine Jérémy, Des ghettos dans la nation, Hérodote, vol. 3, No. 130, 2008

Wacquant Loic, Ghettos and Anti-Ghettos: An Anatomy of the New Urban Poverty, Thesis Eleven, 94, 2008

εργασίες:

Γκόκης Δημήτρης, “la haine”: ένα μάθημα αστικής κοινωνικής γεωγραφίας, εργασία εαρινού εξαμήνου, μάθημα «Ανθρωπογεωγραφία-Θεματικές Περιοχές», κατεύθυνση “εθνολογία”, Κομοτηνή, Μάρτιος 2009

Μπαλαμπανίδης Δημήτρης, Γεωγραφίες της Μεγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί, διδακτορική διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2016, Αθήνα

ιστοσελίδες:

Cesari Jocelyn, Ethnicity, Islam, and les banlieues: Confusing the Issues, <http://riotsfrance.ssrc.org/Cesari/>

Grand Paris Express, <https://www.societedugrandparis.fr/projet>

Harvey David, Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου, μετ. Βουρεκάς Κώστας, <https://akea2011.com/2011/04/01/thepoliticaleconomyof-publicspace/>

Justice for Theo: Protests erupt after police rape, <http://www.aljazeera.com/news/2017/02/justice-theo-protests-erupt-police-rape-170206161606495.html>

Laboratoire Urbanisme Insurrectionnel, Godard « la Gestapo des structures » : l'Aménagement de la Région de PARIS, <http://laboratoireurbanismeinsurrectionnel.blogspot.gr/2012/04/godard-la-gestapo-des-structures.html>

Silverstein Paul, Tetreault Chantal, Postcolonial Urban Apartheid, http://riotsfrance.ssrc.org/Silverstein_Tetreault/

Twenty Years of Hate: Why “La Haine” is More Timely Than Ever, <http://www.indiewire.com/2016/02/twenty-years-of-hate-why-la-haine-is-more-timely-than-ever-24180/>

πηγές εικόνων:

- 1** <https://planet.okfn.org>, 22/07/17
- 2** <http://www.hitandrunk.gr>, 22/07/17
- 3** <http://vergue.com>, 22/07/17
- 4** <https://avantgarde2009.files.wordpress.com>, 22/07/17
- 5** <http://gallica.bnf.fr>, 22/07/17
- 6** <https://parisianfields.files.wordpress.com>, 22/07/17
- 7** <https://www.marxists.org>, 22/07/17
- 8** <http://www.ville-stains.fr>, 22/07/17
- 9** <https://thecharnelhouse.org>, 28/07/17
- 10** <https://www.flickr.com>, 28/07/17
- 11** <https://dessaubauhaus.wordpress.com>, 28/07/17
- 12** <https://www.moma.org>, 28/07/17
- 13** <https://www.flickr.com>, 28/07/17
- 14** <http://archiveofaffinities.tumblr.com>, 28/07/17
- 15** <http://e-cours.univ-paris1.fr>, 22/07/17
- 16** <http://paris-projet-vandalisme.blogspot.gr>, 31/07/17
- 17** ο.π.
- 18** <http://www.memoire-viretuelle.fr>, 31/07/17
- 19** <http://www.dailymotion.com>, 31/07/17
- 20** στιγμιότυπο από την ταινία
- 21** ο.π.
- 22** ο.π.
- 23** <http://laboratoireurbanismeinsurrectionnel.blogspot.gr>, 01/08/17
- 24** ο.π.
- 25** <https://etudesphotographiques.revues.org>, 01/08/17
- 26** <http://missionphoto.datar.gouv.fr>, 01/08/17
- 27** ο.π.
- 28** <https://etudesphotographiques.revues.org>, 01/08/17
- 29** ο.π.
- 30** <http://www.lemonde.fr>, 01/08/17
- 31** ο.π.
- 32** <http://www.lefigaro.fr>, 01/08/17
- 33** στιγμιότυπο από την ταινία
- 34** ο.π.
- 35** <https://www.dezeen.com>, 01/08/17
- 36** ο.π.
- 37** <https://fr.squat.net>, 01/08/17